

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ивана С. Манић

**ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ И
ПОРОДИЧНЕ ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ У
СРБИЈИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2017.

UNIVERSITY OF NIS
FACULTY OF PHILOSOPHY

Ivana S. Manic

**VALUE ORIENTATIONS AND FAMILY
VALUES OF YOUTH IN SERBIA**

DOCTORAL DISSERTATION

Nis, 2017.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор: Професор доктор Данијела Гавриловић, редовни професор,
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Наслов: **ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ И ПОРОДИЧНЕ
ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ У СРБИЈИ**

Резиме:

Тема ове дисертације јесу вредносне оријентације и породичне вредности младих, односно разматрање њихове потенцијалне повезаности у десетогодишњем периоду (2005-2015) у Србији.

Рад се састоји из пет целина:

1. Осмишљавања адекватног теоријског оквира који би служио за разматрање вредносних образаца младих у Србији.

2. Осмишљавања адекватног методолошког оквира како би се дошло до релевантних одговора на постављене циљеве истраживања.

3. Утврђивања присуства глобалне вредносне оријентације на линији колективизма/ индивидуализма и традиционализма/модерности у поменутом периоду на основу спроведене мета-анализе доступних квантитативних података из периода 2005-2015.

4. Утврђивања породичних вредности младих и довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности тј. вредновања породичних форми, процеса и односа.¹

5. Објашњења и разумевања утврђених трендова на основу спроведених фокус групних интервјуа.

У првом делу рада најпре је учињен покушај разјашњења основних појмова рада: вредносних оријентација (индивидуализма, колективизма, традиционализма и модерности), вредности (породичних) и појма младих, а затим је дат преглед неких социолошких разматрања која су релевантна за тему дисертације. На основу података из неколико емпиријских истраживања пружен је увид у везу између вредносних оријентација и породичних вредности. Други део рада је имао за циљ да осмисли адекватан методолошки оквир како би се дошло до што поузданијих података.

¹ Полазна претпоставка је била да утврђени општи трендови вредновања имају значајан утицај на породичне вредности тј. вредновање одређених модела породице, унутарпородичних односа, поделе рада унутар породице и других елемената породичне структуре и динамике.

У трећем делу тезе бавили смо се утврђивањем присуства горепоменутих вредносних оријентација у сваком од пет доступних истраживања која су се донекле бавила овом тематиком. Након спроведене нелинеарне анализе, да бисмо дошли до потпунијих података, учињено је сажимање варијабли у композитну променљиву која је названа истим именом без обзира што је подразумевала различит начин снимања одређене вредносне оријентације².

Четврти део рада је имао за циљ да се утврде породичне вредности младих (у поменутих истраживањима) као и главни фактори и трендови на линији модернизације, традиционалности, индивидуализације и колективизма за које смо претпоставили да обликују породичне вредности младих, те како бисмо на основу тих препознатих фактора и трендова дошли до евентуалног објашњења и разумевања породичних вредности младих.

Пети део рада започиње прегледом налаза и фактора до којих смо дошли дескриптивном статистиком и нелинеарном анализом после чега следи провера налаза, тј. покушај разумевања уочених фактора и трендова у фокус групним интервјуима.

Након пружања увида у налазе до којих смо дошли, на крају рада се разматрају сви закључци и покушава се дати што прецизнији одговор на постављена питања.

Научна област:

Друштвене науке

Научна
дисциплина:

Социологија

Кључне речи:

вредносне оријентације, породичне вредности, млади, савремена
Србија, нелинеарна анализа, композитни скорови

УДК:

316.752 – 053.06 (497.11)

CERIF
класификација:

C 210

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

(CC BY-NC-ND)

² Проблем с прецизношћу и поузданошћу је био веома наглажен због немогућности компарирања података који су створени на основу идентичног инструмента. Међутим, то је мана свих нацрта који се заснивају на секундарним подацима.

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

Professor Doctor, Danijela Gavrilovic, professor, University of Nis,
Faculty of philosophy

Title:

**VALUE ORIENTATIONS AND FAMILY VALUES OF
YOUTH IN SERBIA**

Abstract:

The theme of this dissertation is the value orientations and family values of young people, that is consideration of their potential connection in the ten-year period (2005-2015) in Serbia.

The paper consists of five parts:

1. Designing an adequate theoretical framework that would serve for the consideration of value forms of youth in Serbia.

2. Designing an adequate methodological framework in order to arrive at relevant responses to the set objectives of the research.

3. Determining the presence of a global value orientation on the line of collectivism / individualism and traditionalism / modernity in the mentioned period, based on the conducted meta-analysis of the available quantitative data from the period 2005-2015.

4. Determining family values of young people and linking value orientations and family values, evaluating family forms, processes and relationships.

5. Explanations and understanding of established trends based on the conducted focus of group interviews.

In the first part of the paper, an attempt was made first of all to clarify the basic concepts of work: value orientations (individualism, collectivism, traditionalism and modernity), values (family) and youth concepts, and then an overview of some sociological considerations relevant to the subject of the dissertation. Based on data from several empirical research, an insight was found on the relationship between value orientations and family values.

The second part of the paper was intended to provide an adequate methodological framework in order to obtain as reliable data as possible.

In the third part of the thesis we dealt with the determination of the presence of the aforementioned value orientations in each of the five available research that dealt with some of the topics. After

conducting a nonlinear analysis, in order to obtain more complete data, compression of the variables into a composite variable, called the same name, was done regardless of the fact that it involved a different way of capturing a particular value orientation.

The fourth part of the paper was aimed at determining the family values of young people (in the aforementioned researches) as well as the main factors and trends in the line of modernization, traditionalism, individualization and collectivism, which we assumed to shape the family values of young people, and, based on these recognized factors and trends have come to a possible explanation and understanding of the family values of young people.

The fifth part begins with an overview of the findings and factors that we have come up with descriptive statistics and nonlinear analysis, followed by a check of the finding, i.e. an attempt to understand the observed factors and trends in focus group interviews.

After providing an insight into the findings, at the end of the paper we consider all the conclusions we have come to and trying to give a more precise answer to the questions asked.

Scientific Field:	Social Sciences
Scientific Discipline:	Sociology
Key Words:	value orientations, family values, young, contemporary Serbia, nonlinear analysis, composite scores
UDC:	316.752 – 053.06 (497.11)
CERIF Classification:	C 210
Creative Commons License Type:	CC BY-NC-ND

Садржај

УВОД	1
1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	5
1.1. Појам вредности и вредносних оријентација.....	12
1.2. Појам вредносних оријентација индивидуализма/колективизма, традиционализма/модернизма	18
1.2.1. Индивидуализам/колективизам.....	18
1.2.2. Традиционализам/ модерност.....	24
1.3. Појам породичних вредности	30
1.3.1. Криза породичних вредности?	33
1.3.2. Породичне вредности у Србији.....	38
1.4. Појам младих.....	47
1.4.1. Друштвени контекст живота младих у Србији данас	50
1.4.2. Породичне вредности младих у Србији	54
1.5. Приказ значајнијих истраживања вредносних оријентација и (породичних) вредности младих.....	59
2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	66
2.1. Предмет истраживања	66
2.2. Циљеви истраживања	68
2.3. Примењене научне методе	69
2.4. Очекивани резултати, научна заснованост и допринос истраживања.....	71
3. ПРЕГЛЕД УТВРЂЕНИХ ОПШТИХ ТРЕНДОВА И ОРИЈЕНТАЦИЈА У ВРЕДНОВАЊУ	73
3.1. Светско истраживање вредности, 2005	73
3.2. Европско истраживање вредности, 2008.....	84
3.3. Истраживање студенстке популације под називом Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану, 2012.....	93
3.4. Истраживање под називом Однос према социо-економским променама у друштвима Западног Балкана, 2013	101
3.5. Истраживање под називом Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања.....	109
3.6. Преглед утврђених вредносних оријентација у периоду 2005-2015	117

3.7.	Композитни скорови вредносних оријентација у периоду 2005-2015	122
4.	ПРЕГЛЕД УТВРЂЕНИХ ПОРОДИЧНИХ ВРЕДНОСТИ И ЊИХОВЕ КОРЕЛАЦИЈЕ СА ГЛОБАЛНОМ ВРЕДНОСНОМ ОРИЈЕНТАЦИЈОМ	131
4.1.	Светско истраживање вредности, 2005	131
4.1.1.	Утврђивање породичних вредности	131
4.1.2.	Фактори који утичу на процес породичног вредновања	133
4.1.3.	Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности.....	147
4.2.	Европско истраживање вредности, 2008	155
4.2.1.	Утврђивање породичних вредности	155
4.2.2.	Фактори који утичу на процес вредновања.....	158
4.2.3.	Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности.....	177
4.3.	Истраживање студентске популације под називом Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану,2012.....	187
4.3.1.	Утврђивање породичних вредности	187
4.3.2.	Фактори који утичу на процес вредновања.....	188
4.3.3.	Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности.....	195
4.4.	Истраживање под називом Однос према социо-економским променама у друштвима Западног Балкана,2013.....	202
4.4.1.	Утврђивање породичних вредности	202
4.4.2.	Фактори који утичу на процес вредновања	203
4.4.3.	Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности	205
4.5.	Истраживање под називом Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања	212
4.5.1.	Утврђивање породичних вредности	212
4.5.2.	Фактори који утичу на процес вредновања	213
4.5.3.	Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности	233
4.6.	Преглед утврђених породичних вредности у периоду 2005-2015	240
4.7.	Композитни скорови породичних вредности	247
4.8.	Преглед утврђених корелација вредносних оријентација и породичних вредности младих.....	249
5.	ОБЈАШЊЕЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ УТВРЂЕНИХ ОПШТИХ ТРЕНДОВА, ОРИЈЕНТАЦИЈА И КОРЕЛАЦИЈА У ВРЕДНОВАЊУ	255
5.1.	Резултати прве фокус групе.....	255

5.2. Резултати друге фокус групе	267
5.3. Резултати треће фокус групе	274
5.4. Преглед резултата фокус група	284
6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	286
7. ЛИТЕРАТУРА.....	300
Захвалност	308
Биографија аутора.....	309

УВОД

Последњих неколико деценија су обележиле интензивне промене које су довеле до тога да се савремено друштво данас еномрно разликује од друштва какво је пре постојало. Бројни процеси и догађаји су преобликовали структуру и динамику друштва, те довели до стварања нове слике света. Може се рећи да тренутно живимо у постмодерном, постиндустријском или друштву високе модерности које представља мешавину традиционалних, модерних и постмодерних друштвених односа. Док се модерно друштво видело као произвођачко и индустријско друштво, постмодерно друштво се види као потрошачко друштво. Такође, за разлику од модерног друштва, у постмодерном нема универзалног вођства, великих истина и ауторитета, људи су препуштени сами себи да чине што им је воља, морални избор и пуна одговорност је само на њима. Међутим, иако људи имају потпуну слободу да раде шта год желе, они се непрестано пропитују шта је уопште вредно чинити и у име чега би то требали чинити. Потреба за потврдом моралне исправности избора их тера да се обрате неком ко им у томе може помоћи, те једина потврда исправности сопственог моралног избора може доћи кроз дивљење и реакцију других. Дешава се то да ауторитети постају неважни а човек ипак има потребу за њима јер човек своју ослобођеност од ауторитета не може да поднесе (Бауман, 1992, према Гавриловић, 2008:41). Има и аутора који сматрају да је модерно друштво било индустријско друштво које је коегзистирало са националном државом и чији је кључни принцип била расподела “добара” док је постмодерно друштво постиндустријско и није национално већ глобално са кључним принципом расподеле “зала” (опасности, штете и ризика) те се назива и друштвом ризика (Бек, 2001:34). Једно од кључних обележја постмодерног друштва јесте и свеобухватан и дубок процес индивидуализације. У овом друштву се десио коначни раскид са традицијом, те се оно сада види као хаотично, комплексно, непредвидљиво а актере одликује морална амбиваленција и неконтролисана индивидуалност.

Поједини аутори пак не говоре о постмодерном друштву већ о друштву високе (касне) модерности где се ствара несигурност због сталне спремности на прихватање промена у обичајима, уверењима, институцијама у складу са новим сазнањима која потичу из повишене рефлексивности. Долази до потцењивања традиција, то је друштво

радикалних сумњи. Проблем је како уопште успоставити поверење у овом друштву када су средишта поверења и онтолошке сигурности (породица, традиција, религија) маргинализовани? Веома је тешко одредити смисао живота управо због угрожавања традиција и увиђања сопствене безначајности (Гиденс, 1998). Инглехарт сматра да је у савременом свету традиција изгубила свој ауторитет и представља ствар дискусије и слободног избора.³ Ово води повећању нивоа рефлексивности и одговорности појединаца за проналажење решења за друштвене проблеме и ризике с којима се сусрећу у данашњем друштву. Он сматра да је индивидуализација кључан процес који је омогућио актерима слободно изражавање вредности и оспоравање традиције, креативност и самоактуализацију.⁴ Други аутори наглашавају потпуно дехуманизован карактер савременог друштва и опадање моралног поретка, те сматрају да се процес деморализације⁵ већ увелико одвија и одликује све сфере људског друштва а посебно сферу рада и породице. Слаби улога породице и школе у преношењу друштвених вредности што доводи до тога да родитељи губе социјализаторску улогу због чега младе генерације нису у стању да увиде смисао моралног постојања и формирање идентитета (Вилсон, 2003, према Гавриловић, 2013:80).

Важно је поменути да не сматрају сви теоретичари да је процес деморализације нужно на делу. На пример, Рејмон Будон истиче да не постоји дисконтинуитет између модернизма и постмодернизма већ да развој савременог друштва иде ка све већем поштовању индивиде, на делу је продубљивање индивидуализма, тј. усвајање вредности достојанства индивиде. Постоји континуитет у остваривању идеје индивидуализма и повећање толеранције према различитим моралним вредностима јер толеранција постаје највећа вредност (Будон, 2005, према Гавриловић, 2013: 82).

Време постмодерне доноси критику апсолутних истина и идентитета, кризу друштва, вредности и културе. Човек је суочен са неизвесношћу и једино може бити сигуран у несигурност. Човека треба научити да се суочава са неизвесношћу, а да при

³ Он сматра да долази до промена према ауторитету: индустријска фаза доводи до секуларизације ауторитета а постиндустријска фаза до еманципације од ауторитета (Инглехарт, Велзел, 2005 : 25).

⁴ На другој страни су аутори који тврде да је индивидуализација довела до нарушавања солидарности, изолације и отуђења које се огледају кроз конзумеризам, хедонизам и нарцизам.

⁵ Моралност више не одликује друштвене улоге.

том усваја и негује основне људске вредности. Проблем избора је оно са чиме се појединци сусрећу сваког дана. Потребно је изабрати, одлучити се за оне вредности којима треба тежити у овом друштву све веће неизвесности и несигурности. Тамо где је традиција устукнула, људи су приморани да живе на отворенији и промишљенији начин. Самосталност и слобода могу заменити скривену моћ традиције отвореном расправом и дијалогом (Гиденс, 2005: 71).

На основу овога, може се закључити да су индустријализација и модернизација а након тога постиндустријализација, постмодернизација и индивидуализација битно утицале на друштво у целини, а између осталог и на вредносни систем друштва и појединаца. Свако време има свој систем доминантних вредности и правила која се путем процеса социјализације преносе и укључују у личност поједнца, одређујући тако не само лични и социјални идентитет саме јединке, него и вредносни идентитет друштвеног система. Међутим, у данашње време, у јавности се често говори о кризи вредности, о нестајању старих вредности и времену нових вредности. Живимо у времену које означава расцеп између старих вредносних система и нових који још нису створени (Матејевић, 2007: 7). Воде се дебате о утицају пратећих друштвених процеса и догађаја на вредносне системе појединаца док бројне истраживачке студије сведоче о брзој смени вредности⁶ у свету и код нас, о својеврсној кризи моралних вредности и сумраку морала (Inglehart & Baker, 2000; Будон, 2005; Пешић, 2006; Милић, 2010б; Гавриловић, Захаријевски, 2012).

Многи аутори су се питали да ли се вредности мењају кроз време и колико су заиста стабилне и трајне. Управо због тога што имају снагу узора и оријентира, поремећаји и преокрети у друштву и култури повлаче са собом велике и ланчане поремећаје у целокупном систему вредности. О вредностима се најчешће и говори у временима брзих друштвених промена када се услови живота брзо мењају, када стари референтни оквири не одговарају новим циљевима. Друштвена транзиција се често дефинише кроз слоган вредносног вакуума који сугерише да старе вредности нестају а нове које би заузеле место претходнима још нису створене те постоје бројне нејасноће и несигурности у схватању о појединим вредностима.

⁶ Резултати ових студија су показали да традиционалне-колективистичке вредности карактеристичне за поједина друштва све више бивају смењене рационалним, модерно-индивидуалистичким вредностима које се под утицајем процеса модернизације и глобализације шире на сва друштва.

Још Маслов је истицао да недостатак вредности представља највећу болест друштва⁷ те се жустро расправљало о томе да ли се заиста ради о кризи и пропадању вредности или је у питању друштвена транзиција за коју је карактеристичан период у коме више не важе раније норме и вредности а нове још увек нису успостављене те долази до стања аномије, до пометње и дезоријентације чланова друштва у трагању за новим друштвено пожељним обрасцима понашања. Диркем је говорио да помањкање одређених вредности и њихова брза смена доводи до дезорганизације и дестабилизације друштва, до кунфузије у моралној свести појединца што представља “период вакума у схватањима о друштвеним вредностима” (Диркем, 1972). Касније, 70-их, Тофлер је говорио да се човечанство налази у стању културног шока, шока будућности због наглих промена вредности. Преплављени смо технолошким и друштвеним променама, што за последицу има стање стреса и дезоријентације које је он назвао шоком будућности (Тофлер, 1997). Овај период карактерише мешавина различитих вредности – старих и нових, које функционишу једне поред других. Може се закључити да се у друштву које је запало у озбиљну свеопшту кризу саме вредности мењају и могу се појавити аномија, вредносни вакуум и озбиљне противречности у вредносном систему (Кузмановић, Петровић, 2008).

Овај рад ће имати превасходно за задатак да испита какве вредносне оријентације карактеришу наше друштво, да ли и њега одликује поменута криза вредности, односно њихова брза смена – нестајање старих и време нових вредности или можда ситуација да старе и нове вредности функционишу једне поред других. Трудићемо се да одговоримо (или бар наслутимо одговоре) на нека од следећих питања: Да ли је традиција код нас заиста изгубила свој ауторитет? Да ли је на делу деморализација? Или можда индивидуализација? У каквим условима одрастају млади у нашој земљи и како то утиче на њихов вредносни систем? Да ли их одликује несигурност, повишена рефлексивност, морална амбиваленција, индивидуалност? Посебну пажњу ћемо посветити породичним вредностима младих и покушати да размотримо да ли су оне у вези са вредносним оријентацијама колективизма/индивидуализма и традиционализма/модерности. У потрази за овим одговорима, размотрићемо најпре теоријски контекст у оквиру кога се поменута тематика проблематизује.

⁷ Давне 1957. године, на првом научном скупу о вредностима, констатовано је да је главна болест нашег времена недостатак вредности.

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

У оквиру класичне теорије модернизације, сматрало се да индустријализацију прати техничка и економска рационалност у свим сферама живота, те да ће разлике између индустријских друштава нестати услед економског развоја јер се претпостављало да људи из различитих држава доживљавају, развијају ставове и формирају вредности као одговор на исте ситуационе притиске и исте оквире живота. Дакле, претпоставка је била да ће са достизањем одређеног нивоа друштвено-економског развоја неизбежно доћи до промена вредности у друштву, тј. до помака од апсолутних норми и вредности према рационалности, толеранцији, поверењу и партиципацији. Другим речима, како се друштва економски развијају од традиционалних у модерна тако се мења и доминантни систем вредности што практично значи да се поглед на свет људи из богатих земаља разликује од оног код људи из сиромашних земаља. Људи из неразвијених и сиромашних земаља више наглашавају материјалне аспекте живота и даљи економски раст по сваку цену (материјалистичке вредности), тј. највише вреднују оно чега има најмање. С друге стране, људи у економски развијеним друштвима су и даље заинтересовани за висок материјални стандард али ипак више наглашавају аспекте квалитета живота (постматеријалистичке вредности) – све већи проценат њих постаје спреман да већи приоритет да заштити животне средине него даљем економском расту (Инглехарт, Велзел, 2005).

Дакле, вредносни приоритети се померају с наглашавања економске и физичке сигурности према наглашавању услова живота. Ово се објашњава чињеницом да су развијена друштва стварајући висок степен материјалног комфора за своје грађане створила и озбиљне проблеме угрожавањем животне средине и недостатком ресурса који прете да угрозе квалитет живота. Управо због тога, развијена друштва су више преокупирана проблемима заштите животне средине него економским растом. Десило се то да је услед нових трендова и промена процес модернизације ушао у ново раздобље. Једноставна модернизација која је карактерисала индустријска друштва замењена је рефлексивном модернизацијом постиндустријског доба. Нагласак се померио на ризик и несигурност нематеријалног типа. Индустријска друштва су далеко од хомогености, док постматеријализам не само да није у порасту у развијеним земљама, како би се то по теорији модернизације очекивало, већ опада док расте група

“мешовитих” који преферирају како материјалистичке тако и постматеријалистичке циљеве (Инглехарт, Велзел, 2005, Бешић, 2014, Бек, 2001).

Инглхарт је такође истицао да је процес модернизације реверзибилан, тј. да се модернизација не дешава по праволинијском моделу већ да она поприма специфичне облике. Дакле, промене у сфери вредности које одговарају појединим фазама модернизације су реверзибилног карактера јер историјско наслеђе датог друштва као и доминантна религијска традиција могу имати значајан утицај на обрасце друштвених промена. Иако је главни правац промена у друштву одређен економским развојем, те је основна развојна тенденција за сва друштва која се модернизују иста, јаз у погледу нивоа развоја који се међу њима јавља је последица културно-историјских чинилаца (Инглехарт, Велзел, 2005:20-21).

Пошавши од теорије модернизације, Инглхарт је спровео Светску студију вредности и дошао до резултата да се социо-економска и вредносна сфера друштва међусобно условљавају, односно да са друштвено-економским развојем долази до напуштања традиционалних и развијања рационалних вредности. *Традиционалне вредности* су ирационалне, засноване на религији и важности Бога, националном поносу, апсолутним стандардима добра и зла, поштовању и потчињавању ауторитету, доминацији мушкараца у друштвеном, политичком и економском животу, нетолерантности према абортусу, разводу, еутаназии и самоубиству и одговарају аграрним друштвима. За разлику од њих, *секуларно-рационалне вредности (модерне или постмодерне)* су пратилац индустрајализације. У складу са тим, он је разматрао како се поглед на свет људи из богатих земаља разликује од оног код људи из сиромашних земаља те је развио поделу на *вредности преживљавања* које се заснивају на материјалној оскудици и карактеришу неразвијена друштва и *вредности благостања и самоекспресије (самоизражавања)* које су постматеријалистичке и налазе се у друштвима која су превазишла материјалне проблеме. Увидео је помак с нагласка на економској и физичкој сигурности ка придавању важности самоизражавању, субјективном осећању благостања и квалитета живота. Људи у друштвима које карактерише несигурност и ниска примања наглашавају економску сигурност, осећају се угрожени страним утицајима, етничком разноврсношћу и културним променама. Ово води нетрпељивости према мањинским групама, инсистирању на традиционалним полним улогама, ауторитарном моделу у политици и тако даље. Као кључне индикаторе материјализма он види: подршку законима и

социјалном поретку као и борбу против раста цена, а као кључне индикаторе постматеријализма види: самоактуализацију, демократију и толеранцију (Павловић, 2009).

У својим каснијим радовима, он је увидео да развој социо-економске сфере не гарантује нужно еволуцију вредности, већ да социо-економски развој чини људе потенцијално толерантнијим, поверљивијим, са већом пажњом посвећеним самореализацији, партципацији и квалитету животу, јачању вредности које воде хуманизацији односа у погледу третмана жена, геј популације и инвалида (Гавриловић, Захаријевски, 2012: 1091).

Дакле, може се закључити да Инглехартов приступ интегрише идеју прогреса која проистиче из теорије модернизације (друштво се мења и развија кроз време), потом Масловљеву теорију потреба⁸ (највише се вреднује оно чега има најмање) и Манхајмову идеју о значају друштвених фактора за формирање једне генерације⁹ (Бешић, 2014). Такође, његов приступ подразумева и својеврсни економски детерминизам то јест да се друштвене промене пре свега огледају у економским променама али и да обликују вредности у друштву. Унапређивањем економије, унапређују се и услови у којима појединци живе а према томе, мењају се и потребе друштва и појединца, те расте вероватноћа да ће доћи до повећања индивидуалне аутономије, родних једнакости и демократизације друштва (Инглехарт, Велзел, 2005:2).

⁸ Маслов је сматрао да су потребе појединаца хијерархијски структуриране те да најпре тежимо да задовољимо базичне егзистенцијалне потребе након којих су потребе вишег реда предмет задовољавања. Дакле, највише се вреднују оне ствари које су у дефициту – ако људи живе у материјалној оскудици, они ће највише вредновати новац и материјалне ствари (материјалистичка вредносна оријентација) а ако нису материјално угрожени, вредноваће оне ствари које задовољавају њихове потребе вишег типа (постматеријалистичке вредности).

⁹ Инглхарт друштвене промене тумачи као промене у култури а ове промене се дешавају сменом генерација те долазећа генерација има другачије вредносне оријентације од претходне генерације. Интергенерацијске разлике у вредностима се дешавају услед друштвених услова који су утицали на припаднике једне генерације у периоду њеног формирања. Док су старије генерације (40-их) формиране у условима ратова и материјалне оскудице, долазеће генерације (60-их и 70-их) су формиране у условима друштвеног благостања. Стога, старије генерације карактерише материјалистичка а млађе постаматеријалистичка оријентација. Дакле, генерацијском сменом се мењају доминантни вредносни обрасци у друштву а сменом вредности се дешавају значајне промене у култури.

Процес који је, поред модернизације, у основи промена савременог друштва јесте глобализација а до ње је довела потреба за интеграцијом тржишта, финансија и технологија на глобалном нивоу, умрежавања света. Глобализација се дефинише као интензификација друштвених односа на светском плану, која повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли километрима далеко и обратно (Гиденс, 1998: 69). Суштина глобализације јесте у унификацији света, настанку глобалног друштва, глобалне економије, глобалне поделе рада, глобалне политике, културе па и глобалног вредносног система. Међутим, ова све већа међузависност савременог друштва представља проблем и доводи до сукоба јер нужно трансформише регионални, национални, локални па и лични ниво друштвеног искуства, те изазива фрагментацију и све дубљи социјални јаз између народа и држава, што би Хантингтон рекао, сукоб цивилизација. Глобализација доноси нове облике међузависности који стварају нове форме ризика и опасности (Гиденс, 1998: 166). Она за једне јесте облик умрежавања, интеграције и напретка савременог света а за друге нешто што угрожава мале државе, нације, вере и језике. Глобализација све више отежава одржавање стабилног осећања локалног културног и националног идентитета јер свакодневни живот постаје испреплетен и под утицајем светских догађаја који се одвијају миљама далеко. Имајући у виду утицај догађаја који се одвијају далеко а ипак утичу на њих, људи почињу да гледају на ове далеке догађаје као на врло важне за њихове личне животе, они постају део њиховог света. Уместо да све више потпада под њихову контролу, изгледа као да је свет измакао контроли људи, то је некакав одбегли свет, како каже Гиденс. А и неки утицаји од којих се очекивало да живот људи учине извеснијим и предвидљивијим, међу којима и научни и технички поредак, често имају сасвим супротно дејство. (Гиденс, 2005: 30).

Чињеница је да што се савремено друштво више развија, то се више умножавају проблеми, опасности и ризици за човека. Резултат процеса глобализације јесте повећање несигурности у вези тога како се носити са новим ризицима. На делу је велики парадокс: човек је створио услове за слободан, хуман и достојанствен живот (технологија, економија, демократија) али живи у сталном страху, беспомоћан (пренасељеност, тероризам, насиље, ратови, економске кризе, еколошке катастрофе, непознате болести). Улрих Бек управо истиче да наша несигурност у савременом друштву не опада него расте упоредо са више знања. Узрок несигурности је противречан развој глобалног друштва. На једној страни је богатство и обиље док је на

другој страни сиромаштво и глад. Налазимо се у глобалном друштву ризика у коме сваки научни и технички напредак носи одређене опасности и ризике. Ризици нису откриће новог доба, свако се некада током историје сусретао са ризицима. Али, то су били лични ризици а не глобалне опасности за читаво човечанство. Садашњи ризици и опасности су глобални са многоструким друштвеним последицама. Ризици у свом распрострањању показују један од друштвених ефеката бумеранга: чак ни богати и моћни нису безбедни у односу на њих. Сами актери модернизације западају у вртлог опасности које они продукују и од којих они профитирају (Бек, 2001: 55).

Сматрало се да ће умрежавање глобалног друштва довести до универзализације вредности али чињеница је да се глобализација често јавља у виду вестернизације и американизације, односно културне хомогенизације - ширења и наметања америчке културе и вредности другим културама. Критичари глобализације углавном наводе аргумент да би американизација могла да доведе до изумирања традиционалних вредности и националних култура те унификације и хомогенизације света у виду превласти америчке културе. Претпоставља се да ће једна од најстрашнијих последица глобализације бити гашење културне разноликости, тј. тријумф једноумља и културе која ће служити искључиво мултинационалним компанијама за даље профитирање, посебно америчким транснационалним компанијама које теже да се шире светом. Ово свакако погађа националне културе и традиционалне вредности многих држава које покушавају да опстану под утицајем глобализације (Рицер, 1997). Постоји очигледан раскорак између прокламованих вредности које теже да постану универзалне (једнакост, слобода, људска права) и вредности националних држава. Чињеница је да имплементација универзалне једнакости и једнакоправности није лак процес јер се разликују универзалне вредности од вредности колектива у коме се настоје применити (Гавриловић, 2013: 35).

Ово стање је карактеристично и за Србију где глобализација кроз комерцијализацију многих ствари и друштвених односа такође тежи да преобликује вредносни систем. Наше друштво је посебно специфично јер се још увек налази у периоду друштвене транзиције и интензивних економских, политичких и културних промена до којих је довела имплозија социјализма. За разлику од већине држава централног и источног дела Европе, у којима је транзиција ка тржишној привреди отпочела с урушавањем комунистичких режима, у Србији је ова транзиција до данас остала мање-више блокирана, услед мноштва политичких догађаја и пратећих процеса.

У политичком погледу, промене су подразумевале да се бивше социјалистичко друштво изгради по узору на развијене демократије Западне Европе са вишепартијским системом, у економском – да тржишна привреда (уместо командно-планске) обезбеди брз и ефикасан економски раст, а у културном погледу, тежило се глобалној култури. Међутим, предвиђене промене се нису одвијале онако како је планирано што је имало јако негативан утицај на развој друштва и свих његових битних сфера: економије, рада, политике, породице и културе. Након периода блокиране транзиције, наше друштво се већ годинама налази у периоду одложене транзиције. Оно што је карактеристично за овај период јесте да се и даље тежи ка модернизацији и усвајању модерних вредности и стилова живота али да је тај процес отежан друштвено-историјским околностима карактеристичним за наш регион (Милић, 2002).

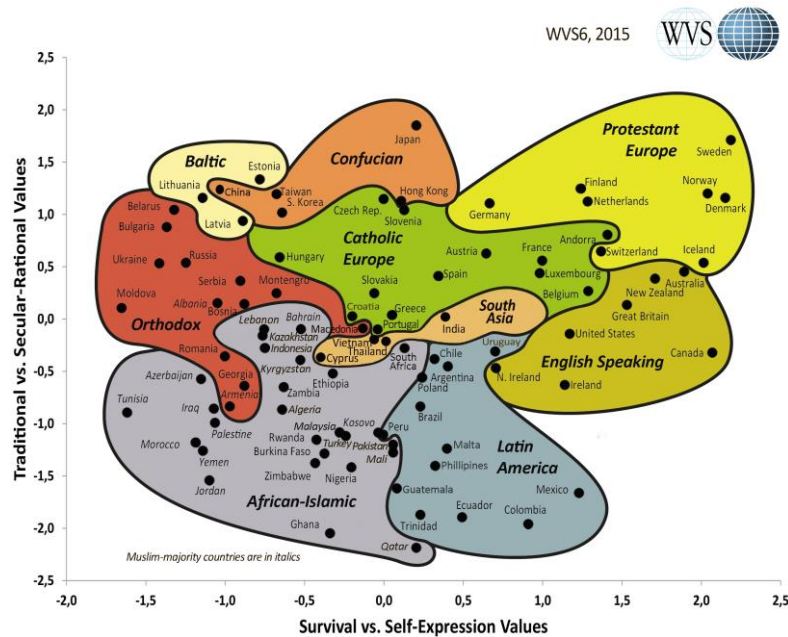
У Србији постоји својеврсна комбинација вредности оскудице (преживљавања) и секуларно-рационалног ауторитета. Може се рећи да је земља одмакла ка рационалним вредностима али су и даље присутне вредности преживљавања. Такође, одликују је несигурност, интерперсонално неповерење и неповерење у институције као и велика распрострањеност материјалистичких вредности, без великих могућности да се развију постматеријалистичке вредности самоекспресије.

Инглехарт је позиционирањем 65 друштава на скали вредности, направио културну мапу света. Међутим, као што и он сам каже, место сваког друштва на глобалној културној мапи је објективно, одређено факторском анализом података из истраживања у свакој земљи. На овој мапи, наша земља је смештена међу оне земље где је извршена транзиција од традиционалних ка секуларно-рационалним вредностима али не и од вредности преживљавања ка вредностима самоекспресије (Гавриловић, 2013: 85).

Истраживања су указала на конфликт вредносних оријентација и различитих вредности које функционишу једне поред других, односно на перзистентност постојећих традиционалних вредности са њима супротстављеним модерним вредностима.

Налази показују да се садржај традиционално високовреднованих друштвених појава и односа: породица, брак, религија мења и поприма другачије облике у реалном друштвеном оквиру Србије (Гавриловић, Захаријевски, 2012).

График 1. Позиционирање 65 друштава на скали вредности (Inglehart–Welzel Cultural Map)

Модерне (секуларно-рационалне) вредности су потпуно супротне традиционалним док постмодерне представљају даљи напредак ка самоекспресији, толеранцији и одбацивању материјалистичких зарад постматеријалистичких вредности. Међутим, у Србији су присутне све временске димензије (прошлост, садашњост и будућност) (Милић, 2001: 327) те паралелно егзистирају предмодерност, модерност и постмодерност (Гавриловић, Захаријевски, 2010; 2012; 2013; Милић, 2001; Пешић, 2006; Чичкарић, 2009, Бешић, 2014). као и различити модели родитељства: традиционални, симетрични и одбацивање родитељства (Милић, 2001: 182) или три модела полно-родног система: традиционални, транзициони и егалитарни (Бобић, 2003).

Пре него што пређемо на разматрање поменутих налаза истраживања вредносне структуре српског друштва, размортрићемо најпре саме појмове вредносних оријентација и вредности, указати да ли постоје сличности и разлике између ових појмова те на тај начин омогућити даљу операционализацију појмова за потребе методолошког дела рада.

1.1. Појам вредности и вредносних оријентација

На самом почетку, нужно је да се размотри појам вредности које ће бити предмет рада, као и да се укаже на сличности и разлике између овог појма и појма вредносних оријентација. Чињеница је да се у многим социолошким студијама и истраживањима ова два појма често користе као синоними, међутим, разлике свакако постоје и требало би указати на њих.

Данас већина аутора прихвата гледиште да нема вредносно-неутралне науке, да је строго разграничавање вредности и чињеница практично немогуће те да се и саме вредности могу истраживати као чињенице (Пантић, 1990а: 7). Циљ истраживача је да се, поред разумевања и објашњавања самих појава, омогући откривање услова чије познавање доприноси бољем предвиђању понашања. Моћи ћемо боље да предвидимо понашање неке особе уколико познајемо њене вредности, посебно оне чврсто усвојене. Понашање људи се најбоље може предвидети ако познајемо њихове циљеве, оно што сматрају важним и пожељним, оно што лично цене, као и што се друштвени токови који зависе од воље људи вероватно могу задовољавајуће предвидети, посебно на кратки рок, ако познајемо систем заједничких вредности популације (Пантић, 2003:14).

Имајући у виду различите теоријске приступе, појам вредности може бити различито дефинисан. Кренућемо најпре од социолошког правца за који је појам вредности фундаменталан - функционализма. Опште је познато у науци да је функционализам сматрао вредности основном снагом интеграције и легитимације друштва, односно да мора да постоји вредносни консензус чланова друштва (слагање о основним вредностима) како би уопште постојао ред и стабилност у друштву. Талкот Парсонс је сматрао да су вредности најважнији елемент друштвеног живота и да је друштвена репродукција могућа само ако су вредности стабилне кроз време и уколико друштво има ефикасне механизме репродукције заједничког вредносног система (Парсонс, 1961, према Бешић, 2014:17). Међутим, иако су вредности важне за стабилност друштва оне могу бити одговорне и за стагнацију и распад друштва. Вредности зависе од степена развијености друштва које их формира али оне могу и да утичу повратно на друштво и његов развој те се изводи закључак да су друштво и вредности у узајамно пропорционалном односу - криза друштва доводи до кризе вредности али и криза вредности може довести до кризе и распада друштва.

Дакле, у оквиру функционализма, истиче се да се свака друштвена и културна заједница темељи на одређеним вредностима које дају значења свим људским поступцима и свему што је специфично у конкретном друштву и култури. Оне представљају организовани скуп општих уверења, мишљења и ставова о томе шта је исправно, добро и пожељно, и као такве уграђене су у структуру друштва, односно у свакодневни живот и културу. Већ смо истакли да су оне друштвено условљене, то су друштвене творевине које служе као основа за регулисање индивидуалног, групног и општедруштвеног понашања, стварањем вредносног система у којем постоји хијерархија вредности. Свако друштво има изграђен вредносни систем за који су битна уверења о универзуму и човеку, о његовој природи и односима са спољашњим светом, о његовом месту у универзуму, о смислу људског живота, врховним вредностима, о разлици између исправног и погрешног, доброг и злог. Систем вредности може бити карактеристичан за културу, за групу људи који имају неке заједничке карактеристике, али и сваки појединац може да изгради свој систем, који се базира на системима културе и групе, али и личних уверења. Систем може да садржи вредности које су позитивне (шта је ваљано, пожељно и корисно) и негативне вредности (шта је непожељно, недозвољено и лоше).

У оквиру социјалне психологије, вредности су дефинисане као *уверења* о ономе што је пожељно а која настају процесом деловања друштвене структуре и културе у процесу социјализације. Дакле, сматра се да се вредности формирају под утицајем различитих агенаса социјализације који, било свесно и намерно, било спонтано, доприносе да се одређене вредности прихвате и усвоје. И други теоретичари, на пример Манхајм, сматрају да се вредности формирају у раним фазама живота појединца и да су тешко подложне каснијем утицају друштвених чинилаца чак и у ситуацијама кад долази до драматичних друштвених промена. Може се рећи да се на индивидуалном нивоу, вредности односе на критеријуме или стандарде које људи користе у процењивању сопствених активности и активности других људи (Рокич, 1973, према Пантић, 1990а, Schwartz, 1992), док на социјалном нивоу вредности одговарају принципима којима се дефинишу права и обавезе међу грађанима. Спајајући ова два нивоа анализе, вредности рефлектују заједничко социјално наслеђе, које се преноси код свих индивидуа различитим агенсима социјализације и који на нивоу индивидуе углавном чине њену животну филозофију (Радовић, 2013: 6). Рокич одређује вредности као трајно веровање да је специфичан начин понашања или

живљења друштвено или лично пожељнији у односу на супротни или обрнути начин понашања или живљења. Он наводи две групе основних вредности: прву групу чине *терминалне вредности*– које представљају пожељне циљеве људске егзистенције, дакле циљеве који означавају смисао живота или универзалне тежње свих људи (због тога се ове вредности називају и циљно-егзистенцијалним) и деле се на *персоналне* (фокусиране на сопствено Ја) и *социјалне* (фокусиране на друштво), а другу групу чине *инструменталне вредности* које се деле на *моралне вредности* и *вредности компетенције*. Однос између ове две групе вредности је однос зависности јер су инструменталне вредности средство за постигнуће терминалних вредности те се због тога називају вредности-средства (Пантић, 1981).

На основу поменутих концепција, може се извести закључак да се термин вредност у свакодневном животу употребљава с намером да се њиме искаже квалитет нечега или некога, тј. веровање о томе шта је и у којој мери пожељно, ваљано и корисно и шта би требало да буде циљ коме човек тежи. Међутим, у научном смислу, мало је теже пронаћи одговарајућу дефиницију вредности. Да је ово заиста тако, сведочи податак да у свету тренутно има на стотине различитих дефиниција вредности.

Реч вредност долази од латинске речи „*valeo*” што значи крепак, јак, здрав, ваљан, а у свакодневном говору означава нешто што је добро, лепо, истинито, праведно, напредно (Матејевић, 2007: 7). Са друге стране, значење појма вредносна оријентација се може одредити ако се пође од француске речи *оријентација* која означава сналажење у простору, усмеравање, одређивање положаја неког места према странама света. Дакле, по аналогији са овим, може се закључити да вредносна оријентација има функцију у усмеравању понашања личности “да нађу прави пут” ка жељеним вредностима, тј. ономе што се доживљава као лепо, добро, праведно и сл. Могло би се рећи да вредности представљају циљ коме се тежи (истина, лепота, доброта..) и од кога се полази а вредносне оријентације процес долажења до тог циља. Изводи се закључак да су вредности мерила која стварају одређене оријентације у понашању личности а вредносне оријентације су оријентације у понашању личности које у себи садрже скупове одређених вредности које усмеравају понашање личности (Матејевић, 2007:15).

Вредности и вредносне оријентације често се користе као синоними, мада има покушаја разграничења ова два појма. Тако се вредносне оријентације дефинишу као

општи принципи понашања и деловања у вези с одређеним циљевима чијем се остварењу тежи, док се под вредностима подразумевају прихваћене и цењене идеје о друштвеним односима који се настоје остварити (Рот и Хавелка, 1973, према Пантић 1990а).

Многи теоретичари су истицали да се вредности одређују као *пожељни циљеви* а вредносне оријентације као *водећа начела, модели и општи принципи понашања и деловања* у вези са циљевима чијем се остварењу тежи у животу (Рот и Хавелка, 1973, према Пантић, 1990а; Пантић, 1990; Рокич, 1973, према Пантић, 1981; Schwartz, 1992; Шрам, 2003). Дакле, вредности се виде као *централни оријентир* за понашање, мишљење и осећања, оне нам говоре о томе где смо, шта хоћемо, чему да тежимо, шта да ценимо код себе и других људи. Оне се виде као “трајни стандарди” помоћу којих се процењује важност одређених појава или идеја, упоређују различите алтернативе и опредељује се за оне које се углавном под утицајем културе прихватају као пожељније, вредније (Голубовић, 1981:198).

Пантић сматра да су вредности релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца и групе, формиране међусобним деловањем историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца, које због приписане пожељности, усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима (Пантић, 1990b: 174). Кузмановић такође истиче да су вредности схватања (уверења) о лично или друштвено пожељним општим начинима понашања, врстама активности и релативно трајним стањима у природи, друштву и појединцу. По њему, вредности подразумевају више артикулисану, одређенију концепцију о пожељном, а вредносне оријентације широки, мање артикулисан систем уверења, односно само релативно доследну и довољно кохерентну усмереност на одређене циљеве (Кузмановић, 1995: 20).

Неки теоретичари сматрају да када се говори о личности углавном је у употреби појам вредносних оријентација а када је у питању друштво прихватљивији су термини вредности и вредносни систем (Петровић, Јотовић, 2012: 49).

Коковић и Жолт истичу да од вредности треба разликовати вредносне оријентације, које имају двоструко значење. У првом значењу под вредносном оријентацијом се подразумева стицање вредности које су још у процесу формирања, за које је особа појачано осећајна (сензибилизвана), и које све више почињу да утичу на

вредновање одређених искуствених садржаја. Друго значење вредносне оријентације подразумева вредности које су ушле у фазу генерализовања, које су постале водеће животне оријентације и које почињу да се испољавају и у доменима у којима су друге вредности биле доминантне. Као пример за прво значење може се навести алтруистичка оријентација: пре него што постане алтруиста, особа пролази кроз период оријентисаности или усмерености на алтруизам и алтруистичко понашање. Друго значење вредносне оријентације означава стање јасно и чврсто оформљених вредности, које код појединца заузимају централно место (Коковић, Жолт, 2004: 251).

Поред свих дефиниција вредности и вредносних оријентација које смо до сада поменули, поменућемо још да се под њима могу подразумевати и различите ствари као што су: одређени спектар социјалних ставова, политичке оријентације, интерперсонални односи, животна филозофија, стил живота, интереси, па и особине личности (Шрам, 2003: 92). Са ставом да су вредности у ствари *систем ставова* (Кац) се не слажу неки теретичари већ сматрају да је нужно разликовати вредности од ставова јер су вредности општије што нужно имплицира да су ставови изведени из вредности. Истиче се да се вредности разликују од ставова јер се не односе на један искуствени објект или на једну врсту искуствених објеката, него на веома широко дефинисане класе искуствених објеката. На пример, да ли ће се говорити о ставу према демократији или демократији као вредности, зависи од тога шта се подразумева по демократијом. Ако се демократија схвата као једна у низу политичких идеја или као пракса која постоји у одређеној средини онда је реч о ставу. Али, ако се демократија схвата као пожељни начин уређивања свих друштвених и међуљудских односа, од брака, породице, преко радне организације, државе до најширих међународних асоцијација онда је то вредност или, чак, вредносна оријентација.

Углавном се под вредносним оријентацијама подразумевају стилови живота те многа истраживања на овај начин долазе до података о вредностима људи. Рот и Хавелка су били први који су испитивали вредносне оријентације преко стилова живота а разликовали су седам вредносних оријентација: естетску, хедонистичку, економско-утилитаристичку, делатну, сазнајну, алтруистичку и усмерену на моћ и углед (Рот и Хавелка, 1973: 178, према Пантић, 1990а). Остали аутори су испитивали следеће стилове живота: хедонистички, економско-утилитарни, алтруистички, прометејско-активистички, сазнајни, стваралачки, социјални, породично-сентиментални, религијско-традиционални, усмереност на моћ и углед и усмереност

на популарност. (Попадић, 1990, Младеновић и Кнебл, 2000). Осим стилова живота, често су поред њих испитиване и ауторитарност и конформизам које, иако представљају црте личности, могу бити схваћене и као вредности пошто инструменти коришћени за њихово мерење садрже тврдње које изражавају вредновање и ставове према субмисивном, односно конформистичком понашању (Кузмановић, 1995).

Ми ћемо се у овом раду првенствено фокусирати на разматрање следећих вредносних оријентација: колективизма, индивидуализма, традиционализма и модернизма, као и њихове везе са вредностима младих и то првенствено породичним вредностима младих. Међутим, пре него што пређемо на разматрање поменуте везе, нужно је да размотримо и саме поменуте вредносне оријентације.

1.2. Појам вредносних оријентација индивидуализма/ колективизма, традиционализма/ модернизма

1.2.1. Индивидуализам/колективизам

Димензија индивидуализам/колективизам је одувек заокупљала пажњу истраживача. Разматрана је још од стране античких филозофа а касније и у делима Хобса, Макијавелија, Мила, Фрома и других аутора. Може се рећи да индивидуализам представља слабу повезаност између појединаца при чему се свако брине за себе и непосредну околину, док колективизам представља интегрисаност у групу и предност групних циљева над индивидуалним. Хофстеде сматра да се индивидуализам исказује као стално и претежно истицање “Ја” те у многим реакцијама појединци следе властите процене и не поводе се за мишљењем или одлукама других, они намирују само своје потребе и не воде рачуна о другима. За разлику од индивидуализма, колективизам се исказује као прихватање разних “Ми” што носи са собом исказивање одговорности за то “Ми”, пријатељства и колегијалне односе, изнад свега другог интереси и потребе групе су пре личних интереса и потреба, а осећај обавезе и часног поступања према колективу се исказује као “чисти образ” или супротно од тога, као стид и губитак “чистог образа” (Јекнић, 2006: 208).

Хофстеде¹⁰ закључује да индивидуализам ставља права изнад дужности, да наглашава бригу за себе и властиту породицу, да наглашава аутономију појединца и да самоостварење и идентитет појединца темељи на личним постигнућима (Инглехарт, Велзел, 2005: 141). Дакле, индивидуалистичка оријентација представља склоност појединца да себе види као индивидуу која је довољно аутентична и компетентна да се без обавезне уклопљености у шири колектив оствари и реализује. Идентитет је утемељен у индивидууму, наглашена је индивидуалистичка оријентација, или оријентација према себи, дакле, наглашено је “Ја”. Насупрот томе, колективистичка оријентација значи да појединац најчешће себе види као секундарног у односу на ужу или ширу групу у чијим оквирима једино налази услове за постизање задовољавајућег животног статуса. У колективистичким културама људи су од рођења социјализацијом

¹⁰ Он је осмислио инструмент којим је мерио индивидуализам-колективизам међу запосленима IBM-а у више од 40 земаља, а у новије време индивидуализам у различитим културама је мерио Триандс.

интегрисани у проширене породице као пример чврстих, кохезивних група које их штите и чувају а заузврат им је појединац целога живота неупитно одан. Идентитет је утемељен у социјалном систему, наглашена је колективистичка оријентација или осећај “ми” који је унутар групе извор идентитета (Јекнић, 2006: 210).

Инглехарт закључује да је димензија индивидуализма-колективизма коју је мерио Хофстеде ништа друго до димензија вредности опстанка/експресивне вредности коју је он сам мерио. Експресивне су вредности дефинисане врло слично као и Хофстедеов нагласак на личној аутономији и експресији као кључним елементима индивидуализма где је нагласак на самосталном човековом избору. Високи нивои индивидуализма иду уз високе нивое аутономије и високе нивое експресивних вредности. Са друге стране, вредности опстанка одговарају кључним елементима колективизма - претпоставци да скупине везују и узајамно обавезују појединце, наглашавају заједничке судбине и заједничких циљева, где лично улази у састав друштвеног, припадност групи је кључна, чланство у скупини је средишњи аспект идентитета а жртвовање индивидуалних циљева за заједничко добро се високо вреднује.

Инглехарт је установио две димензије које одражавају поларизацију: традиционалне вредности наспрам секуларно-рационалних вредности и вредности опстанка наспрам експресивних вредности. Он је класификовао варијабле које су укључиле те димензије на следећи начин:

Традиционалне вредности наглашавају следеће (секуларно-рационалне вредности наглашавају супротно):

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- За дете је важније да се научи послушности и религијској вери него независности и одлучности (индекс аутономије)
- Абортус није никада оправдан.
- Испитаник има снажан осећај националног поноса.
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт.

Са друге стране, вредности опстанка наглашавају следеће (експресивне вредности наглашавају супротно):

- Испитаник даје првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота (индекс материјалистичких/ постматеријалистичких вредности с четири ставке)

- Испитаник сматра да није врло срећан.
- Хомосексуалност није никада оправдана.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге.

Након тога, он је навео одређене ставке које показују корелацију с традиционалним/ секуларно-рационалним¹¹ вредностима (Инглехарт, Велзел, 2005: 65):

- Религија је врло важна у животу испитаника.
- Испитаник верује у рај.
- Један од испитаникових најважнијих циљева у животу био је да се родитељи њиме поносе.
- Испитаник верује у пакао.
- Испитаник редовно одлази у цркву.
- Испитаник има велико поверење у цркве у земљи.
- Испитаник добија утеху и снагу од религије.
- Испитаник себе описује као “религиозну особу”.
- Еутаназија није никада оправдана.
- Рад је врло важан у животу испитаника.
- Требала би постојати строжа ограничења на увоз робе.
- Самоубиство није никада оправдано.
- Дужност родитеља је да учине све што могу за децу, чак по цену властитог добра.
- Испитаник ретко или никада не разговара о политици.
- Испитаник себе смешта на десну страну скале лево-десно.
- Развод није никада оправдан.
- Постоје апсолутно јасне смернице о добру и злу.
- Изражавање властитих преференција очигледно је важније од разумевања туђих преференција.
- Еколошки проблеми моје земље могу се решити без икаквих међународних уговора.
- Ако жена зарађује више од мужа, то ће готово сигурно изазвати проблеме.
- Човек мора своје родитеље увек волети и поштовати, без обзира на њихово понашање.
- Породица је врло важна у животу испитаника.
- Испитаник је размерно склон војној владавини у земљи.
- Испитаник је склон имати размерно много деце.

Затим, класификовао је и ставке које показују корелацију с вредностима опстанка/експресивним¹² вредностима (Инглехарт, Велзел, 2005: 67):

¹¹ наглашавају супротно

¹² наглашавају супротно

- Мушкарци су боље политичке вође од жена.
- Испитаник је незадовољан финансијском ситуацијом своје породице.
- Жена мора имати децу да би била испуњена.
- Испитаник не жели за суседе странце, хомосексуалце и људе заражене сидом.
- Испитаник је склон већем нагласку на технолошки развој.
- Испитаник није рециклирао ствари да би заштитио околину.
- Испитаник није присуствовао неком састанку нити потписао петицију за заштиту околине.
- При тражењу посла, важнији су добар приход и сугурно радно место него осећај постигнућа и рад с људима који нам се свиђају.
- Испитаник је релативно склон државном власништву над бизнисом и индустријом.
- Дете мора живети и с оцем и с мајком да би срећно одрастало.
- Испитаник сматра да му здравље није особито добро.
- Човек мора увек волети и поштовати своје родитеље, без обзира на њихово понашање.
- Кад нема довољно посла, мушкарци имају више права на запослење него жене.
- Проституција није никада оправдана.
- Влада би требала преузети већу одговорност како би осигурала да се за све осигура заштита.
- Испитаник нема много слободе избора или надзора над својим животом.
- Универзитетско образовање је важније за дечака него за девојчицу.
- Испитаник није склон придавању мање важности новцу и материјалним добрима.
- Испитаник не жели у суседству људе с криминалним досијеом.
- Испитаник не жели за суседе тешке алкохоличаре.
- Марљив рад је најважније чему треба научити дете.
- Машта није једна од најважнијих ствари којима треба научити дете.
- Толеранција и поштовање за друге нису најважније ставри којима треба научити дете.
- Научна открића ће помоћи а не нашкодити човечанству.
- Доколица није нарочито важна у животу.
- Пријатељи нису нарочито важни у животу.
- Снажан вођа који се неће морати замарати с парламентом и изборима био би добар облик владавине.
- Испитаник није и не би суделовао у бојкоту.
- Државно власништво над бизнисом и индустријом би требало проширити.
- Демократија не мора бити најбољи облик владавине.
- Испитаник се противи слању економске помоћи сиромашним земљама.

На основу ових Инглехартових издвојених тврдњи, може се закључити да заиста тврдње које одликују вредности опстанка репрезентују колективизам, док експресивне вредности репрезентују индивидуализам.

Што се наше земље тиче, неки аутори индивидуализам доводе у везу са хуманизмом и индивидуацијом а други са егоизмом, док када је колективизам у питању, његови извори се виде у паганству и патријархалном устројству наше културе и традиције, као и у револуционарно-колективистичком карактеру ратних збивања и послератне изградње социјализма. Но, шта год били његови корени, неоспорно је да је наша култура, бар до сада, била у већој мери колективистички него индивидуалистички оријентисана (Коџопељић, Шакотић, Јаничић, 2002)

Поменути аутори су за потребе свог истраживања конструисали скалу КОИН2002 при чему су колективизам/индивидуализам дефинисали као одређивање места и улоге појединца у широј заједници. Индивидуалистичка оријентација представља склоност појединца да себе види као индивидуу која је довољно аутентична, компетентна и моћна да се и без обавезне уклопљености у шири колектив оствари и реализује. Насупрот томе, колективистичка оријентација значи да појединац најчешће види себе као секундарног у односу на ужу или ширу групу у чијим оквирима једино налази услове за постизање задовољавајућег животног статуса. Елементи наведеног одређења конкретизовани су кроз четири индикатора колективистичке/индивидуалистичке вредносне оријентације: однос према приватности; ослањање на себе/ослањање на групу; ангажовање ради личне промоције/ангажовање ради промоције групе и инструментална вредност групе/аутентична вредност групе (Коџопељић, Шакотић, Јаничић, 2002).

Пантић вредносну димензију колективизам-индивидуализам изводи из односа према интересима појединца и групе, тј. из тога да ли се приоритет даје личним интересима или се ови потчињавају интересима групе. Позицију испитаника на димензији утврђује на основу ставова као што су приватизам, ослањање на себе насупрот ослањању на колектив, преференције "ја" или "ми" усмерености, такмичења или сарадње, ставова о људској природи. Његови налази показују да су, крајем седамдесетих, у нашој земљи обе оријентације код младих биле подједнако заступљене, а да је колективизам био раширенији код припадника старије генерације. Тенденција пораста колективизма посебно је била наглашена у образованијим групацијама што треба схватити као манифестацију општије правилности да повољнији друштвени положај доводи до чвршћег и ширег прихватања владајуће идеологије, у којој је колективистичка усмереност била пожељнији облик понашања. Ови налази имплицитно показују да је у том временском и историјском контексту у нашем

друштву индивидуализам био мање пожељна и, у односу на колективизам, инфериорна вредносна оријентација (Пантић, 1981).

Његова каснија истраживања показују да је индивидуализам, теоријски одређен као преферирање интереса појединца у односу на интересе колектива, у савременој генерацији младих осетно више раширен него колективизам али чак три четвртине анкетираних прву оријентацију испољава у слабом облику. Многи млади испољавају амбиваленције или подједнако прихватају обе оријентације. Дакле, осетно се смањило колективизам али се обим индивидуализма није знатно увећао што значи да је порастао проценат амбивалентних. Док је у претходној генерацији проценат колективистички и индивидуалистички оријентисаних младих био исти, у садашњој генерацији преовлађује индивидуализам. Изгледа да под утицајем кризе, али и других чинилаца, јачају приватистичке тенденције, па и егоизам код младих, иако код дела генерације ове промене могу значити и окретање себи и индивидуацију, а не себични индивидуализам (Пантић, 1990а: 68).

Јелена Пешић је такође анализом вредносних оријентација колективизма и индивидуализма установила ниске резултате на Ликертовој скали који су индикували индивидуализам док су високи резултати индикували колективизам у нашој земљи. Показало се да су Срби 1989. године били снажно оријентисани ка колективитету док су резултати за 2004. годину показали да су промене у вредносним оријентацијама релативно споре (Пешић, 2006: 296).

Како недостају новија истраживања ових вредносних оријентација код младих у Србији, мораћемо да се задовољимо овим подацима до којих смо дошли и покушамо да на основу њих формирамо неку почетну слику о распрострањености индивидуализма и колективизма код младих у нашој земљи. У вези са тим, нужно је узети у обзир и вредносне оријентације традиционализма и модерности које су блиско повезане са претходним.

1.2.2. Традиционализам/ модерност

Што се тиче вредносних оријентација традиционализма/модерности, већ смо поменули да је Инглехарт идентификовао две најважније димензије које показују како се поглед на свет људи из богатих земаља разликује од оног код људи из сиромашних земаља, те прву димензију одредио као традиционалне насупрот секуларно-рационалним вредностима. Један пол димензије чине традиционалне вредности које представљају ставове о важности Бога и религије, апсолутне стандарде добра и зла, потчињавање ауторитету (религијском, националном и породичном), доминацију мушкараца у друштвеном, политичком и економском животу, као и нетолерантност према абортусу, разводу, еутаназiji и самоубиству. Супротност овим традиционалним вредностима су секуларно-рационалне вредности које се често називају модерне или постмодерне вредности (Павловић, 2006: 249).

Традиционализам се односи на појам, који се може разликовати у зависности од историјског контекста. Приликом дефинисања традиционалних вредносних оријентација, мора се правити разлика између општег појма и његовог историјски променљивог садржаја. Као резултат тога, традиционализам се углавном дефинише као стање структуралне неодрживости до промена унутар система и његовог окружења (Пешић, 2006: 291).

Уопштено, основни садржај традиционализма чине: отпор према променама, специфичан однос према прошлости и традицији који одликује носталгичност и глорификација као и изолационизам. Са традиционализмом је повезана ауторитарност, коју неки аутори тумаче не као црту личности него као културну одлику, управо као израз традиционалне патријархалности (Томановић, 1997: 94).

Традиционализам се углавном операционализује преко исказа који се односе на сферу јавног патријархата (питање равноправности жена у друштву) и преко ставова о приватном патријархату (брига о деци, насиље у породици, положај жене у домаћинству). Овако тумачење традиционализма преко поделе на приватни и јавни патријархат увео је феминистички покрет својим теоријским полазиштем по коме се патријархат може дуго задржавати иако је на пример друштво достигло завидан степен побољшања положаја жена у јавној сфери (Радоман, 2012: 256).

Што се наше земље конкретно тиче, Пантић је у својим истраживањима дошао до резултата да су две про-систем оријентације, отвореност ка свету и модернизам биле минимално увећане у нашој земљи 90-их година. Друштвена криза је селективно утицала на системске вредности, еродирајући једне (традиционалне) а доприноси афирмацији других вредности (модерних). Млади на тешкоће и изазове кризе нису реаговали затварањем и регресијом (враћањем на традиционалне обрасце свести и понашања), већ обрнуто, више преферирајући модернизацију и интернационализам него раније (Пантић, 1990а: 69).

У свом истраживању, Смиљка Томановић је вредносну димензију традиционализам-модернизам мерила скалом Ликертовог типа са вредностима од 1 до 5, где већи скор представља јачи интензитет модернизма. На основу спроведених анализа различитих аспеката шире схваћене димензије традиционализам-модернизам, дошла је до следећих закључака: прво, “вредносни профил” или најопштија оријентација испитаника је била изразитије традиционалистичка него модерничка. Друго, вредносна оријентација испитаника је у великој мери била унутрашње конзистентна. Највећу конзистентност испитаници су показали у вредностима које су се тичале области породичних улога и односа, где су изразили највише традиционално оријентисана схватања. Испитаници су били вредносно најмање конзистентни у области вапитања и односа према детету. Претпоставља се да је поменута неконзистентност можда била последица тога што је васпитање, или шире, однос родитеља и деце, област породичног живота у транзицији која трпи највеће промене. Друго, изнесени резултати могу указивати на чињеницу да је у питању област у којој долази до дискрепанције између нормативног и практичног, идеалног и реалног (Томановић, 1997: 108)

Јелена Пешић је такође дошла до резултата да традиционалистичке вредносне оријентације - ауторитарност и колективизам - уочене у Србији током деведесетих - опстају, али оријентација патријархалности опада након 2000. године и то више код мушкараца него код жена. Резултати за 1989. годину су показали да је српско становништво било снажно оријентисано на колективност док су резултати за 2004. годину указали на то да су промене у вредносним оријентацијама релативно споре. Дакле, укупни резултати за 1989. и 2004. годину указују на то да је становништво претежно било оријентисано на колективност, а не на индивидуална и лична достигнућа. Међутим, док се у социјалистичком периоду колективистичка оријентација

може приписати посебним карактеристикама самог система, његовим институцијама и нормативним решењима (колективно власништво над производним средствима), у периоду пост-социјалистичке трансформације се променила природа колективизма. Његови извори нису више социјалистичке идеологије или институције, већ националистичка идеологија и нерешена етничка питања те се стога могу разликовати две врсте колективизма, један социјалистички и други етнички, који имају исти културни образац као и његову позадину. Хомологија између ова два типа колективизма може објаснити зашто је становништво остало високо оријентисано на колективитет, у ситуацији када нормативни систем и институције више не подржавају такву оријентацију (Пешић, 2006: 298). Имамо ситуацију да после петнаест година неуједначене транзиције српско становништво и даље негује своју пре-модерну и социјалистичку склоност ка колективизму. Млађе генерације које би требало да буду највише окренуте према западним културним утицајима и модернистичким вредностима, такође показују велику склоност ка колективизму (Пешић, 2006: 305).

У њеном каснијем истраживању, утврђена је јасна преваленција традиционалистичке оријентације у погледу родне поделе улога у приватној сфери, односно блага доминација нетрадиционалистичке оријентације када су у питању ставови који се односе на јавну сферу. Очекивано је било да се модернизацијским процесима патријархат, као систем друштвених односа, репродукује пре свега у јавној сфери плаћеног рада, али се показало да домаћинство и породица и даље остају простор у којем доминантно опстају родне неравноправности (Пешић, 2009: 184).

Истраживања вредносних оријентација традиционализма/модерности младих у нашој земљи су такође оскудна па ћемо за сада узети у обзир само горе поменута истраживања до којих смо дошли.

Пре него што пређемо на наредни појам - појам породичних вредности, морамо се кратко осврнути на постојеће сличности и разлике између поменутих вредносних оријентација. Сматра се да традиционализам и колективизам имају доста преклапања док са друге стране, модерност често иде руку под руку са индивидуализмом.

Већ смо помињали да Инглехарт прави разлику између традиционалних и секуларно-рационалних вредности, са једне стране и вредности преживљавања (опстанка) и вредности самоекспресије, са друге стране. Такође, већ смо поменули да поменуте вредности преживљавања/самоекспресије нису ништа друго до вредности колективизма/индивидуализма. Поставља се питање: Да ли међу њима постоје сличности и разлике? Да ли су традиционалне вредности сличне као и вредности преживљавања а секуларно-рационалне вредности као и вредности самоекспресије? Другим речима, да ли традиционализам има везе са колективизмом а модерност са индивидуализмом?

Вредности традиционализма су често и вредности колективизма. Јелена Пешић у свом раду чак истиче да традиционалистичке вредносне оријентације обухватају колективизам, ауторитарност и патријархалну оријентацију. Она користи синтагму “традиционална колективност” те се може стећи утисак да не прави разлику између традиционализма и колективизма (Пешић, 2006).

Традиционализам генерално карактерише отпор према променама, специфичан однос према прошлости и традицији који одликује носталгичност и глорификација као и изолационизам. Традиционалне вредности су претежно ирационалне, засноване на религији и важности Бога, националном поносу, апсолутним стандардима добра и зла, поштовању и потчињавању власти и ауторитету, доминацији мушкараца у друштвеном, политичком и економском животу, нетолерантности према абортусу, разводу, еутаназији и самоубиству, као и истицању одређених особина (послушност и религијска вера) као посебно важних за усвајање код деце.

Ово је карактеристично и за колективизам који одликују вредности преживљавања где је нагласак на економској и физичкој сигурности. Људи у друштвима које карактерише несигурност и ниска примања наглашавају економску сигурност, осећају се угрожени страним утицајима, етничком разноврсношћу и културним променама, те се декларишу као несрећни у животу. Ово води

нетрпељивости према мањинским групама и људима друге сексуалне оријентације (хомосексуалцима на првом месту), неповерењу у друге људе, инсистирању на традиционалним полним улогама, ауторитарном моделу у политици и тако даље. Подршка се даје законима и социјалном поретку као и борби против раста цена, те се може закључити да и колективизам одликује отпор према променама. Карактеристичан је и низак грађански активизам исказан претежно преко неприхватања било каквих петиција.

У сфери породице се традиционализам и колективизам такође преплићу. Примат има материјална сигурност породице и њене стабилност и трајност, отпор променама. Традиционалне породичне вредности углавном подразумевају односе и вредности патријархалне породице у којој имамо однос привилегованости али и надређености и подређености (старијих над млађима и мушкараца над женама). Поштује се ауторитет мушкараца од кога се очекује да породици обезбеди материјалну и физичку сигурност док је брига о деци искучиво мајчина дужност. Жена има мање значајан положај и њена дужност се своди на рађање, бригу о деци, старима и болеснима као и на обављање кућних послова (који су се доживљавали као “типично женски послови”) а мушкарац има ауторитет и дужан је да породици обезбеди материјалну и физичку сигурност (заштитник и хранитељ породице). Високо се цени породична традиција, одржавање лозе и очување заједништва а брак се сматра светом институцијом која се напушта само смрћу. Врло је важно одржавање тоpline породичног дома, неговање породичног угледа, вредновање традиције, очувања заједништва, одржавања лозе и брака као светиње. Дакле, постоје традицијом гарантовани асиметрични односи моћи и поделе рада између полова и генерација у породици, унапред дефинисани обрасци понашања, на неки начин приписани судбином, непознавање плурализма, индивидуализма и равноправности.

Са друге стране, индивидуализам и модерност карактеришу вредности самоекспресије (самоизражавања), субјективно осећање благостања и квалитет живота, самоактуализација, демократија и толеранција. Ове вредносне оријентације се у сфери породице препознају преко тенденције ка изједначавању улога и положаја полова и генерација у породици. Примат има важност личних потреба и развоја и промене, што је видљиво у алтернативним облицима породице и брачним праксама (одлагање ступања у брак, бракови без деце, кохабитације, хомосексуални бракови, високе стопе развода). Чланови модерне породице су оријентисани на друштвено напредовање и

индивидуални развој, слободе у понашању припадника оба пола постају све веће док се подела улога и ауторитета врши према афинитетима и консензусу чланова породице. Нема више строге поделе улога у породици већ се тежи ка равноправности и једнакости полова. Смањен је ауторитет традиције а тежи се релативно слободном избору супружника базираном на љубави. Постоји својеврсно изједначавање улога и положаја полова и генерација у породици, тј. однос надређености и привилегованости није више толико јак. Такође, подела улога и ауторитета није више тако строга као у традиционалној породици већ се обликује према договору чланова породице. Дакле, може се рећи да за разлику од традиционалне и колективистичке, модерна и индивидуалистичка вредносна оријентација афирмише равноправност, лични развој и избор између различитих животних образаца.

Сада ћемо прећи на разматрање самог појма породичних вредности уопште а након тога и уже, породичних вредности младих у нашој земљи.

1.3. Појам породичних вредности

Породица је у систему вредности модерног друштва третирана као једна од врховних вредности или идеала, узор за друге сфере деловања и понашања, то је терминална вредност, вредност сама по себи. Она је врховно културно и цивилизацијско добро, чувар и преносилац трајних и основних моралних вредности људског друштва. Међутим, без обзира да ли се сама породица третира као врховна вредност или не, сама породица јесте носилац и медијатор неких посебних породичних вредности. У том смислу може се говорити о породичном вредносном систему (Милић, 2001:217).

Породица има јако важну социјализаторску функцију, она утиче на формирање навика и усвајање одређених ставова и вредности. Већ од рођења детета се почиње са одређеним усмеравањима и изграђивањем одређених вредносних оријентација личности. Може се рећи да породица посредује између појединаца и вредности карактеристичних за одређено друштво. Сматра се да се индивидуалне разлике у вредностима међу припадницима истог друштва у највећој мери могу приписати особеностима породице у којој појединци одрастају. Утицај породице може бити директан – кроз настојање родитеља да код својих потомака развију одређене вредности, а може бити и индиректан – као спонтани резултата појединих васпитних поступака и опште породичне климе. Родитељи као особе са одређеним системом вредности, служећи као модели за идентификацију своја уверења преносе на децу. Дакле, вредности друштва посредује породица превodeћи их у систем норми и обичаја – изражавајући их разумљивим језиком и везујући их за конкретно понашање детета (Голубовић, 1981). Оне постају личне посредством процеса интериоризације – претварањем вредности у елементе структуре личности. Заправо, о улози породице у изграђивању система вредности постоје два становишта. Према првом, породица само преноси друштвене захтеве не мењајући их како би се обезбедио континуитет културе и прилагођавање индивиду друштву. Према другом становишту, породица усклађује друштвене захтеве са диспозицијама индивидуа и подстиче их да се саме опредељују између одређених алтернатива. Када је реч о формирању вредности које чине индивидуални вредносни систем, породица поставља темеље, мада није занемарљив ни утицај вршњака, школе, средстава масовних комуникација и друштвено-историјских околности у којима појединац живи (Ферић, 2009: 44-45).

Загорка Голубовић разматра појам породичних вредности на два нивоа: као породичне групне вредности (вредности које се односе на пожељан тип породичне организације и породичних односа) и личне вредности (вредности које указују на пожељни тип личности). Прва група обухвата следеће вредности:

- Вредности конкретизоване кроз циљеве који се постављају пред породицу као групу: чување породичне традиције, друштвеног угледа, положаја, друштвено напредовање, стицање богатстава, одржавање лозе, одржавање заједништва и топлине породичног дома..
- Вредности-норме којима се регулишу сексуални односи: неодобравање предбрачних, ванбрачних и изванбрачних односа, верност, невиност...
- Вредности које се тичу самог брака: однос према нелегалног брака, разводу брака...
- Вредности и норме које се тичу начина расподеле полних улога у породици: подела улога по полу, односи између генерација...
- Вредности којима се образлаже или оправдава одређени тип односа у породици: ауторитарни или егалитарни
- Вредности које се тичу циљева васпитавања деце у породици (Голубовић, 1981, према Милић, 2001: 222).

Што се личних вредности тиче, она сматра да ће самосталност индивидуе у избору вредности бити подстакнута оном врстом социјализације у којој родитељи неће пружати детету готове стандарде који се морају примити као такви без поговора, већ ће га упознати са алтернативним вредностима и указати му на њихов смисао и последице. А родитељи који се руководе само конформистичким вредносним оријентацијама се труде да формирају дете у свим битним областима функционисања према устаљеном узору (Голубовић, 1981: 201).

Анђелка Милић сматра да се породични вредносни систем састоји од три нивоа између којих могу постојати темељне нормативне неусклађености:

- *На нивоу глобалног друштва* постоји и делује вредносни систем породице који се тиче пожељног одређења породичног облика, састава и функције. Тај ниво се односи на породичну идеологију (друштвене вредности фамилизма)
- *На нивоу породица као конкретних породичних група* се негује групни породични систем- одржавање стабилности породице као групе и интеграција групног идентитета

- *На индивидуалном нивоу* постоје породичне вредности и норме које прописују пожељне особине личности и пожељне норме понашања у породици (говори се о два скупа вредности- са једне стране постоје вредности које одређују пожељне особине личности са становишта постојећег или владајућег система и породице као његовог подсистема. Реч је о особинама које појединцу омогућавају да се најефикасније уклопи у улоге и обрасце које систем прописује, очекује и награђује, тј. реч је о пожељном типу конформистичке личности која се безусловно прилагођава захтевима и вредностима постојећег друштва. Дакле, породица треба да спроводи друштвене захтеве што верније да би обезбедила континуитет у култури и омогућила успешну адаптацију индивидуа у одређеном друштву. Према другом, индивидуа није глина коју треба обликовати према захтевима одређеног друштвеног система већ породица има функцију да усклади захтеве друштва са диспозицијама индивидуе, тј. она не треба да преноси на дете готов систем вредности већ да у њега усади критеријуме помоћу којих ће оно бити у стању да самостално бира одговарајуће вредности (Матејевић, 2007: 26).

У ситуацијама интензивних друштвених промена често долази до неусклађености вредносних преференција и нормативних захтева између ова три нивоа. Најчешће се дешава да под утицајем конкретних друштвених околности долази до промена на групном и индивидуалном нивоу али истовремено на глобалном нивоу друштвена заједница задржава традиционални породични дискурс, како по питању функција и састава породице тако и њеног значаја за друштво и појединца (Милић, 2001: 217). На пример, док се одвија еманципација жена на глобалном плану, дотле на породичном плану и даље патријархални системи понашања и осећања остају делотворни и код мушкараца и код жена (Милић, 2001: 223).

Да ли је ово заиста алармантно видећемо у наредном делу који има за циљ да ближе размотри породични вредносни систем и његову потенцијалну кризу.

1.3.1. Криза породичних вредности?

Чињеница је да је општи тренд промене дефинитивно захватио и породицу а самим тим и породични вредносни систем. На делу је низ суштинских трансформација темељних образаца у начину живљења људи, образаца људских интеракција и комуникација¹³ (Гиденс, 1998: 45). У литератури доминирају три становишта: према једном, наведене промене имају негативан утицај на трансформацију породице, према другом, утицај је претежно позитиван, док заговорници трећег становишта сматрају да се суштински ништа битно није променило. Заступници првог становишта сматрају да долази до слома и деморализације у породичном животу. Они указују да детрадиционализација, са пратећим процесима индивидуализације друштвеног живота и дезинтеграције моралних оквира, смањује значај вредности и идентитета који су повезани са породичним животом, слабећи друштвене везе и оштећујући социјалну кохезију. У аргументацији се често помињу развод, растава, ванбрачност и целибатство као доказ да су изолација и индивидуални интереси постали јачи на штрб принципа одговорности и обавеза према породици.

Друго становиште одликује теоретичаре индивидуализације који сматрају да је у питању позитивна трансформација коју одликују демократизација и егалитаризам као резултат веће разноликости животних стилова. Тако теза индивидуализације Улриха Бека и Елизабет Бек-Герншајм указује да је ново доба радикалне модерности заменило старе предвидљивости сигурности индустријског друштва, доносећи нове ризике и могућности (Beck & Beck-Gernsheim, 1995). Они тврде да су ове промене фундаментално измениле искуства љубави, сексуалности и породичног живота, стављајући интимност у само срце детрадиционализованог живота. Како су традиционалне везе ослабиле, љубав и интимност постају све важнији појединцу у олакшавању изолације изазване овом новом аутономијом. Људи стварају односе који их испуњавају и граде нове везе засноване на демократским вредностима поштовања и договора, пре него задатих правила и обавеза. Промене у породичним односима се могу тумачити као померање од “заједнице потребе” ка “изабраним сродностима”. Од кључног значаја постаје такозвана породица избора, а пријатељство, пружајући

¹³ Рефлексиност модерног друштвеног живота се састоји у чињеници да се друштвене праксе непрестано испитују и мењају у светлу нових информација о самим тим делатностима, тако да се њихове карактеристике садржински мењају.

друштвену и емоционалну подршку и осећај колективитета, добија централно место у људским односима.

Треће становиште наглашава континуитет подела, социјалних диференцијација (према роду, етницитету, пореклу), односа моћи и неједнакости као кључних за разумевање интимних веза и социјалног капитала и тако доводи у питање постојање било каквих суштинских промена у овој сфери (Томановић, 2004: 349).

Инглехарт је указао на прелаз од материјалистичких ка постматеријалистичким вредностима и у сфери породице где у *материјалистичком породичном вредносном систему* примат имају материјална сигурност породице и њена стабилност и трајност, а у *постматеријалистичком породичном вредносном систему* ове статичне вредности губе на значају а на прво место у породици долазе динамичније вредности личних потреба и развоја и промене, што је видљиво у алтернативним облицима породице и брачним праксама: одлагање ступања у брак, бракови без деце, кохабитације, хомосексуални бракови, високе стопе развода. Брак и породица постају “окоштале институције” као што каже Гиденс, и даље се исто зову али им се природа изнутра сасвим променила. Он додаје да су термини “упаривање” и “распаривање” речи које данас боље описују област личног живота него што то чине “брак” и “породица” (Гиденс, 2005: 84).

Такође, евидентан је прелаз од традиционалних породичних вредности ка модерним породичним вредностима. Под *традиционалним породичним вредностима* подразумевају се односи и вредности карактеристични за патријархалну породицу. У том контексту, однос старији–млађи представља однос надређеног и подређеног, док је положај мушкарца привилегован у односу на положај жене. Испољавање осећања је недостојно мушкарца који жели да очува свој ауторитет у породици, од њега се очекује да својој породици обезбеди материјалну и физичку сигурност а брига о деци је искључиво мајчина дужност. Високо се цени породична традиција, одржавање лозе и очување заједништва а брак се сматра светом институцијом која се напушта само смрћу. За разлику од ових породичних вредности, *модерне породичне вредности* одликује тенденција ка изједначавању улога и положаја полова и генерација. Чланови модерне породице оријентисани су на друштвено напредовање, слободе у понашању припадника оба пола су велике и постају све веће, чак и унутар брачне институције.

Подела улога и ауторитета врши се према афинитетима и консензусу чланова породице (Луковић, 2004: 205).

Дакле, традиционалне породичне вредности оличене у виду тежње за очувањем породичне традиције, колективизма, поделе улога по половима и асиметричних односа између генерација, васпитавања деце у породици, предбрачне невиности и брачне верности, смењене су модерним породичним вредностима које подразумевају тежњу ка индивидуалном развоју појединца, равноправности и једнакости полова, укидању строгих подела улога у породици, симетричном родитељству и схватању родитељства као личног избора, одобравању предбрачних сексуалних односа и заједничког живота пре брака, као и одобравању развода брака (Голубовић, 1981, према Милић, 2001; Захаријевић, Петровић, 2014; Благојевић, 2006).

Неки теоретичари овај прелазак са традиционалних на модерне породичне вредности доживљавају као кризу породичних вредности. Криза савремене породице се поистовећује са кризом ауторитета у њој, сматрајући тиме да се она јавља као кључна одлика савремених друштвених дешавања везаних за породицу. Чини се да је најупечатљивији процес унутарпородичне трансформације било генерално разграђивање ауторитета а ово се на првом месту односи на ауторитет традиционалног морала, а затим и на ауторитет оца, мужа и родитеља уопште (Павићевић, 2006: 160).

Кастелс под кризом патријархалне породице подразумева слабљење модела породице заснованог на постојаном практиковању ауторитета/доминације над целом породицом од стране одрасле мушке главе породице. Он истиче да је могуће наћи показатеље такве кризе у већини друштава, посебно у најразвијенијим земљама. Распад домаћинства ожењених парова, разводом или раздвајањем, први су показатељ незадовољства моделом породице који се ослањао на дугорочно обавезивање чланова породице. Распад породице све чешће води стварању самачких домаћинства и/или домаћинства с једним родитељем, чиме се прекида патријархални ауторитет у породици. Такође, све већа учесталост брачних криза и све веће тешкоће при усклађивању брака, посла и живота, повезане су са два друга снажна тренда: одлагањем склапања брака и заснивањем партнерстава без брака, где недостатак законске потврде слаби патријархални ауторитет. Ова кретања упозоравају на крај породице какву смо познавали до сад и то не само инокосне породице (која је модерни производ), већ

породице засноване на патријархалној доминацији која је правило већ вековима (Кастелс, 2002: 145).

Поменуте промене подразумевају пад популарности брака, пораст развода бракова и ванбрачних кохабитација, као и једнородитељских породица и ванбрачних рађања. Могући фактори који су довели до ових промена, по теорији друге демографске транзиције¹⁴ јесу пост-индустријски развој економије, пораст значаја образовања (посебно виших нивоа образовања женског становништва), раст економске активности жена и висок ниво урбанизације (Петровић, 2011: 54). Дакле, у самосталној брачној дијади од 60-тих година 20. века десиле су се и дешавају се значајне промене - брак више не представља једину основу партнерства., он више није једини начин да се заснује породица¹⁵. Такође, део редефиниције брачних веза јесте и пад стопе фертилитета, повећање целибата, смањење склопљених бракова, одлагање ступања у први брак за каснију животну доб и прихватање неких алтернативних форми партнерских заједница (на пример, кохабитација ЛАТ форме – living apart together, то јест живети заједно одвојено). Ово су сложени процеси којима се мења садржај брака и породице - тежиште породице помера се са родитељства на партнерство, тенденција ка партнерству постаје основни оквир породичног живота, долази до померања од брака као институције ка крхком, стално преиспитујући чистом партнерском односу, који се заснива на афективној повезаности партнера (узајамно осећање љубави, среће и задовољства) и који је ослобођен инструменталне прокреативне улоге (сексуалност се не доводи у искључиву везу са прокреацијом, па брак више не представља једини, искључиви и друштвено пожељни оквир биолошке репродукције и легитимације полних односа) (Бобић, 2003; Милић, 2001). Од три битна саставна елемента традиционалног брака: прокреације, кохабитације и легитимације, у партнерској унији више се не подразумева нужно присуство свих ових елемента¹⁶. Брак је ослобођен инструменталне сексуалности - не склапа се искључиво ради деце, па прокреација није

¹⁴ Процес који је захватио земље Западне Европе од шездесетих и седамдесетих година 20. века

¹⁵ Транзиција брака у склопу ДДТ се одвија у неколико фаза:

- У првој се консензуалне заједнице (кохабитације) појављују као девијантан феномен, понашање група које одступа од конвенционалног, грађанског брака
- Затим, наступа фаза у којој друштво постепено прихвата кохабитацију као *увод у брак* или *брак на пробу*, или опција уместо поновног склапања брака, након развода, па и без развода (паралелни партнерски однос)
- Коначно, кохабитација постаје алтернатива браку или равноправна брачна варијанта, што подразумева велику хетерогеност животних стилова, друштвено-културни плуралитет, поштовање људских права, политичку демократизацију (Бобић, 2006: 133).

¹⁶ сексуална и наталитетна декомпозиција брака

присутна у браковима без деце, у хомосексуалним партнерствима, и слично. Све више људи у развијенијим земљама опредељују се за партнерски однос без формално правног признања - ванбрачно партнерство, а што се тиче деце која се роде из оваквог односа, у потпуности су изједначена у погледу права са децом која су рођена у браку. У ЛАТ формама није присутна ни кохабитација (парови који не живе заједно - младалачко забављање, парови који не раде у истом граду, земљи). Постоји и једна мања категорија становништва која се трајно одриче родитељства, али не и животу у пару. То су парови који су се унапред договорили да неће имати децу (вољни или социолошки стерилитет). На основу искуствене евиденције скициран је типичан брачни пар без деце: млади, здрави, високообразовани, који веома високо вреднују узајамну блискост, али истичу и личну аутономију. Названи су ДИНКС (double income-no kids, односно дупли приход-без деце).

У вези са променама у браку, јесу и промене које настају у родитељству. Транзиција од традиционалног ка модерном и пост-модерном моделу родитељства остварена је услед раздвајања родитељства од брака, чиме се мења суштина родитељства у савременом друштву, оно постаје један од видова самореализације појединаца. Све више се прави отклон од традиционалног схватања по коме се брак склапао због деце, за чију успешност су деца била неопходна и ради којих се чешће остајало у браку. Приметна је равнотежа у родитељским улогама где очева улога долази више до изражаја а појам избора заузима средишње место (парови сами одлучују у ком тренутку је најпогодније да постану родитељи, као и о броју деце који желе да имају). Промене родитељства се могу сумирати као промене у очекивањима од деце. Анализе различитих истраживања током 20. века указују на одређене трендове промена код родитеља у западним земљама које се тичу вредности и очекивања од деце: све већи нагласак на аутономији, уз опадање значаја послушности, као и све мањи значај који се придаје дететовом добром уклапању у друштво. Конформизам као пожељна особина губи на значају а аутономија постаје нови императив (Томановић, 2010а: 178).

Након овог општег увода, размотрићемо каква је ситуација по питању породичних вредности у нашој земљи.

1.3.2. Породичне вредности у Србији

Република Србија се значајно разликује од земаља Западне Европе због још увек високог учешћа брачности становништва и високе стабилности и универзалности брака, ниске стопе развода, са ређим случајевима ванбрачних кохабитације и још увек доминантним проширеним породицама. Поменуте карактеристике не одражавају у потпуности теорију друге демографске транзиције што је последица дуге економске кризе која је захватила земљу, као и скорашњих ратних дешавања и сталне присутности ратне тензије и политичке кризе (Бобић, 2006). На основу систематског дугорочног посматрања породичне свакодневице становништва у Србији, Анђелка Милић истиче да је видљив деценијски континуитет и превага догађаја који су угрозили егзистенцијалну основицу породица и домаћинства, изложили их великим материјалним и физичким губицима, менталним и емоционалним стресовима и професионално-каријерним губицима (Милић, 2002: 273). Крупне промене и процеси на укупном друштвеном плану су у великој мери утицали на преобликовање породичних односа, те су брак и породица претрпели низ трансформација – од започете модернизације (депатријархализације и детрадиционализације породичног живота, односа и функција, формирања модерне нуклеарне породице и успостављања равноправнијих и егалитарнијих односа међу половима и генерацијама у породици) током социјализма, преко застоја у периоду блокиране транзиције до враћања на већ превазиђене форме и односе (Милић, 2006: 59).

Започета модернизација је подразумевала да је *традиционалну породицу* коју су одликовали традицијом гарантовани асиметрични односи моћи и поделе рада између полова и генерација у породици, унапред дефинисани обрасци понашања, на неки начин приписани (одређени) судбином, непознавање плурализма, индивидуализма и равноправности, почела да смењује *модерна породица* која се одликовала смањеним ауторитетом традиције, већом једнакости полова и релативно слободним избором супружника базираном на љубави (Милић, 2001: 39). Почели су да губе на снази традиционални односи (однос надређености и однос привилегованости - старијих над млађима и мушкараца над женама) али и традиционалне вредности (одржавање топлине породичног дома, неговање породичног угледа, вредновање традиције, очувања заједништва, одржавања лозе и брака као светиње). Док је у традиционалној породици жена имала мање значајан положај и њена дужност се сводила на рађање,

бригу о деци, старима и болеснима, обављање кућних послова (који су се доживљавали као “типично женски послови”) а мушкарац имао ауторитет и био дужан да породици обезбеди материјалну и физичку сигурност (заштитник и хранитељ породице)¹⁷, дотле је у модерној породици постојало својеврсно изједначавње улога и положаја полова и генерација у породици, тј. однос надређености и привилегованости није био више толико јак. Такође, подела улога и ауторитета није више тако строга као у традиционалној породици већ се обликовала према договору чланова породице (Милић, 2001). Дакле, може се рећи да за разлику од традиционалне, модерна вредносна оријентација афирмисала равноправност, лични развој и избор између различитих животних образаца (Захаријевски, 2009: 150).

Међутим, досегнути модернизацијски ниво у претходном раздобљу (који се огледао сменом традиционалне породице модерном) је заустављен те је дошло до враћања на раније форме развоја породице. Наиме, дошло је до видног смањења нуклеарних породица које су централна модернизацијска категорија, до изразито високог повећавања породичних групних структура у којима доминирају стари људи (самачка домаћинства, старачка домаћинства супружника и једнородитељска домаћинства са одраслом децом), и до значајног повећавања једне архаичне форме домаћег живота која се везује за период прото и ране индустријализације – проширене породичне форме. Ово сведочи не само о транзицијском застоју, већ о регресивном кретању у сфери породичних односа и враћање чланова на преживеле облике борбе за преживљавање уз помоћ сродничке солидарности. Последица овога је да млади остају везани за родитељску породицу одлажући властито осамостаљивање и стварање сопствене породице (Милић, 2004: 342). Традиционалне и анти-модерне праксе у домаћем животу се огледају кроз изузетно појачано трошење женских радних ресурса у функцији преживљавања домаћинства, и обнављање и појачавање "натуралног" вида економисања у домаћинствима што за последицу има ретрадиционализацију и репатријархализацију породичног живота (Милић, 2003:164, 2004а, 2006: 79).

И у социјалистичкој Југославији је жена била преоптерећена, она је истовремено била запослена, обављала већину послова у домаћинству и најчешће у потпуности носила одговорност за васпитање и подизање своје деце. Потреба жене да ради ван сопственог дома није била само законско право, ни тежња за економском

¹⁷ Овај образац је промовисао хијерархију полова у корист мушкараца (Стјепановић-Захаријевски, Петровић, 2014: 74).

независношћу, већ најчешће нужда. Избора готово да и није било. Питање рада жене ван куће, није се сводило, а ни данас се не своди на питање избора, тежњу за економском самосталношћу или манифестацију потребе и свести о сопственом професионалном ангажману, већ се врло често своди на питање пуког преживљавања жене и њене породице (Гудац Додић, 2006).

Међутим, у општем валу ретрадиционализације, жене су се повукле са јавне сцене и све више овладавале приватном сфером. На микро нивоу јачала је моћ жена а тиме је успостављен нови образац поделе у коме су жене постале доминантне у породици и домаћинству, а мушкарци у јавној сфери. Може се рећи да је патријархату на макро нивоу одговарао жртвени микро матријархат (Благојевић, 1995а: 206). Окретање приватности је уједно постало и стратегија за преживљавање. Жене су добровољно бирале приватност као сопствену стратегију, окретале се приватности у својеврсном бегу од конкуренције и хаоса у јавној сфери. Оне су себи могле да дозволе тај бег јер је био у складу са традиционалним вредностима. Окосницу те наново откривене приватности представљало је родитељство где смисао живота почиње готово искључиво да се везује за децу. Жртвовање за друге је створило такав тип друштвеног карактера жена у коме оне себе не доживљавају као слабе, већ себе пре виде као хероине једног доба чије жртвовање има смисла због будућих генерација. Жене се жртвују за друге, али у том жртвовању оне нису само пасивни објекти патријархалне доминације, већ и субјекти који се остварују као индивидуе кроз жртвовање. Жртвовање, парадоксално, постаје услов њихове индивидуације. То је активно, а не пасивно жтвовање и зато се зове саможртвовање. Оно је за њих саме облик компензације за немоћ у јавној сфери, али и давање смисла животу (Благојевић, 1995а: 207). Ретрадиционализација не подразумева ни у ком случају једноставно враћање уназад, већ пре носталгију изазвану драстичним осећањем разочарења и губитка, те долази до коришћења наслеђа и традиције у измењеном контексту. Ретрадиционализација је пре прилагођавање традиције новом контексту него што је заиста повратак уназад (Благојевић, 2003: 168).

Александра Павићевић такође говори о променама које су захватиле породицу и брак и посебно наглашава пораст броја самачких и старачких домаћинстава, брачних парова без деце, свих облика ванбрачних заједница, ванбрачног наталитета, непотпуних породица, самохраних мајки, разведених и напуштених, порасту броја случајева породичне патологије, сукоба генерација, психичке, полне и социјалне

неусклађености, дезорганизација породице и негативном ставу према обавезама које брак, односно породица доносе (Павићевић, 2007: 123).

Димитријевић такође истиче да долази до нових тенденција промена у брачним и породичним односима које се огледају у следећем: све мањи број мушкараца и жена се одлучује да ступи у брак и заснује породицу (а и они који се одлуче на то, чине то након краће или дуже предбрачне заједнице); све је већа стопа развода бракова, међу онима који се одлуче да га склопе; рађа се све мање деце а и она која се рађају се рано одвајају и све више отуђују од родитеља, сроднички односи губе на значају, али се “сродници” умножавају (полуотац, полумајка, полубрат, полусестра); родитељски ауторитет слаби, а деца самосталније трагају за својим идентитетом; породична заједница слаби, односи се све више инструментализују, породичне се вредности рационализују, уз појачано отуђење у личним односима; настаје један нови тип породичних односа који би се условно могао назвати “виртуелном породицом” (Димитријевић, 2014: 244).

О овоме пише и Станојевић који истиче да су структурне промене које су захватиле породицу и обележиле успорену трансформацију следеће: постепено смањење броја нуклеарних породица; опстајање високог процента проширених породица и вишепородичних домаћинстава током деведесетих; повећање старачких самачких домаћинстава и низак удео самачких домаћинстава младих; повећање броја једнородитељских породица добрим делом скривених у оквире проширених породица; ниска стопа развода бракова, као и њено смањење током деведесетих, као и опадање стопе склапања бракова; удео кохабитација/вишечланих непородичних домаћинстава који је на ниском нивоу (Станојевић, 2010: 102). Он закључује да период првих петнаест година трансформације обележава успоравање модернизацијских процеса породичног живота: заустављање индивидуализације партнерства (опстајање високе стопе брачности, стагнација стопе диворцијалитета, низак удео консензуалних унија), опстајање традиционалних односа у породици, заустављање индивидуализације родитељства и индивидуализације транзиције у одраслост младих. Ови процеси су праћени опстајањем традиционалних вредности на високом нивоу.

И Томановић закључује да промене породичног живота током деведесетих и у првој половини прве деценије 21. века можемо да сагледамо као својеврсно успоравање

процеса модернизације, односно успоравање или заустављање индивидуализације партнерства, родитељства и транзиције у одраслост (Томановић, 2004: 356).

Бобић истиче да је према подацима пописа из 2002. категорија ожењених била у значајном паду, удео разведених у благом порасту, док је удео неожењених показивао највећи скок. Евидентно је било опадање универзалности брака које се у Србији одиграва са временским закашњењем од око четири деценије у односу на развијене западне земље. У Србији се промене дешавају веома споро, у условима дубоке, дуготрајне друштвене кризе. Такав друштвени контекст обележава вредносна аномија, тј. конфузија и сукоб вредности традиционализма и модернизма. Носиоци промена у партнерском понашању су млади, урбани, високообразовани мушкарци и жене (неконвенционална интелигенција), потомство из урбаних породица некадашње среде класе. Најраспрострањеније су форме ЛАТ или квази-кохабитације, и то због бројних објективних услова (несташица станова, незапосленост, низак материјални стандард, неизвесна будућност младих, перманентне политичке кризе, размишљање о емиграцији), као и субјективних разлога (жеља да се не понови брачни модел родитеља, посебно живот у проширеном домаћинству, одсуство партнера, потреба да се одложи брак и рађање, разна незадовољства собом и слично) (Бобић, 2004: 395).

Тренутно стање у Србији одликује даљи наставак процеса трансформације породице и брака, уочава се настајање бројних нових породичних форми, тзв. плуралитет породичних форми и образаца који постаје препознатљив, легитимни и који замењује дотада неприкосновену и једино признату форму нуклеарне породице. Све убрзанији пораст развода бракова указује на слабљење брачне институције, али и на суштинске промене у схватању и практиковању сексуалних односа међу партнерима: настаје низ нових полулегалних и неформалних партнерских веза и односа, које почивају на принципу једностраног ужитка (Ковачевић, 2013: 675).

Што се родитељства у Србији тиче, специфичност његове трансформације лежи у чињеници да је она још увек под снажним утицајима социо-културног контекста. Са једне стране делује друштвени контекст пролонгиране кризе, а са друге културни контекст карактеристичан за јужноевропски (медитерански) културни круг, који претпоставља традицију јаке социјалне интеграције у примарним везама (породица и пријатељи). У садјеству структуралних ограничења и јаке традиције, трансформација родитељства не иде у правцу детрадиционализације и индивидуализације, већ је и у

овом домену породичног живота присутна ретрадиционализација (Томановић, 2004а: 370). Резултати сроведених истраживања показују да је индивидуализација родитељства генерално ниска и на нормативном и на плану праксе. На нормативном плану, и од стране мајки и од стране очева, широко је прихваћен жртвујући модел родитељства који почива првенствено на интензивном мајчинству. Трендови промена ка егалитарнијим и реципрочнијим, па тиме и индивидуализованим родитељским праксама су веома спори (Томановић, 2010а: 193).

Још једно социолошко истраживање транзиције у родитељство је показало да је постајање родитељем у Србији централни део процеса транзиције у одраслост, перципира се као обележје одраслости и представља механизам остваривања независности у односу на родитељску породицу. Међутим, велико ограничење за транзицију у родитељство представља висока незапосленост која условљава зависност од породице порекла. Живот у проширеном породичном домаћинству чини специфичан контекст транзиције у одраслост у Србији. Како би пребродили структурална ограничења, млади родитељи најчешће примењују две врсте стратегија: повећање ресурса и смањење захтева. Што се тиче повећања ресурса, очеви настоје да то повећање остваре у сфери рада, односно да кроз посао и приходе омогуће боље материјалне услове за своју породицу, то јест да обезбеде довољно новца за свакодневну потрошњу. Жене развијају и негују неформалне мреже солидарности које имају функцију да компензују недостатке институционалне подршке (свакодневна помоћ у кући, нега деце, психолошка потпора и слично). Када је у питању стратегија смањење захтева, може се рећи да најпре долази до смањења или прилагођавања захтева за оптималним стамбеним простором тако да се заснивање породице најчешће дешава у родитељском домаћинству, док је за жене карактеристично да одустају од образовања и запослења (Томановић, Станојевић, Љубичић, 2016: 194).

Може се закључити да модел брачности у Србији има неких сличности са развијеним делом света, прво, због пада универзалности брака, то јест одлагања брака и рађања, ниских репродуктивних норми, те перцепцији високих опортунитетних трошкова родитељства. Друго, удео лица која нису склапала брак све је виши, просечне године склапања брака се померају ка крају треће деценије, значајно је порастао ванбрачни фертилитет. Међутим, поред спољашњих сличности, суштинске разлике се огледају у садржају партнерских образаца и стилова живота. Србија има средње високе стопе брачности, али зато веома ниске стопе развода и поновљених бракова (Бобић,

2010: 119). Бобић закључује да у нашим породицама перзистирају камени темељци традиционалне свести, који се пре свега испољавају кроз идеје о очувању целовитости породичне групе, као и о материнству као основној претпоставци жениног идентитета. Чини се да су идеје о већој партиципацији очева у родитељству више израз нужде, тј. адаптираности на економске потешкоће за нормално функционисање породица. Потврђена је заглављеност између традиционализма и индивидуализма (пост)модернизма.

Контекст споре друштвено-економске трансформације не само да отежава промену брачних и породичних модела, већ доприноси и амбивалентности у сфери вредности. Оне се уочавају у значајној дискрепанцији између високе прихваћености модерних ставова на општем нивоу (о једнакости полова, равномерној дистрибуцији моћи и послова између партнера у домаћинству, правима жене на самореализацију) и значајног прихватања традиционалних ставова о истим питањима када су исказани на начин који их непосредније повезује са реалном праксом, будући да постоји и значајан јаз између ставова и праксе по наведеним питањима (Петровић, 2011: 74).

Веома битне су промене у родном режиму где долази до равноправности и једнакости између полова у породици и изван ње. Промене у месту и структури ауторитета су најјаснији знаци десекуларизације, детронизације и делегитимизације очевог ауторитета у породици и нарастања протективног и покровитељског мајчинског ауторитета. За разлику од традиционалне родне идеологије, која је утемељена на родно заснованој подели рада и мушкој доминацији, егалитарна родна идеологија подразумева равноправност оба пола и одбацивање традиционалних родних норми. Међутим, савремене породице одликују и традиционалне и егалитарне родне улоге. Полне разлике у прихватању традиционалних родних улога показују да мушкарци ипак више прихватају традиционализам, што је и очекивано, управо зато што традиционална подела улога фаворизује доминантни положај мушког пола. Традиционалне родне улоге које мушкарца стављају у позицију независне, моћне и контролишуће особе је уједно и пожељнија позиција у односу на улоге које се традиционално приписују женама, а за које се везују зависност, осећајност и брига за друге (Тодоровић, Симић, 2014: 19).

Благојевић истиче да у Србији паралелно егзистирају премодерност, модерност и постмодерност (Благојевић, 2007: 87) те да су и сами родни режими премодерни,

модерни и постмодерни (Благојевић, 2003: 165). Анђелка Милић такође сматра да је битна особина савремене епохе “сусрет, укрштање и истовремена присутност свих временских димензија, садашњости, прошлости и будућности у подједнакој мери” (Милић, 2001: 327). Претпоставља се да у српском друштву постоји један доминантан образац родног режима који је формиран на преласку између традиционалног у модерно, али су у Србији у суштини и традиционално и модерно специфични хибриди. Традиционално углавном представља комбинацију комунистичког наслеђа које је коегзистирало са патријархалним наслеђем, нарочито израженим у приватној сфери, док је модерно такође хибрид, који одговара фази успостављања капитализма и себичног индивидуализма који има разумевања за родну равноправност. Унутар доминантног обрасца родног режима могу се идентификовати следећи варијетети: *традиционалистичко-солидаристички-романтичарски модел* кога карактеришу традиционалне родне улоге и идентитети, традиционална подела рада и ауторитета у домаћинству, ослањање на сродничке и комшијске групе, висок степен везивања за националну групу, као и релативно висок степен губитништва у транзицији;¹⁸ *модернистичко-индивидуалистички-материјалистички модел* кога карактеришу релативно модерне вредности, уз изразито уважавање индивидуалности, материјалистичка вредносна оријентација, висок степен утилитаризма и личне амбиције, прихватање вредности једнакости, укључујући и родну једнакост, као и равномерној дистрибуцији обавеза и ауторитета у породици (Благојевић, 2006).

Истраживања у региону су већ показала да долази до извесне бифуркације доминантног родног режима (Благојевић, 1997, 2008; Милић, 2010б; Бобић, 2010). "Добитници и добитнице транзиције" (високообразовани, урбани, млађи, прилагодљивији, технолошки писменији) више инклинирају савременом моделу родних односа, који подразумева већи степен егалитарности, већу флексибилност родних улога и експериментисање са различитим сексуалним и породичним односима, па и идентитетима. С друге стране, "губитници и губитнице" се окрећу, нужно, "економији преживљавања", ретрадиционализацији, репатријархализацији (више на идеолошком нивоу и на нивоу ставова него у пракси); конзервацији ресурса, "укотвљавању" у локалне и родбинске везе (Благојевић, 2012).

¹⁸ Овај модел је карактеристичан за становништво које је старије, које је мање образовано и које живи у мањим насељима, и мање развијеним подручјима.

У вези с променама родног режима, врло је битно поменути утицај православне цркве која делује као препрека остваривању родне равноправности јер инсистира на породици и браку као светињама, тј. намеће религиозни код по коме би та породица требало да функционише. Идеологија пропагирања здраве и стабилне породице има за последицу искључивање свих алтернативних облика заједништва који не одговарају том моделу: ванбрачне заједнице, хомосексуалне заједнице, полигамне заједнице и тако даље (Радоман, 2011: 31). Супротстављена су два дискурса – дискурс репродуктивних права и слобода тј, залагање за индивидуално самоопредељење у погледу репродуктивног понашања и дискурс про- наталистичке популационе политике односно залагања за репродукцију у циљу опстанка нације. Ова про- наталистичка политика захтева од жена да обављају своје улоге као мајке и рађају што више деце а уколико оне то одбију зарад каријере виде се као себичне, склоне материјализму и оне које имају искривљен систем вредности. Такође, православна црква забрањује коришћење контрацепције и абортус и одбацује став да жена има право на приватност свог тела због веће вредности живота дате од Бога. Црква жестоко осуђује каријеризам жена и сматра да је то један од главних разлога пада наталитета у Србији (Ђорић, Гавриловић, 2006: 78).

У наредном делу, размотрићемо и појам младих и њихових породичних вредности у Србији а и шире, како бисмо стекли увид о каквој се групацији ради и шта је претежно одликује.

1.4. Појам младих

Промене које се збивају у савременом свету посебно погађају младе људе јер савремене генерације сазревају у знатно ризичнијим условима под утицајем глобализације и развоја информационе технологије. (Пост) модернизацијски процеси који укључују слабљење традиционалних породичних и других личних веза и односа, као и уврежених начина међугенерациског преношења вредности и образаца понашања, трансформишу и разграђују познате облике социјалне репродукције, што присиљава младе на несигурније трагање за идентитетом и индивидуалним стратегијама друштвене интеграције (Матејевић, 2007: 10). Они су посебно склони усвајању нових, модерних породичних вредности и све више обликују свој начин живота водећи се овим вредностима, слободно бирајући којим ће вредностима тежити, више им се то не намеће јер су ауторитети (традиција, породица, религија) постали маргинализовани (Бауман, 1992, према Гавриловић: 2008: 41).

Појам *млади* подразумева фазу животног циклуса између детињства/адолесценције и одраслости, фазу која иако подразумева биолошки узраст више генерација уствари представља друштвени конструкт (Томановић, Игњатовић, 2004: 40). Млади се виде као засебна друштвена група коју дефинишу неке заједничке друштвене особине а њихова понашања и активности су одређени системом вредности заједнице којој припадају, свеукупним дешавањима у заједници али и системом вредности који прокламују одрасли који их васпитавају. Међутим, оно што је карактеристично за младе у савременом друштву јесте чињеница да њихове животне путање постају све мање линеарне, са устаљеном следом кључних догађаја (стандардне биографије) а све више се догађаји одвијају према редоследу који одговара индивидуализованим изборима младих (биографије избора). У том смислу се говори о "дестандардизацији" животних путањи, која води ка "десинхронизацији" младости (Уле, 1989, према Николић, Михаиловић, 2004). Младост постаје одређена стилевима живота а не положајем младих у односу на друге старосне групе.

Већ смо поменули да је једно од кључних обележја друштава касне или високе модерности свеобухватан и дубок процес индивидуализације. Индивидуалне биографије постају "саморефлексивне" и "самопроизвођене", а селф постаје "уради сам" пројекат. Појединци су натерани да бирају и одлучују о: образовању, професији, послу, месту становања, супружнику, броју деце.. Живот постаје "планирани пројекат"

а "биографија избора" замењује "стандардну биографију": секвенце развоја током животног тока које су сматране стандардним не могу се више узимати здраво за готово, а животи појединаца постају све мање предвидиви. Линеарни хронолошки релативно кратко трајни след кључних животних догађаја, замењен је самоизграђеним индивидуализованим животним путањама. Није више правило да се прати модел по којем се након завршене школе налази запослење, након чега на ред долази веридба, па започињање активног сексуалног живота, као увод у брак и родитељство. Данас су могућа разна одступања од класичне шеме: млади могу да постану сексуално активни док су још у школи, а уместо веридбе да се одлуче за ванбрачни живот у заједници; млади данас раде и школују се истовремено, током чега се понекад враћају у родитељско домаћинство, што је раније било незамисливо, и томе слично. Од педесетих до деведесетих година 20. века промениле су се секвенце транзиције у одраслост, тако да статусни прелази нису више линеарни, већ синхронијски и реверзибилни (Томановић, 2010б: 180).

Посебно је битно указати на концепт *структурисане индивидуализације* приликом којег појединац обликује сопствену биографију у односу на социјални контекст и његова структурална обележја (омогућавајућа и/или ограничавајућа), расположиве ресурсе, властите стратегије и властити идентитет. Индивидуализација подразумева креирање сопственог пута на основу избора: школовање или посао; каријера или путовања; брак или "чисте везе"; целибат или партнерство; бити или не бити родитељ; рано или касније родитељство; брак или развод, и слично. Избори подразумевају постојање могућности од којих се избори праве и ресурса да се те могућности развију у стратегије.

Пре се уместо термина млади доста користио и термин омладина али данас се поставља питање да ли су ове индивидуализоване праксе довеле до укидања омладине као друштвене категорије? Да ли постаје погрешно користити јединствен концепт *омладина* за толике варијетете животних искустава? Како истичу неки аутори, категорија *омладина* је проблематична јер сам термин постулира јединство, хомогеност и колективизам а не варијетете живљења настале као последица структуралних утицаја или индивидуалних избора. Управо због тога се предлаже термин *млади* којим се може обухватити што више различитости јер концепт младих постулира хетерогеност наспрам хомогености (Томановић, Игњатовић, 2004: 39). Истиче се да се концепт омладина проблематизује као друштвени конструкт модерности а концепт млади као

друштвени конструкт касне модерности (Томановић, 2012а: 10). Сматра се да је омладина творевина западног модерног доба, тј. друштвена конструкција модерне а са овим се слаже и Анђелка Милић (Милић, 1987).

У контексту нарастајућих промена најчешће се помиње феномен тзв. *продужене младости*. Од фактора који су утицали на њено настајање као посебно значајни издвајају се: нестабилност тржишта рада, потребе и захтеви за продуженим школовањем као и тенденције младих да испробају различите стилове живота пре него што преузму улоге одраслих, тј. "скрасе се". Комбинација неизвесности живота у друштву ризика и нових виртуелних начина комуникације путем нових информационих технологија, променила је перцепцију времена код младих и њихов однос ка планирању будућности. Пред младе се, са једне стране, поставља захтев да се доноси велики број одлука и планова, док, са друге стране, измењени структурални услови егзистенције не дозвољавају да се предвиде исходи тих избора. Као резултат тих контрадикторних утицаја, све већи број младих се опредељује за живот у тзв. "продуженој садашњости", без дугорочних погледа у будућност, саздан од краткорочних планова, који представљају врсту управљања ризицима. Дакле, од младих се, с једне стране, очекује да буду један од носилаца друштвене стабилности усвајањем доминантних вредности и образаца понашања у датом друштву, а с друге стране, да захваљујући њиховим претпостављеним иновативним и креативним потенцијалима буду носиоци будућности и све бржих друштвених промена. Међутим, ово представља тежак задатак за младе јер су они одређени вредностима прошлости али и вредностима у настајању, онима које се тек успостављају. Индивидуализоване праксе делимично потичу од афинитета актера, а делимично проистичу из нужде да се "управља" ризицима у неизвесној свакодневници глобалног друштва (Томановић, 2012а: 12).

Бек истиче да је тачно да су се догодиле епохалне промене, нарочито на пољу сексуалности (све већи број развода, скоковит пораст броја невенчаних бракова, све више људи живи само, слободније сексуално понашање..) али да омладина у већини случајева – чак и када сумња у идеале о браку и породици – не тежи животу ван брака и породице. И данас је идеал стабилног партнерства у првом плану (Бек, 2001: 177).

Морамо нужно обратити пажњу и на друштвени контекст који је обликовао а и даље обликује живот младих у нашој земљи и њихове вредносне системе.

1.4.1. Друштвени контекст живота младих у Србији данас

Катастрофална друштвена догађања су различитим интензитетом погодила различите друштвене групе, међутим, многи сматрају да је друштвена група младих била та која је сносила најгоре последице. Анђелка Милић је још крајем осамдесетих закључила да омладина прва реагује на друштвене промене и заокрете, као и да су млади људи ти који први носе последице тих промена. "Омладина је током пређеног развојног пута била у положају да не само непосредно него и најбрже осети све ефекте изведених системских и идеолошких заокрета. Таква њена изложеност, делом је била последица њене значајне заступљености у структури популације током већег дела посматраног периода. Другим делом то је била намеравана и планирана последица учињених заокрета " (Милић, 1987: 117).¹⁹

Поставља се питање: у каквој друштвеној средини данас одрастају млади? Шта одликује њихову друштвену свакодневицу? Промене које се одвијају деценијама уназад доводе до тога да су млади свакодневно суочени са бројним ризицима и изазовима. Ризици који отежавају адекватну друштвену интеграцију младих су бројнији и израженији у транзиционим друштвима као што је наше. Неки од ризика су: пораст социјалних разлика и неједнакости образовних шанси, заоштравање конкуренције на тржишту рада уз пораст незапослености и прекомерног рада, пораст криминала и ризичних облика понашања, пад квалитета здравствене заштите, урушавање некадашњих и споро инсталирање другачијих друштвених вредности. Оваква ситуација је карактеристична за младе у Србији које одликује велика стопа незапослености (преко 50%) и отежан улазак на тржиште рада.

Михаиловић се пита да ли "генерација будућности" може да има различиту будућност од претходне, ако се битније не разликује од ње. Он закључује да је млада генерација исто тако ниско потентна као и остали, оптерећена је несигурношћу као и сви, очекује помоћ и ослања се на њу и једино се више нада од осталих, више очекује

¹⁹ Анђелка Милић одређујући категорију омладине каже да тај појам "садржи једно објективно, материјално одређење у виду специфичног социјално-историјског уређења генерацијских односа помоћу кога се млади људи у датом простору и времену дефинишу, позиционирају и контролишу процес њиховог одрастања и улажења у свет одраслих (Милић, 1987: 117).

од будућности, нешто је боље оријентисана, зна шта је добро, хоће више и мање је оптерећена митовима (Михаиловић, 2003: 210).

Он истиче да је тренутна ситуација у Србији поражавајућа - већина младих жели да оде из земље. Налази истраживања су показали да је 18% младих (најобразованијих и из области које су највише тражене) донело одлуку да иде из земље, а следећих 43% би отишло ако би се указала прилика (Михаиловић, 2004:10). Он истиче да је тај феномен већ толико раширен да социолози говоре о стампедо генерацији младих који радије беже из земље него што се хватају у коштац са проблемима. Одлив мозгова представља губљење будуће интелектуалне, политичке и економске елите једне земље што знатно отежава и ограничава њен будући развој.²⁰ Основни разлози за одлазак у иностранство јесу: мала или никаква могућност запошљавања (посебно у својој струци), мала или никаква могућност да се на послу (ако се до њега дође) добро заради тако да се може пристојно живети (и, евентуално, унајмљивати или купити стан), мала или никаква могућност да се дође до стана да би се, у одговарајућем добу могла основати сопствена породица и, последње али не и најмање важно за високообразоване, могућност стручног напредовања (прављења каријере) у сопственој области. Према налазу многих савремених истраживања младих, издваја се феномен "продужене младости" под којим се подразумева да младост траје дуже, јер почиње раније, а завршава се касније. Трајање младости је различито и фактички је социјално а не биолошки одређено. Школовање је, првенствено, онај чинилац који скраћује или продужава младост²¹ (Михаиловић, 2004: 28). Аспирације младих у погледу стручног усавршавања, запошљавања, професионалног напредовања, па и животног стандарда и безбедности - за већину младих најчешће остају у сфери жеља. Те аспирације многи млади људи не могу да остваре у овој земљи. У дилеми између тражења излаза у својој земљи и тражења решења у другим земљама, код знатног броја младих превагнуло је ово друго, превагнула је жеља за животом негде другде. Већ другу деценију омладина чека "да дипломира па да емигрира". Може се рећи да млади људи који су напустили земљу нису желели да смање своје аспирације и да пристану на принудну будућност (Михаиловић, 2004: 31).

²⁰ Рачуна се да је Србија (чак и кад минимално процењујемо финансијску вредност нашег школовања) изгубила на одливу мозгова неколико милијарди евра за последњих петнаестак година, ако је тачна процена да је земљу напустило најмање двеста хиљада младих од којих четвртина са вишим и високим образовањем.

²¹ Краћа је младост оних младих који се краће школују (пољопривредна и радничка омладина), док је дужи пут до одраслости оних који се најдуже школују.

Млади у Србији се суочавају и са неким специфичним ризицима потеклим из друштвеног контекста продужене постсоцијалистичке трансформације. Анализе претходних истраживања недвосмислено показују низак ниво интегрисаности младих у систем. Показатељи ниске друштвене интеграције младих повезани су са кључним доменима функционисања друштвеног система. Услед високе незапослености и несигурне запослености, млади су искључени из радне сфере друштва. Поред услова тржишта рада и стамбене оскудице, значајну структуралну препреку интеграцији младих представљају слаби системски механизми - мере подршке у области образовања, запошљавања, становања, помоћи и подршке породицама са децом, политичке и грађанске партиципације. Мере и активности су недовољно развијене, мало доступне оним младима којима су најпотребније (недовољно инклузивне), нефлексибилне да подрже алтернативна решења и животне аранжмане.

Данашње генерације младих се јако разликују од генерација њихових родитеља јер одрастају у неизвесној свакодневици и пролонгираној друштвеној кризи, са неповољним материјалним положајем, принуђени да се сналазе уз помоћ подршке неформалних мрежа (родитеља и пријатеља) које им омогућавају финансијске и стамбене ресурсе. Ресурси породице порекла условљавају друштвено-економски положај младих као и њихове могућности за стицање образовања и положај на тржишту рада. Дакле, одликује их велика финансијска несамосталност и изложеност материјалној депривацији (Томановић, 2015: 111).

Битно је истаћи да је образовање најзначајнији чинилац (ресурс) који утиче на оријентације и делање младих људи те различито обликује њихове социјалне биографије, на тај начин их диверзификујући. Истраживања су показала да је образовање младе особе и њених родитеља директно повезано са њеним могућностима и шансама да остваре боље позиције у сфери образовања и у сфери рада. Будући да су образовање и запослење главни предуслови остварења независности, индивидуализације и заснивања породице, неопходни су приступачнији и диверзификованији механизми који би олакшали транзицију од образовања до запослења и породичне транзиције, као и делање младих у тим процесима. периода закупа, који би био усмерен на младе особе или парове и породице са децом.

Извесно је да постоје културне и структурне препреке ка индивидуализацији младих у Србији и њиховој транзицији у одраслост. Већ смо поменули да су ризици са

којима се млади суочавају: висок ниво незапослености, отежан улазак у сферу рада, смањена или укинута државна давања за обезбеђивање стана, као и смањена социјална подршка новооснованим породицама. Може се рећи да су млади најрањивија група на тржишту рада те су промене у последњих пет година њих највише и погодиле. Они су зависни, осуђени да живе унутар неповољног структуралног контекста, уз минималну системску подршку институционалних механизма државе. Њихов структурални контекст дакле карактерише лош материјални положај посматран преко обе његове димензије: финансијског и стамбеног статуса. Део младих је без личних прихода док су за други део они недовољни (Станојевић, 2012: 54)

Дакле, за младе у Србији су карактеристичне одложене транзиције у одраслост - само трајање процеса је продужено, јер млади до половине својих тридесетих не успевају да остваре кључне догађаје који се сматрају обележјима одраслости (финансијску и стамбену самосталност, формалну запосленост, заснивање породице). У том смислу се транзиције младих у Србији данас могу посматрати као дестандардизоване у односу на стандардне биографије претходних генерација.

Пошто смо у претходним деловима рада размотрили појмове вредности и уже гледано, породичних вредности уопште, као и појам младих, сада можемо да сагледамо целину те да обрадимо тематику породичних вредности младих у нашој земљи.

1.4.2. Породичне вредности младих у Србији

Објективна ситуација у којој млади у Србији данас живе утиче и на њихово вредновање. Млади у Србији су одређени вредностима будућности, то јест, вредностима у настајању које носе друштвене промене али су одређени и вредностима прошлости које су доминантне вредности у једном друштву и омогућавају стабилност (Милић, 2010; Гавриловић, Захаријевски, 2012; Гавриловић, Захаријевски, 2013). Углавном се констатује да су млади “загубљени у транзицији”, без јасних циљева и идеала, без перспективе и да су подложни кризи вредности (Николић, Михаиловић, 2004).

Поставља се питање: да ли младе у Србији одликује индивидуализован избор? Када је у питању осамостаљење од родитеља и заснивање властите породице, млади у Србији следе неке глобалне трендове, као што је одлагање заснивања породице у касне двадесете и ране тридесете (посебно код високообразованих младих), а потом и неке трендове који су карактеристични за балканске земље, као што је велика зависност од родитељских ресурса и неформалне подршке (Томановић, 2012а: 127). Може се рећи да једино обележје где Србија прати трендове у породичној транзицији у развијеним земљама јесте опадање универзалности брака исказано одлагањем брака и рађања (Томановић; Игњатовић, 2004: 41). Међутим, ни развод, пошто се већина разведених младих одраслих враћа код родитеља, нити кохабитација, која се одвија у оквиру родитељског домаћинства (па је вероватно у питању обичајно предбрачно партнерство), не указују на индивидуализован избор. Постоји криза партнерства, која се исказује све већим уделом неожењених и неударених. Међутим, пораст целибатства не прати и пораст самачких домаћинстава, што показују и резултати истраживања. Подаци упућују на претпоставку да целибатство није избор у животној биографији већ нужда (Томановић; Игњатовић, 2004: 61).

Истраживање Николића и Михаиловића потврђује раније налазе Мирјане Уле, која разликује синхронизовану и несинхронизовану младост. Први тип је близак традиционалном типу "којег карактеришу временска синхронизација и садржајна координација постизања економске независности, сталног запослења и оснивања породице, док други тип младости представља временски мање синхронизовано или уопште несинхронизовано и садржајно некоординисано постизање одређених "одраслих" социјалних улога, а при томе неке од улога могу и отпасти. Истраживања су

показала да то у којој мери неки појединац доживљава синхронизовану односно несинхронизовану младост, снажно утиче на животни стил, ставове и односе појединаца према свету. Синхронизована младост у пуно већој мери подржава конзервативне и ауторитарне ставове, удаљава младе од садашњих алтернативних покрета, док млади који доживљавају мање или уопште несинхронизовану младост, у већини теже неконвенционалним животним стилевима и ставовима и приближавају се алтернативним покретима. Рад, занимање и породица за њих више нису обавезни животни узорци, одбацују ауторитаризам и томе слично (Николић, Михаиловић, 2004: 28). Битно је закључити да се у западним друштвима младост, мање-више, бира, она је ствар избора, па и њено продужавање. У Србији је, пак, она ствар принуде, у питању је преваходно изнуђена продужена младост, то јест, млади су принуђени на несинхронизовану младост. Постоје битне разлике између изнуђене продужене младости и продужене младости као избора - неизабрана несинхронизована младост је по много чему гора од синхронизоване (Николић, Михаиловић, 2004: 29).

Насупрот европском тренду где осамостаљење од породице порекла све мање значи аутоматско заснивање властите породице, код младих у Србији неопходан услов за осамостаљење јесте партнерство, и то схваћено на традиционалан начин као брак, и рађање. Млади људи гледају на породичну транзицију као на најпоузданији индикатор уласка у одраслост и нужни предуслов независности, то јест ступање у брак и постајање родитељима се виде као кључне манифестације одраслости. Овај образац је супротан Европском тренду где се независност од породице порекла не стиче аутоматским оснивањем своје властите породице (Томановић, 2006: 69). То, међутим, није и довољан услов, јер стамбена ситуација и финансијска оскудица ни особама у браку не омогућавају осамостаљење у односу на њихове родитеље. Транзиција у родитељство се одвија у неподржавајућем институционалном окружењу, па ресурси породице порекла постају је један од основних структуралних контекста у којима се одвија заснивање породице и родитељство, у којем млади бирају једну од две стратегије: развијање мрежа јаке неформалне подршке родитељству или одлагање рађања, смањивање броја деце и одустајање од родитељства (Томановић, 2015: 42).

Претходни закључци указују на специфичан квалитативан аспект партнерства - оно показује традиционалне (чак премодерне) одлике. Партнерство не постоји као однос за себе, оно се изједначава са браком и рађањем, и као норма и као пракса. Тако схваћено, оно се нормативно изједначава са транзицијом у одраслост. Да тај образац

коренсподира са праксом, показују подаци о синхроности брака и рађања (родитељства). На делу је “осујећена индивидуализација” јер је чак и рудиментаран облик индивидуализације на нивоу остварења независности у односу на родитеље веома неразвијен. Доминантна стратегија за знатан део младих је одлагање: завршетка школовања, брака, рађања, сталног запослења. У том смислу можда би било могуће говорити о "изнуђеној" или "псеудо" индивидуализацији. Како Бауман истиче – сви смо ми осуђени на изборе у животу али немамо сви средства да бирамо, то јест, слобода избора је битно ограничена структуралним оквирима савременог друштва јер негативни структурални фактори не дозвољавају младима да започну индивидуализован начин породичног живота (Томановић, Игњатовић, 2004: 44).

Љубинковић долази до резултата да млади људи у Србији још увек високо цене традиционалне вредности као што су брак и породица, као и да тврде да брак омогућава већу сигурност него ванбрачни начин живота. Важно је и то да мушкарци и жене данас различито гледају на брак и породицу него што је то био случај претходних година, строго верујући да супружници имају једнака права и обавезе. Старост за ступање у брак и формирање породице се променила, већина младих верује да је најбоље време за то од 25 до 30 година. Ово се може објаснити тиме да сви они желе да заврше факултете, запосле се и стекну независност. Тек тада могу да оформе брак и породицу (Љубинковић, 2014: 107). Такође, још једна од карактеристика која је запажена јесте да млади у Србији имају изразито традиционалистички став по питању заснивања брака јер значајан проценат не раздваја улоге партнерства и родитељства (Томановић, Игњатовић, 2004: 39-64).

Оно што је битно јесте да алтернативни облици живљења браку и родитељству нису широко прихваћени (Томановић, Игњатовић, 2004: 61). Приметно је повећање учешћа кохабитација младих али је оно и даље знатно ниже него у већини европских земаља. Кохабитације као пракса су заступљеније код младих са високим образовањем, али ванбрачна рађања су учесталија код оних са нижим. То указује да заједнички живот ван брака полако постаје опција партнерског односа, али није прихваћен као алтернатива брачној породици са децом. Партнерски односи младих у браку обележени су претежно договором, што се тиче одлучивања, и заједништвом, што се тиче комуникације. Носиоци ових модерних образаца су образованије младе особе, јер су традиционални обрасци, као што су зависност од супружника и

сегрегираност сфера обавеза и интересовања више заступљени код младих са нижим образовним нивоом.

Постоје неки трендови који указују на могуће почетке детрадиционализације. Још увек је присутно нормативно изједначавање партнерства и брака, мада су видљиви и нормативни трендови који могу указивати на индивидуализоване стилове живота - прихватање предбрачног самачког живота и ванбрачне партнерске заједнице, као и трендови који указују на детрадиционализоване нормативне обрасце заснивања породице, пре свега смањен значај родитељства као норматива. Одсуство дестандаризације животних путањи видљиво је кроз темпирање догађаја значајних за породичне транзиције, па су тако још увек присутни обрасци изједначавања осамостаљења од родитеља, као и брака и рађања, што се у пракси огледа као синхронизитет ових догађаја и указује да се самостално домаћинство заснива склапањем брака, а да је сврха брака рађање.

Томановић истиче да ипак долази до промена и да је једна од најзначајнијих промена у животу младих управо измењено схватање партнерских односа и породице, где се партнерски однос одваја од родитељства, а они се све више посматрају као различити животни избори, који могу бити и некомпатибилни у истој животној фази. Нови обрасци стила живота укључују самачки живот, често у домаћинству са пријатељима, кохабитације партнерске везе са одвојеним живљењем (Томановић, 2015: 41).

Међу млађим испитаницима, поготово урбаним и образованим, и девојкама и младићима, кохабитација је потпуно прихваћен облик заједничког живота, поготову пре доласка деце на свет. Млађе образоване испитанице, по правилу, показују резервисаност према склапању брака и наглашавају предности кохабитације, поготову ако живе са младићем "на свом терену", односно у простору који њима припада (Благојевић, 2012).

Дакле, упркос великој структуралној зависности - финансијској и стамбеној несамосталности - остварен је изванредан степен индивидуализације у интергенерацијским односима у породици. У највећој мери је превазиђен патријархални образац ауторитета (веома мали број испитаника тврди да њихови родитељи о свему одлучују већ они самостално одлучују о свему). Са друге стране, насупротив детрадиционализацији у интергенерацијским односима, млади у Србији су

исказали знатну традиционалност у схватању породичног живота, која подржава стандардну путању породичне транзиције - из родитељске у породицу опредељења, без алтернативних начина живота - самачког, комуналног живљења (са пријатељима) и алтернативних облика партнерског живота - кохабитација са и без деце. И ово истраживање је као и претходна показало да се кохабитација и брак не вреднују као партнерски односи пер се, већ само као фаза у транзицији у родитељство (Томановић, Игњатовић, 2006; Томановић, 2012б). Стратификацијске анализе су, међутим, потврдиле раније налазе да су млади са високим културним капиталом, из урбаних центара, носиоци образаца дeтрадиционализације у породичном домену (Томановић, 2015: 52).

Након разматрања основних појмова, биће дат преглед неких значајнијих истраживања (породичних) вредности младих како бисмо стекли увид у сазнања до којих су неки истраживачи дошли. Међутим, испитивање вредности о породици је ограничено у старту јер је вредносни систем породице јако разуђен те је веома тешко операционализовати га за емпиријско истраживање и при том бити сигуран да изабране тврдње репрезентују тај вредносни систем. Управо због ове ограничености, емпиријска истраживања која су покушавала да утврде вредносне ставове према породици су се најчешће односила на поједине аспекте породичног живота (Милић, 2010а: 237).

1.5. Приказ значајнијих истраживања вредносних оријентација и (породичних) вредности младих

Према теорији рефлексивне модернизације и Инглхартовој теорији постматеријализма, најмањи степен контроле над сопственим животом, најмањи степен поверења у људе и институције и, с друге стране, највећи проценат постматеријалиста је био очекиван у економски развијеним земљама Западне и Северне Европе. Међутим, резултати истраживања су показали другачију слику - највећи доживљај несигурности као и најмањи степен поверења (уз евентуално израженије поверење у цркву и војску) карактерише бивше комунистичке земље, односно земље Централне, Источне и Јужне Европе, тј. управо оне земље у којима би се таква слика, по теоријама, најмање очекивала (Павловић, 2006: 259).

Што се тиче наше земље, већ смо истакли да патријархални вредносни образац и даље моделира родно-полни систем односа у породици и ван породице (Милић, 2010а: 239). У Србији се углавном говори о перзистенцији традиционалних вредности у свим областима (Пешић, 2006). На основу поређења података из 1989. и 2004. године, Јелена Пешић закључује да традиционалистичке вредносне оријентације у Србији остају доминантне, и подразумевају оријентисаност ка колективизму, висок скор на скали ауторитарности и висок степен патријархалности (традиционално схваћена подела послова између полова, дистинкција јавно-приватно и начин одлучивања у породици) (Пешић, 2006: 289-307).

Анђелка Милић је анализирао тврдње²² које су се у основи више односиле на традиционални систем вредности тако да је закључила да би њихово неприхватање пре

²² Тврдње су подељене у четири тематске групе: тврдње које се односе на став према жениној запослености и самосталности; тврдње које се односе на схватање родитељства, нарочито поделу улога између оца и мајке; тврдње које су у вези са родно специфичним сексуалним праксама и тврдње које се односе на схватање брака, развода и значаја породице. Сабирањем одговора на свих 14 тврдњи у скали добијена је укупна вредносна оријентација испитаника исказана кроз четири степена: од потпуно традиционалног до потпуно модерног становишта.

могло да значи одбацивање или неслагање са традиционалним схватањима него што би се са поузданошћу могло тврдити да значи и прихватање модерних схватања. Ипак, њихово неприхватање је свакако знак кретања ка модернизму и индивидуализму (Милић, 2010а: 240). Резултати истраживања су показали да се половина испитаника оријентише традиционално а друга половина модерно. Мушкарци су тврди традиционалисти двоструко чешће од жена, у умереном традиционалном ставу су готово изједначени, а када је реч о модерном ставу, жене се двоструко чешће од мушкараца тако изјашњавају (Милић, 2010а: 247).

Једно од првих истраживања вредности младих код нас је обухватило следеће вредносне оријентације: естетску, хедонистичку, економско-утилитарну, алтруистичку, делатну, сазнајну и усмереност на моћ и углед. Подаци су показали да млади највише прихватају делатну вредносну оријентацију, затим сазнајну и алтруистичку док су најмање прихваћене економско-утилитарна и оријентација на моћ и углед (Рот и Хавелка, 1973, према Пантић, 1990а).

Деведесетих су истраживања вредности младих била усмерена на испитивање следећих димензија: породично-сентиментални стил, алтруистички, сазнајни, утилитарни, оријентација на популарност, активизам, егоистичка оријентација, хедонизам, религијско-традиционални стил и оријентација на моћ. Попадић је првим истраживањем показао да је породични стил најпривлачнији а најмање привлачне су биле оријентација на моћ и религијско-традиционалистичка оријентација. Међутим, након пет година, он је истраживањем дошао до промена: раст популарности религијско-традиционалистичких вредности, хедонистичког начина живота и егоистичких вредности, док алтруистички и активистички стил губе на популарности (Попадић, 1990, 1995).

Чичкарић истиче да анализа вредносног профила младих указује на присуство три димензије: индивидуалистичку, релациону и приватну а у складу са овим тенденцијама одвијају се и промене образаца породичног живота. У свим истраживањима се породица још увек високо котира на лествици вредности младих. Према истраживању агенције Medium Gallup из 2009. године, у Србији чак 92% младих до 24. године живи са родитељима а 57% од 25-34. године. Чак 67% младих који раде и даље живе са родитељима јер великом броју материјална ситуација не дозвољава да се

осамостале док остали остају заштићени у породици и настављају да живе продужено детињство (Чичкарић, 2009: 225).

Још једно од истраживања које је разматрало вредности и вредносне оријентације младих јесте истраживање Марије Радоман спроведено 2011. године (период април-јун) у шест градова у Србији (Београд, Нови Сад, Крушевац, Зрењанин, Ниш и Нови Пазар) на узорку од 630 средњошколаца (Радоман, 2011). Истраживане су следеће вредносне оријентације: традиционализам, конзервативизам, хомофобија, антиромизам, национализам и оријентација према насиљу у школама. За потребе овог рада, фокусираћемо се само на резултате на скали традиционализма и конзервативизма. Традиционалних испитаника је било 33,9%, умерених 27,9% и нетрадиционалних 25%. У вези са традиционалношћу²³ а у односу на пол испитаника, резултати су показали да су разлике између мушких и женских испитаника јако изражене – испитанице су скоро пет пута мање традиционалне од испитаника и скоро четири пута више либералне/нетрадиционалне (Радоман, 2011: 24). На основу резултата тврдњи везаних за традиционализам, стиче се утисак да су средњошколци јако склони стереотипима. Традиционалнији су мушкарци који су јаке усмерени да размишљају патријархално. Што се конзервативизма тиче, вредности традиционализма су често и вредности конзервативизма. У овом истраживању је конзервативизам операционализован преко ставова о абортусу. Полази се од становишта да се на том питању преламају супротстављени родни, национални, религиозни и идеолошки интереси. Резултати су показали да је два пута више конзервативних мушкараца а у групи неконзервативних је два пута више жена. Када се ради о стереотипима, посебно ако се говори о породичном и брачном моделу коме млади теже, мора се нагласити да се њима у јавном дискурсу (у медијима, култури, штампи) не нуди ниједан алтернативни модел заједнице. Нормативност породице је једна од општих карактеристика традиционализма.

²³ Традиционализам је операционализован преко исказа који су се односили на сферу јавног патријархата (ставови о положају жена у друштву и перцепција насиља у породици) и преко ставова о приватном патријархату (Положај жене у породици, насиље у породици, подела послова око бриге о деци). Овако тумачење традиционализма преко поделе на приватни и јавни патријархат увео је феминистички покрет својим теоријским полазиштем по коме се патријархат може дуго задржавати иако је на пример друштво достигло завидан степен побољшања положаја жена у јавној сфери: Савремена друштва, дакле, представљају “мешани” тип патријархалног друштва у којем је још увек изражена мушка доминација у економији, политици и јавном животу, и поред значајног изласка жена из приватне сфере и њиховог видног радног доприноса.

Посматрање породице као природно дате категорије и заједнице која чини незаменљиви оквир за живот појединца јесте први знак ниског степена индивидуализма као вредносне оријентације (Радоман, 2011: 31).

Изложићемо резултате још једног истраживања спроведено на узорку од 1000 адолесцената просечног узраста 16 година са територије Војводине (Петровић, Зотовић, 2012). Узорак је био уједначен по полу тако да проценат мушких испитаника у узорку износи 50,5% а проценат женских 49,5%. Основни предмет истраживања је било испитивање заступљености појединих вредносних димензија, као и испитивање корелата вредносних оријентација младих у Србији (пола, места становања, материјалног стања и образовања родитеља). Резултати овог истраживања су показали да највећу популарност међу младима имају вредности самоактуализације а за њима следе хедонистичко утилитарне и релационе вредности чија присуство говори о чињеници да млади људи показују склоност ка "култури нарцизма". Алтруистичко-либералне вредности и популарност су ниже цењене, а најмању важност испитаници придају религијско-традиционалним вредностима (Петровић, Зотовић, 2012: 57).

Потврђено је да је и у породичном вредносном образцу присутна вредносна транзиција од традиционалних ка секуларно-рационалним вредностима младих (Гавриловић, Захаријевски, 2012). Захаријевски и Петровић су на основу резултата истраживања студентске популације такође дошле до података да се у Србији не може говорити о искључивој доминацији једног породичног вредносног обрасца. На нивоу читавог узорка је констатована већа наклоност жена у односу на мушкарце ка модерном вредносном породичном образцу. Ипак, разлике нису тако велике да се може говорити о доминантно израженим тежњама жена ка либералним породичним односима а мушкараца ка традиционално патријархалном моделу организације породичног живота. Такође, показало се да степен образовања испитаника значајно утиче на схватање вредносног породичног обрасца, тј. уочава се тенденција да се постотак испитаника који прихватају тврдње које репрезентују либерални вредносни образац увећава са повећањем степена образовања, односно да се у групама са већим степеном стеченог образовања смањује постотак оних који прихватају тврдње које репрезентују традиционално-патријархални модел породичних односа (Стјепановић-Захаријевски, Петровић, 2014: 80).

Једно од новијих истраживања је имало задатак да утврди да ли су породичне и религијске вредности стожери традиционализма у популацији младих, као и у коликој мери постоји вредносна транзиција у ставовима студената. (Гавриловић, Захаријевски, 2013). Резултати су показали да је међу студентском популацијом преовлађујуће високо вредновање породице и брака, као и пожељност деце, што су типичне одлике традиционалног вредносног обрасца. Важност породице истиче 94,5% студената док се 82,5% њих не слаже са ставом да је брак застарела институција. Међутим, млади се ипак јасно удаљавају од традиционалног вредносног обрасца. Уочен је тренд “индивидуализације родитељства” који се огледа преко схватања родитељства као личног избора, вредновања егалитарнијих родитељских пракси и вредновања индивидуалистичких особина детета. Статистички значајна је чињеница да се жене више залажу за ставове да људи сами треба да одлуче хоће ли имати децу или не као и да је у реду да жена роди децу ван брака. За разлику од њих, мушкарци се више залажу за став да је имати децу обавеза према друштву где се такође показала статистичка значајност (Гавриловић, Захаријевски, 2013: 311) Оно што студенти сматрају веома важним за успешан брак указује на “индивидуалистички модел партнерства” а посебно се жене залажу за њега. Показало се статистички значајно да жене у већој мери подржавају став да је за успешан брак важно међусобно разумевање партнера, равноправно обављање кућних послова као и чињеница да мушкарци треба да буду једнако одговорни према деци и кући као и жене. Међутим, приврженост егалитарном обрасцу вредности је евидентна али још увек родни стереотипи остају у свести младих јер је показало статистички значајним да мушкарци у већој мери још увек подржавају став да је запослење у реду али да већина жена још увек жели кућу и децу. Дакле, високо вредновање брака и породице нема искључиво обележја традиционалног вредносног обрасца. На основу придавања велике важности браку и породици, мишљењу да је породица најважнија област живота а да брак није застарела институција, као и да је пожељно имати децу, могло би се закључити да је преовлађујући традиционални вредносни образац, али није тако. Једно поред другог егзистирају традиционално, модерно и постмодерно (Гавриловић, Захаријевски, 2013: 313) “Прижељкују” се либералнији образци брачних и породичних односа али се истовремено врло рационално остаје у вредносној матрици која је дубоко условљена неповољним социо-економском ситуацијом у Србији. Јача егалитарни тренд нове генерације. Огромна већина мисли да рађање деце није обавеза према друштву и да би људи сами требало да одлучују хоће ли имати децу или не. Прихватљив им је

индивидуалистички модел партнерства са придавањем велике важности међусобном разумевању и равноправном обављању кућних послова. Такође, преферирају симетрични модел родитељства са карактеристикама индивидуализације и егализације партнерских и родитељских пракси.²⁴ Врло је битно истаћи да се детектује израженија егалитарност студенткиња као и промена обрасца поделе одговорности у приватној сфери, тренд јачања индивидуализације, изражена симетричношћу и егалитарношћу у породичним и партнерским односима. Дакле, аутоуре закључују да је индивидуални избор на делу а да брак и породица губе улогу стожера традиционализма (Гавриловић, Захаријевић, 2013: 315).

Милош Бешић у својој студији о породичним вредностима и родним односима полази од претпоставки да ће најмлађа генерација бити вредносно у већој мери традиционално породично оријентисана као и да ће родни егалитаризам бити мање изражен код најмлађе генерације, те следствено томе – сматра да ће млади у већој мери да подржавају ауторитарне, традиционалне и конзервативне моделе социјализације. Ова претпоставка је у складу са схватањем да су млади у свом формативном периоду били посебно изложени дејству негативних фактора. Међутим, резултати тестирања хипотеза су указали да није пронађена емпиријска потврда мерењем свих концепата породичних вредности. Што се породичног традиционализма тиче, најмлађа генерација је у мањој мери породично традиционално оријентисана у односу на претходне генерације, дакле сменом генерација имамо и смањен степен породичног традиционализма. Такође, измерен је виши степен родног егалитаризма што је супротно постављеној хипотези (Бешић, 2014: 393).

На основу резултата ових истраживања, стиче се утисак да се млади у Србији налазе заробљени између традиционалног и модерног породичног вредносног обрасца. Породица се још увек високо котира на лествици вредности младих, високо вреднују брак и пожељност деце (што су типичне одлике традиционалног вредносног обрасца) међутим, уочен је тренд “индивидуализације родитељства” који се огледа преко схватања родитељства као личног избора, вредновања егалитарнијих родитељских пракси и вредновања индивидуалистичких особина детета (што представља одлике модерног породичног вредносног обрасца). Показало се и да постоје разлике између мушких и женских испитаника – испитанице су мање традиционалне и конзервативне

²⁴ До ових резултата је дошла и Анђелка Милић 2010. године у студији о породичној трансформацији у савременој Србији.

од испитаника а више либералне/нетрадиционалне/неконзервативне док су мушкарци још увек јако традиционални и конзервативни.

Како бисмо проверили резултате ових истраживања, али и дошли до неких новијих сазнања о породичним вредностима младих, приступићемо нашем истраживању о чему ће бити речи на наредним страницама рада.

2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

2.1. Предмет истраживања

Основни предмет истраживања је везан за утврђивање вредносних оријентација и породичних вредности популације младих у Србији.

Полазна основа јесте запажање да се у јавности често говори о кризи вредности, нарочито у односу на младу популацију. Исто тако се често расправља о кризи породичних вредности и породици се при том, оправдано приписује одлучујући значај у преношењу вредности заједнице на појединце. Међутим, последњих неколико деценија породица преживљава дубоке промене изазване различитим друштвених факторима што представља изазов за младе у погледу вредновања актуелних промена. Евидентан је плуралитет нових породичних форми и образаца (ванбрачне кохабитације, регистрована партнерства, “бракови на пробу”, бракови без деце, обновљене породице и сл.) који замењује до тада једино признату форму нуклеарне породице. Све већи пораст развода бракова указује на слабљење брачне институције, јавља се одвајање сексуалности од репродукције, симетрично родитељство смењује асиметрично а врло су важне и промене у родном режиму где долази до равноправности и једнакости између полова у породици и изван ње (Благојевић, 2006).

Знајући да породица представља темеље вредносног система појединца, јасно је да је смена вредносних образаца у породичном домену највише изражена. Основна претпоставка јесте да глобална вредносна оријентација која се креће на линији од колективизма ка индивидуализму и од традиционализма ка секуларно-рационалном одношењу према свету утиче на вредновање породице, њеног облика, унутарпородичних односа и поделе рада унутар породице. Традиционалне породичне вредности оличене у виду тежње за очувањем породичне традиције, колективизма, поделе улога по половима и асиметричних односа између генерација, васпитавања деце у породици, предбрачне невиности и брачне верности, смењене су модерним породичним вредностима које подразумевају тежњу ка индивидуалном развоју појединца, равноправности и једнакости полова, укидању строгих подела улога у породици, симетричном родитељству и схватању родитељства као личног избора,

одобравању предбрачних сексуалних односа и заједничког живота пре брака, као и одобравању развода брака (Голубовић, 1981, према Милић, 2001; Захаријевски, Петровић, 2014; Благојевић, 2006).

Млади у Србији су изложени различитим утицајима глобализованог света, али и сиромашног и подељеног српског друштва. Одрастали су у условима ретрадиционализације и колективизма изазваних етничким сукобима и регресијом читавог друштва, са друге стране обликовани су и процесима модернизације и утицајима медија и глобалне културе уопште. Чини се да је вредносни систем младих укључујући породичне вредности у великој мери непознат. Ради се о генерацијама које нису биле под директним утицајем социјалистичког васпитања, али преко својих родитеља идиректно јесу, те поред свих осталих утицаја који су већ споменути а тичу се утицаја транзиционог српског друштва, њихов вредносни систем представља резултат различитих, често противречних утицаја.

Чињеница је да нема довољно истраживања која би овај социолошки проблем детектовала и дала одговор о присутним вредностима младих у Србији данас. Социолошки је релевантно истраживати популацију младих, управо зато, што читав будући период друштвеног живота зависи од њиховог понашања које је делимично руковођено вредностима које су усвојили.

Процес вредновања биће праћен у десетогодишњем периоду (2005 – 2015) кроз мета анализу података истраживања рађених у овом периоду:

- База података *Светског истраживања вредности* спроведеног у Србији 2005. године (узорак је укључио 287 младих);
- База података *Европског истраживања вредности* спроведеног у Србији 2008. године (узорак је укључио 293 младих);
- База података истраживања студенске популације под називом *Културна оријентација актера/ студента, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану* спроведеног 2012. године у Нишу (узорак је укључио 880 младих)
- База података истраживања под називом *Однос према социо-економским променама у друштвима западног Балкана* спроведеног 2013. године у Србији (узорак је укључио 402 младих).

•База података истраживања под називном *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања* спроведеног 2015. године (узорак је укључио 1186 младих)

Након утврђених општих трендова и оријентација у вредновању, као и корелације глобалне вредносне оријентације и породичних вредности, биће спроведени фокус групни интервјуи у циљу разумевања уочених правилности.

2.2. Циљеви истраживања

Предвиђено научно истраживање ће бити дескриптивног, експлоративног и експликативног карактера с обзиром на то да је јако тешко установити узрочно – последичне везе и односе у друштвеним наукама, посебно када је у питању област вредности и вредносних оријентација. Опште је познато да се при емпиријском истраживању вредносног понашања човека закључује да вредности не могу бити генерализоване на једнаки начин као друге друштвене чињенице, то јест да за њих не вреди један облик каузалног детерминизма, већ се њихов детерминизам мења самим обликом друштвеног понашања човека (Супек, 1983).

Општи циљ јесте утврђивање вредносних оријентација и породичних вредности младих у Србији у последњој деценији. Како слична истраживања нису рађена у скорије време дисертација ће бити значајна самим тим што ће донети опис распрострањености одређених вредносних оријентација и вредновања облика породичних односа међу популацијом младих.

Први циљ истраживања, који ће бити постигнут кроз мета-анализу емпиријских истраживања спровођених у периоду 2005-2015, јесте утврђивање присуства вредносних оријентација чија је основна линија везана за колективизам, индивидуализам, традиционалност и модерност.

Други циљ јесте утврђивање породичних вредности и довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности то јест вредновања породичних форми, процеса и односа. Полазна претпоставка јесте да ће утврђени општи трендови вредновања имати значајан утицај на породичне вредности то јест вредновање одређених модела породице, унутарпородичних односа, поделе рада унутар породице и других елемената породичне структуре и динамике. Дакле, потребно је утврдити главне факторе и трендове за које се сматра да обликују породичне вредности младих, те како би се на основу тих препознатих фактора и

трендова дошло до евентуалног објашњења и разумевања породичних вредности младих.

Трећи циљ представља објашњење и разумевање утврђених трендова које ће бити резултат фокус групних интервјуа. Циљ фокус група је провера налаза, то јест покушај разумевања уочених фактора и трендова.

Дакле, за реализацију овог истраживања је нужно да се из коришћених база података уоче извесни индикатори који би у фокус групним интервјуима представљали проверу али и основу за закључивање. Претпоставља се да би неки од главних фактора могли да буду: образовни ниво испитаника, брачни статус испитаника, материјално стање породице и још неки. Што се трендова тиче, на основу поменутих социолошких студија и истраживања, сматра се да је на делу тренд модернизације и индивидуализације али и још увек доминантни трендови традиционализма и колективизма. Веома је важно изучити друштвени контекст који условљава одређене везе међу појавама, односно испитати који од установљених фактора и трендова претежно утичу на породичне вредности младих.

2.3. Примењене научне методе

Предмет и циљеви истраживања условљавају употребу више различитих научних метода истраживања, како квантитативних, тако и квалитативних. Имајући у виду да мета-анализа представља “истраживање на истраживањима” нужно је коришћење опште-научних метода, односно анализе и синтезе резултата више коришћених истраживања која се баве сличном тематиком или сродним истраживачким хипотезама. Интеграцијом налаза већег броја истраживања долази се до јединствених података, то јест, на основу анализе сумарних података из више истраживања, покушавају се дефинисати закључци који би важили за сва анализирана истраживања.

У овом раду биће коришћена комбинована метода (mixedmethod) веома актуелна у социолошким истраживањима. Употреба ове методе проистиче из недостатака квантитативне и квалитативне методологије и свести о сазнајном добитку који комбиновањем ових метода може да проистекне.

Као полазна основа за утврђивање вредносних оријентација и породичних вредности популације младих у Србији служиће истраживања која су спроведена на општој популацији у периоду 2005 – 2015. Биће спроведена мета-анализа доступних података коришћењем статистичких метода које указују на фреквенције и корелације међу посматраним индикаторима, али и факторе који одређују процес вредновања у посматраној популацији. За обраду квантитативних података предвиђена је серија статистичких тестова у програму SPSS, односно примена стандарних мера фреквенције, дескрипције и укрштања варијабли, провере статистичке значајности и хи квадрат теста и нелинеарне анализе као и многих других специфичних провера са циљем долажења до што поузданијих закључака. Такође, битно је напоменути да ће бити коришћене и скале за мерење вредносних оријентација индивидуализма/колективизма и традиционалности/модерности, као и истраживања Инглхарта на основу којих ће бити формирани композитни скорови вредносних оријентација и породичних вредности.

Након утврђивања основних трендова у вредновању истраживане популације серијом фокус групних интервјуа ће бити учињен покушај да се уочени трендови објасне. Квалитативна метода ће допринети разумевању уочених трендова породичних вредности.

Што се квалитативних метода тиче, предвиђена је техника фокус групе у циљу прикупљања података од стране испитаника подстакнутих на разговор о својим ставовима и вредностима. На тај начин, испитаници могу да спонтано, кроз неформалан разговор, изразе своја мишљења о породичним вредностима младих и потврде или одбаце налазе о установљеним трендовима и факторима који утичу на исте. Предност методологије фокус група у односу на стандардне методе је у томе што подаци потичу од саме групе (без унапред дефинисаних стриктних правила), што омогућава искрене исказе учесника и што у анализи резултата нису важне бројке већ се анализа врши на основу изговорених речи/изјава.

2.4. Очекивани резултати, научна заснованост и допринос истраживања

Очекивани резултати истраживања могу се препознати кроз утврђивање вредносних оријентација младих, породичних вредности младих, њихове корелације, као и објашњења утврђених појава.

Проблем који представља предмет дисертације релевантан је и значајан за повећање социолошког знања из следећих разлога:

1. Феномен је недовољно истражен, нема скорашњих истраживања вредносних оријентација младих у Србији
2. Веза између глобалне вредносне оријентације (колективизам, индивидуализам, традиционалност, секуларно.рационална оријентација) и породичних вредности обећава боље разумевање важних друштвених феномена

Успешно спровођење планираног истраживања донеће ново знање о присутним вредностима, али и њиховој динамици и факторима који на процес вредновања утичу. Главни резултати предвиђеног истраживања би требало да буду налази који ће нам представити главне факторе и трендове који карактеришу област породичних вредности младих у Србији. Међутим, чисто препознавање фактора и трендова није довољно за доношење било каквих закључака те је нужно приступити фокус групним интервјуима који ће нам послужити као провера установљених налаза. На основу тако прикупљених података моћи ћемо да закључимо о стабилности и променама у вредносном профилу младих. Очекивани теоријски резултати би се могли одредити на следећи начин: боље разумевање породичних вредносних образаца младих у Србији као и идентификовање главних могућности, ограничења и изазова везаних за даљу трансформацију породичних вредносних образаца. Очекује се да резултати потврде комбиновани модел породичних вредности младих, односно мешавину традиционалних и модерних породичних вредности, али се очекује и да налази покажу тачно одређене елементе који одликују како традиционалне породичне вредности, тако и модерне вредности младих. Очекује се да се види у којим областима се млади најчешће одричу неких елемената традиционалних вредности а у којим областима им остају верни, то јест где најлакше одустају а где остају привржени. Такође, очекује се

да налази покажу за које карактеристичне моделе брака, породице, родног режима и родитељства се млади најчешће одлучују.

Обзиром да је ово још увек недовољно истражена област код нас, резултати фокус групних интервјуа ће омогућити добијање јасне слике о породичном вредносном систему младих у Србији. Форма која ће имати највећу сазнајну вредност јесу управо фокус групни интервјуи те су управо због тога они одабрани за проверу установљених налаза. Такође, очекује се да се отвори простор за нова истраживања и преиспитивања породичних вредносних образаца младих у будућности.

Може се рећи да проучавање вредности младих омогућује објашњење и предвиђање понашања што доприноси проширењу сазнања о механизмима формирања вредности и ефектима социјализације. Увид у начине формирања вредности и вредносни профил младих може бити од помоћи планерима и реализаторима образовне политике како би могли адекватније да одреде циљеве васпитања и образовања и да их успешније остваре. Подаци о вредносним оријентацијама појединих генерација младих, прикупљени у различитим временским периодима, омогућују закључивање о стабилности, односно променама у вредносном профилу младих, као и о утицају актуелних друштвених околности на поједина вредносна опредељења.

Вредности младих врло су занимљив предмет истраживања јер омогућавају стицање увида у (дис) континуитет нових генерација, а тиме и савремених друштава. Код младих процес социјализације још није довршен те су више изложени различитим утицајима из друштвене околине него старија популација. Тиме се проучавањем младих истовремено добија увид у постојеће процесе и односе у неком друштву, али откривају и трендови који антиципирају вероватна будућа кретања (Јукић, 2013).

Пантић истиче да интерес за вредности сваке младе генерације проистиче из потребе увида у ефекте политичке социјализације у одређеном друштву, пре свега делотворности образовних институција, мас-медија, политичких организација и осталих агенаса социјализације. Знати битне вредности које је усвојила млада генерација данас, значи познавати главне циљеве за које ће се једно друштво борити сутра (Пантић, 1990б: 174).

У наредном делу ће бити представљени резултати до којих се дошло обрадом и анализом података горе поменутих база истраживања.

3. ПРЕГЛЕД УТВРЂЕНИХ ОПШТИХ ТРЕНДОВА И ОРИЈЕНТАЦИЈА У ВРЕДНОВАЊУ

Први циљ истраживања је подразумевао утврђивање присуства вредносних оријентација чија је основна линија везана за колективизам, индивидуализам, традиционалност и модерност. Дакле, требало је утврдити глобалну вредносну оријентацију која се креће од колективизма ка индивидуализму и од традиционализма ка секуларно-рационалном одношењу према свету.

Спроведена мета-анализа је омогућила долажење до података о трендовима и оријентацијама у вредновању младих за свако од пет проучаваних истраживања. Изложићемо редом главне резултате сваког од истраживања.

3.1. Светско истраживање вредности, 2005.

Светско истраживање вредности представља глобални истраживачки пројекат који истражује људске вредности и веровања, њихову промену током времена и какве друштвене и политичке последице оне носе. Истраживањем су обухваћене различите теме као што су политика, религија, слободно време, посао, пријатељи, породица и брак а њихово проучавање би требало да допринесе бољем разумевању онога у шта верују и шта желе од живота људи из различитих делова света²⁵.

²⁵ Почевши од 1981. године, истраживање је спроведено у 97 држава што чини 90% светске популације. Први талас истраживања обухвата период од **1981-1984** године и њиме је било обухваћено свега неколико држава: Шведска, Финска, САД, Јапан, Мексико, Аустралија, Мађарска, Јужна Африка, Јужна Кореја и Аргентина. Други талас истраживања обухвата период од **1990-1994** године и њиме су поред неких држава већ проучаваних у првом таласу, обухваћене још и Русија, Кина, Индија, Нигерија, Бразил, Чиле, Шпанија, Швајцарска, Турска, Пољска, Чешка, Словачка и Белорусија. Трећи талас је обухватио период од **1995-1998** године а нове државе које су биле њиме обухваћене су биле: Албанија, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора, Србија, Хрватска, Бугарска, Румунија, Литванија, Летонија, Молдавија, Јерменија, Естонија, Грузија, Азербејџан, Украјина, Бангладеш, Пакистан, Уругвај, Колумбија, Перу, Венецуела, Салвадор, Доминиканска република, Немачка, Велика Британија, Норвешка, Нови Зеланд, Филипини, Порторико и Тајван. Четврти талас обухвата период од **1999-2004** године и њиме је истраживање проширено и на: Алжир, Иран, Ирак, Вијетнам, Египат, Мароко, Танзанију, Сингапур, Уганду, Зимбабве, Индонезију, Израел, Јордан, Саудијску Арабију,

Србија је овим истраживањем први пут била обухваћена приликом трећег таласа 1996. године, након тога четвртим таласом 2001. године и петим таласом 2005. године. За потребе овог рада смо одабрали временски најскорије истраживање, односно оно спроведено 2005. године у Србији.

Укупни узорак је чинило 1220 испитаника а од тога је младих (од 18 до 28 година старости) било укупно 287 или 23, 5%. Полна структура испитаника је показала да је било 44, 9% испитаника мушког пола и 55, 1% испитаница женског пола. Што се образовне структуре тиче, највећи проценат младих је имао завршену средњу школу техничког типа (38, 2%). Међутим, ако објединимо младе који су тада имали високошколско образовање са дипломом (31, 9%) и младе са високошколским образовањем без дипломе (12, 3%) можемо закључити да је највећи проценат младих у узорку ипак имао високошколско образовање (44, 2%). Најмањи проценат младих је имао завршено само основношколско образовање (9, 2%) где је обједињен проценат младих са потпуном основном школом (8, 8%) и проценат младих са непотпуном основном школом (0, 4%). Запослених младих је укупно било 44, 3% од чега су 38, 2% чинили млади запослени са пуним радним временом (30 сати недељно и више), 2, 5% су чинили млади запослени са скраћеним радним временом (мање од 30 сати недељно) и 3, 6% су чинили samozапослени млади. Студената је било 28, 9% а незапослених 21, 8%. Млади су већином били запослени у приватном сектору (71, 3%) а само 28, 7% их је било запослено у државном сектору. Што се брачног статуса младих тиче, највећи број младих су били самци (67, 4%), 23, 4% младих се изјаснило да је у браку, 5, 4% младих се изјаснило да је у ванбрачној заједници и 3, 1% младих се изјаснило као разведени. 77, 8% младих је било без деце док је 22, 3% младих имало децу, од тога је било 11, 9% младих са једним дететом, 8, 9% младих са два детета, 1, 1% младих са три детета и 0, 4% младих са четири детета. Процент младих који нису у браку или ванбрачној заједници, као и оних који још увек немају децу, бројчано одговара проценту младих који су се изјаснили да још увек живе са родитељима (73, 2%), док

Киргистан и Канаду. Пети талас (2005-2009) је обухватио још и Андору, Француску, Италију, Холандију, Буркину Фасо, Кипар, Етиопију, Гану, Гватемалу, Замбију, Хонг Конг, Малезију, Мали, Руанду, Тајланд и Тринидад и Тобаго. Последњи, шести талас (2010-2014) је укључио поред осталих већ истраживаних земаља, Бахреин, Еквадор, Казахстан, Узбекистан, Кувајт, Либан, Либију, Палестину, Катар и Јемен. <http://www.worldvaluessurvey.us/WVSContents.jsp>

процент оних који не живе са родитељима (26, 8%) приближно одговара младима који живе са партнером и децом. Материјално стање породице младих можемо да оценимо као не тако сјајно јер се више од половине младих (53, 8%) изјаснило да је њихова породица претходне године само преживљавала, 22, 5% младих је оценило да је њихова породица претходне године потрошила уштеђевину, тек 15, 4% младих је сматрало да је њихова породица уштедела новац док је 8, 3% младих оценило да је њихова породица потрошила уштеђевину и позајмљивала новац. Што се религиозности младих тиче, 87, 2% младих се изјаснило као религиозни, 9, 6% младих се изјаснило као нерелигиозни и 3, 2% младих се изјаснило као атеисти.

Утврђивање глобалне вредносне оријентације која се креће на линији од колективизма ка индивидуализму и од традиционализма ка модернизму је спроведено тако што су вредносне оријентације колективизма/индивидуализма мерене преко тврдњи које представљају Инглехартове вредности опстанка/експресивне вредности:

- Испитаник даје првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота.
- Испитаник сматра да није врло срећан.
- Испитаник сматра да хомосексуалност није никада оправдана.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге.²⁶

Вредносне оријентације традиционализма/ модернизма су мерене преко тврдњи које представљају Инглехартове традиционалне/секуларно рационалне вредности:

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- Испитаник сматра да је за дете важније да се научи послушности и религијској вери него независности и одлучности.
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник има снажан осећај националног поноса.
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт.²⁷

Гледано кроз призму вредносних оријентација индивидуализма/колективизма и традиционализма/модерности може се наслутити да су младе у Србији 2005. године одликовале мешовите вредносне оријентације: Стиче се утисак да су првенство давали економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота, што

²⁶ Експресивне вредности представљају супротне тврдње.

²⁷ Секуларно рационалне вредности представљају супротне тврдње.

представља одлику колективизма. То је видљиво на основу опредељења за оно што је најважније у земљи где видимо да млади сматрају да је најважније одржавање реда у држави (56, 5%) и борба против раста цена (22, %) што по Инглхарту представља кључне индикаторе материјалистичких вредности. Мањина младих сматра да би оно најважније требало да буде обезбеђивање већег утицаја људи приликом доношења важних владиних одлука (12, 2%) и заштита слободе говора (8,6%) што представља кључне индикаторе постматеријалистичких вредности. Даље, велики проценат младих сматра да треба бити врло опрезан када се ради о поверењу у друге људе (81, 3%) док 18, 8% младих сматра да се људима може веровати што такође указује на колективизам младих. Колективизам се огледа и у ставу младих да хомосексуалност никада није оправдана што сматра 37, 4% младих спрам 16, 2% који сматрају да је увек оправдана. Потенцијални прелаз од колективизма ка индивидуализму је видљив преко изјашњавања за потписивање петиције где 31,8% младих истиче да су већ потписивали петиције, 36, 8% сматра да би то можда учинили док 31,4% сматра да то никада не би учинили. Такође, претежно индивидуалистички став младих је видљив и преко процене среће где се 13, 5% младих декларишу као веома срећни док 64, 2% сматрају да су прилично срећни одакле следи да је 77,7% младих срећно.

Млади су се претежно изјаснили и као традиционалисти од којих је 87, 4% младих поносно на своју националност (49, 8% је веома поносно док је 37, 6% прилично поносно) а традиционализам је видљив и по томе што се више од половине младих залаже за веће поштовање власти и ауторитета (52, 1%) док 15, 2% младих сматрају да је то лоше. За већину је и Бог веома важан у њиховом животу (19, 6%) спрам 5, 9% младих којима Бог уопште није важан у животу²⁸. Такође, већина младих сматра да абортус никада није оправдан (27, 2%) спрам 10,3% младих који сматрају да је увек оправдан²⁹. Међутим, ставка где су млади показали претежно модернистички став јесте питање важних особина за усвајање код деце где је 70% младих сматрало да је независност важна, 53,3% да је одлучност важна, 74,6% сматра да религиозност није важна и 61,3% сматра да послушност није важна.

²⁸ На скали од 1-10 су узети само одговори испитаника којима је Бог врло важан (1) или потпуно неважан (10) у животу.

²⁹ Као и у претходном случају, на скали од 1-10 су узети само одговори испитаника који апсолутно одобравају (1) или апсолутно не одобравају (10) абортус.

На основу приказа дескриптивне статистике, могло би се закључити да су млади 2005. године претежно били више склони колективизму дајући првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота, сматрајући да треба бити врло опрезан када се ради о поверењу у друге људе и да хомосексуалност никада није оправдана. Међутим, двоумили су се око потписивања петиције што наводи на прелаз ка индивидуализму и декларисали се као срећни у животу што је дефинитивно одлика индивидуализма. Поред колективизма, млади су те године изразили и својеврсан традиционализам видљив преко тога што је већина њих била поносна на своју националност, што су се залагали за веће поштовање власти и ауторитета, вредновали важност Бога у њиховом животу и сматрали да абортус никада није оправдан. Једини случај где је био приметан модернизам младих јесте то што су сматрали да је за дете важније да се научи независности и одлучности спрам послушности и религиозности.

Међутим, да бисмо проверили да ли је ово заиста тако, приступили смо нелинеарној анализи³⁰ поменутих вредносних оријентација младих.

Инглехарт наводи да су ставке на свакој од димензија високо корелисане, те су најпре испитане корелације трансформисаних варијабли а након тога и корелације нетрансформисаних варијабли, при чему смо дошли до сличних резултата – да корелисаност ставки заиста постоји али да није у великој мери изражена. Из разлога техничке природе (превелике табеле за пренос у документ) овде ти подаци неће бити табеларно представљени.

Спроведеном процедуром су издвојене две димензије: карактеристична вредност прве димензије износи 2.036, а друге 1.747. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.797 на основу чега закључујемо да добијене вредности указују на значај издвојених димензија (Табела 1).

³⁰ С обзиром на хијерархијску уређеност категорија варијабли, изабран је ординални ниво анализе варијабли. У складу са наведеним, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking). Недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

Табела 1. Димензије, 2005.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.551	2.036
2	.463	1.747
Укупно	.797 ^a	3.783

У табели 2. је приказан удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом.³¹ Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *ставови према абортусу* (0.573) и *ставови према хомосексуалности* (0.539) док најмањи допринос има варијабла *поверење у друге људе* (0.020).

Табела 2. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2005.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Аритметичка средина
	1	2		1	2	
Одлучност није битна особина за усвајање код детета.	.397	.102	.249	.397	.102	.499
Бог је врло важан у животу.	.390	.029	.209	.389	.024	.414
Испитаник је веома поносан на националност.	.226	.005	.115	.226	.001	.227
Религијска вера је пожељна особина за усвајање код детета.	.225	.013	.119	.225	.013	.238
Главни циљ државе је одржање реда у држави.	.225	.010	.117	.224	.006	.229
Хомосексуалност никада није оправдана.	.085	.455	.270	.085	.455	.539
Абортус никада није оправдан.	.188	.391	.289	.184	.389	.573
Независност није пожељна особина за усвајање код детета.	.058	.342	.200	.058	.342	.400

³¹ Модел може бити представљен у виду модела вектора, који описују променљиву у виду праве линије, усмерене у координатном систему димензија; и у виду модела центроид, који представља променљиве сетом тачака категорије.

Послушност је пожељна особина за усвајање код детета.	.174	.222	.198	.174	.222	.396
Испитаник сматра да је несрећан у животу.	.033	.096	.064	.029	.077	.106
Испитаник никада не би потписао петицију.	.004	.066	.035	.002	.065	.067
Испитаник сматра да је важно поштовати власт.	.038	.047	.042	.037	.039	.076
Испитаник нема пуно поверења у друге људе.	.006	.014	.010	.006	.014	.020
Укупно	2.049	1.789	1.919	2.036	1.747	3.783

У наредној табели су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује испитанике којима је Бог врло важан у животу (0.624), који су веома поносни на своју националност (0.475), који се залажу за поштовање власти (0, 194) и који сматрају да одлучност (0.630) није пожељна особина за усвајање детета али да то јесте религиозност (0.474). Може се рећи да ова димензија представља традиционалистичку вредносну оријентацију младих док би други пол те димензије представљао супротне, модернистичке вредносне оријентације. Овој димензији припада и тврдња да би главни циљ земље требало да буде одржање реда што иначе репрезентује колективизам, те се закључује да постоји преклапање традиционалистичких и колективистичких вредносних оријентација. **Друга димензија** дистинктује испитанике који сматрају да хомосексуалност (0.674) никада није оправдана и који немају пуно поверења у друге људе (0.117) што представља вредносне оријентације колективизма, док супротни пол димензије дистинктује испитанике који се противе томе да су несрећни у животу (-0.277) и да им је потписивати петиције неважно (-0.255) што одликује индивидуалистичку вредносну оријентацију. Овој димензији припада и тврдња да абортус није оправдан (0.624) која иначе одликује традиционализам, што сведочи о преклапању, али и противљење испитаника тврдњама да независност није (-0.584) а послушност јесте пожељна особина (-0.471) што представља модернистичку вредносну оријентацију(Табела 3).

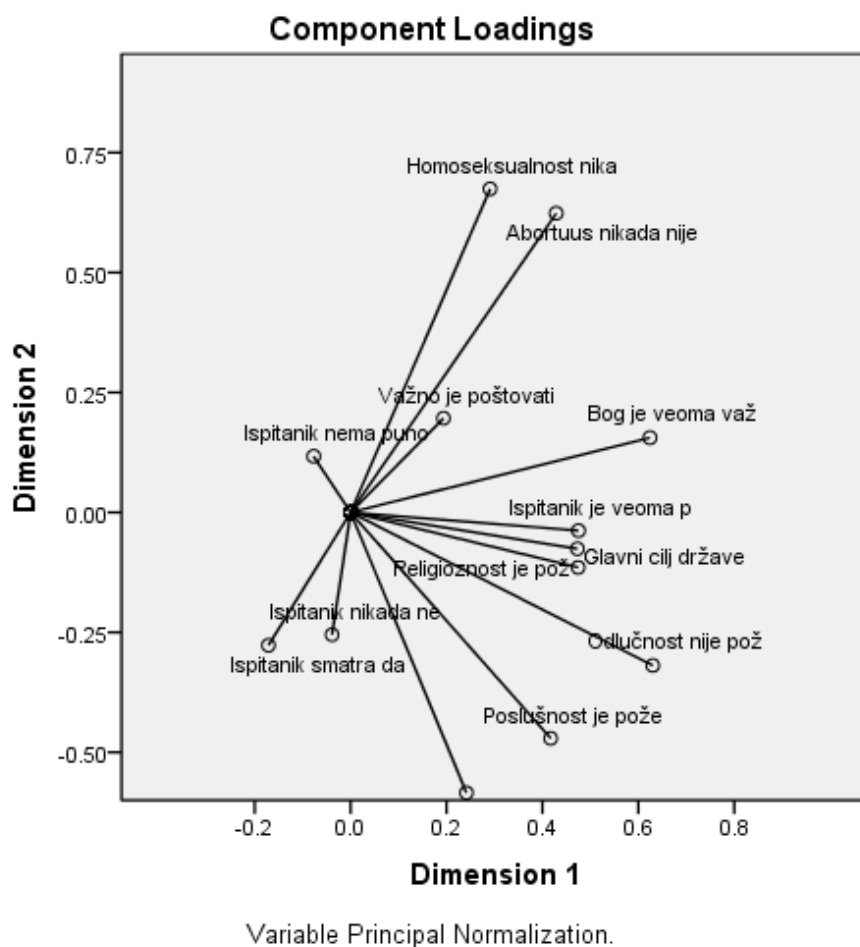
Табела 3. Оптерећења варијабли, 2005.

	Димензија	
	1	2
Одлучност није пожељна особина за усвајање код детета.	.630	-.319
Бог је врло важан у животу.	.624	.156

Испитаник је веома поносан на националност.	.475	-.038
Религијска вера је пожељна особина за усвајање код детета.	.474	-.115
Главни циљ државе је одржање реда у држави.	.473	-.076
Хомосексуалност никада није оправдана.	.291	.674
Абортус никада није оправдан.	.429	.624
Независност није пожељна особина за усвајање код детета.	.241	-.584
Послушност је пожељна особина за усвајање код детета.	.417	-.471
Испитаник сматра да је несрећан у животу.	-.171	-.277
Испитаник никада не би потписао петицију.	-.039	-.255
Испитаник сматра да је важно поштовати власт.	.194	.196
Испитаник нема пуно поверења у друге људе.	-.077	.117

Оптерећења су приказана и графички (График 2.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *важност Бога у животу* и *ставова према хомосексуалности и абортусу*.

График 2. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2005.

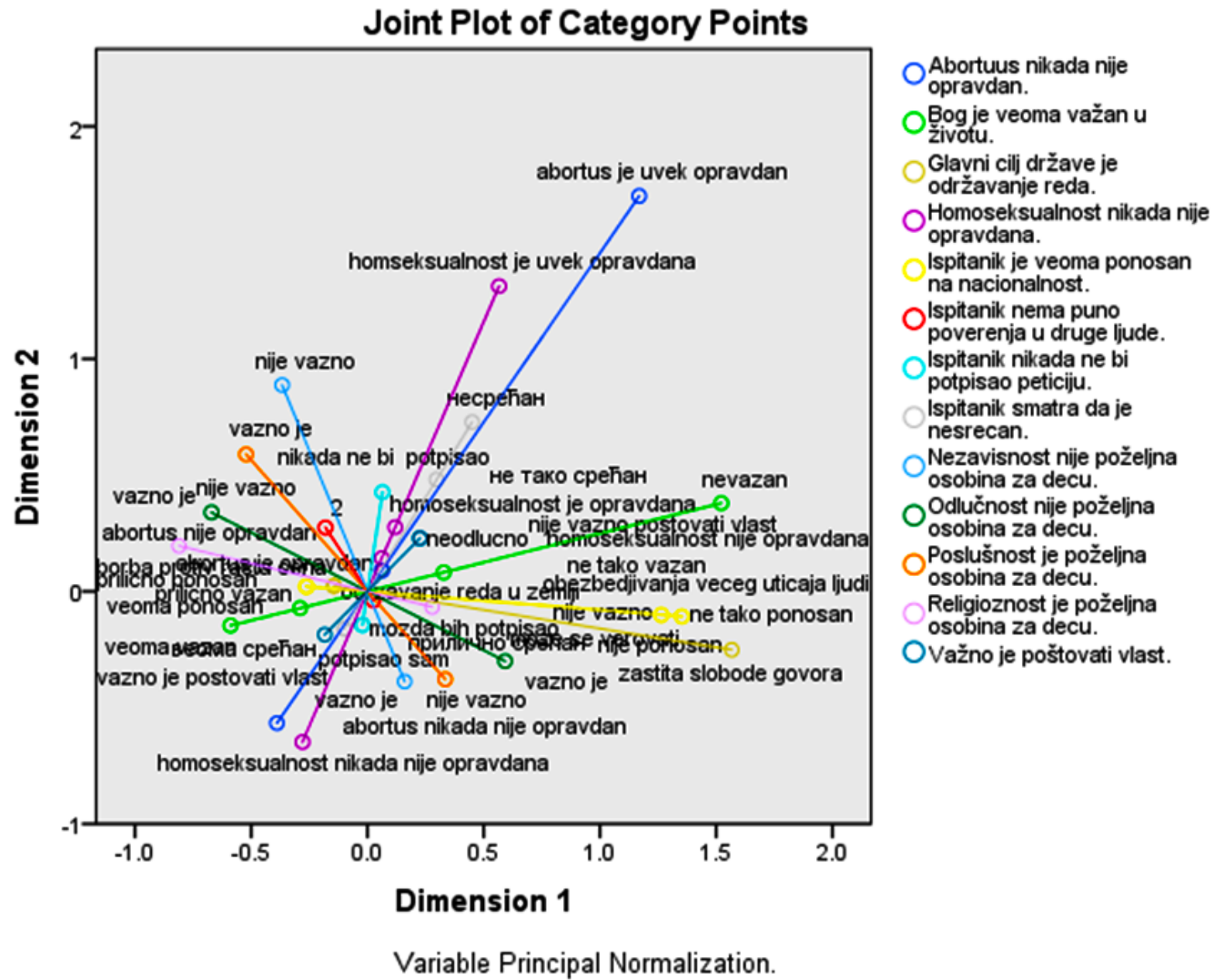

Положај ставова према поносу на националност и ставу да је одржање реда главни циљ државе указује на повезаност наведених ставки, као што је показано и оптерећењима које ове ставке имају на истој димензији. Ово је врло битан податак који иде у прилог ставу да се традиционализам и колективизам преклапају по питању неких тврдњи. Може се приметити да су варијабле које представљају особине важне за усвајање код деце блиско постављене на графику, што упућује на повезаност датих варијабли.

График 3. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности променљивих *ставова према абортусу и хомосексуалности, ставу према важности поштовања власти и важности Бога у животу.*

Вредности осталих категорија су мање раздвојене, односно испитаници који се разликују према наведеним карактеристикама мање су раздвојени према скоровима на издвојеним димензијама, међутим, у случају поменутих тврдњи, видимо да ипак највише дистинкције постоји између оних који сматрају да су хомосексуалност и абортус увек оправдани и оних који сматрају да никада нису оправдани, као и оних којима је Бог врло важан у животу и оних којима је потпуно неважан.

График 3. Приказ положаја категорија према издвојеним димензијама, 20

Резултати нелинеарне анализе су поткрепили налазе дескриптивне статистике о постојању опонентних димензија: традиционалистичке вредносне оријентације, са једне стране, представљене првом димензијом, и колективистичке вредносне оријентације представљене другом димензијом. Супротни полови поменутих димензија су представљали модерничке и индивидуалистичке вредносне оријентације младих које су, као што су и показали налази, биле делимично заступљене.

Анализа је показала да су претпостављене колективистичке и традиционалистичке вредносне оријентације младих доиста биле доминантне код младих 2005. године. Већа вредност прве димензије значи да је традиционализам младих био јаче изражен него њихов колективизам, док су вредносне оријентације модернизма и индивидуализма биле у мањој мери изражене. Традиционализам младих, изражен преко придавања важности Богу у животу, поноса на националност, важности поштовања власти и негативног погледа на абортус, обликовао је и њихове ставове према васпитању деце у породици те су млади више ценили религиозност спрам одлучности. Овде је битно поменути да је нелинеарна анализа показала одступање од дескриптивне статистике где су млади сматрали да је за дете важније да се научи независности и одлучности спрам послушности и религиозности.

Највећи део друге димензије је припао тврдњама које су репрезентовале колективизам - да је хомосексуалност неоправдана и да у људе не треба имати пуно поверења док су се индивидуалистички оријентисани млади противили да су несрећни у животу и да им није важно потписивати петиције. Имамо слагање са почетним налазима јер су се, према њима, млади декларисали као срећни у животу и заинтересовани за потписивање петиција са једне стране, али и сматрали да је хомосексуалност неоправдана и да треба бити опрезан у односу с другим људима.

Установљено је и преклапање традиционалистичких и колективистичких вредносних оријентација јер су се поједине тврдње које репрезентују колективизам (главни циљ земље је одржање реда) нашле у склопу димензије која је представљала традиционализам, док су се неке тврдње које репрезентују традиционализам (абортус није оправдан) нашле у склопу димензије која је представљала колективизам.

У наредном делу, фокусираћемо се на анализу резултата Европског истраживања вредности, односно, покушаћемо да из доступних података дођемо до информација какве вредносне оријентације су одликовале младе 2008. године.

3.2. Европско истраживање вредности, 2008.

Европско истраживање вредности се такође спроведи већ дужи низ година у форми анкетног истраживања које има за циљ да истражи шта људи у Европи сматрају вредним у свом животу. Истраживањем су обухваћене исте теме које проучава и Светско истраживање (породица, пријатељи, слободно време, посао, религија и политика). Прво истраживање је реализовано 1981. године, након тога 1990. године, 1999. године и последњи пут 2008. године.³² Србија је истраживањем обухваћена само приликом последњег пута а подаци су прикупљани од 14. 07. 2008. године до 31. 07. 2008. године. Стратификовани случајни узорак базиран на попису из 2002. године су чиниле све особе старије од 18 година (дакле, сви они рођени до 1990. године, закључно са том годином рођења). Интервју је обављен лицем у лице.

Укупно је било 1512 испитаника од којих је младих (од 18 до 28 година старости) било 293 или 19, 6%. Полна структура је показала да је било 44, 7% испитаника мушког пола и 55, 3% испитаница женског пола. Што се образовне структуре младих тиче, највећи проценат младих је имао завршену средњу четворогодишњу школу за немануелне послове (20, 1%), младих који су имали завршено високошколско образовање је било 14, 9% док је младих који су имали само основношколско образовање било 8, 9%. Запослених је било 36, 5% младих, од чега је 29% имало пуну запосленост, 2, 7% је било запослено на скраћено радно време, 3, 1% је било samozапослено и 1, 7% младих је своје запослење окарактерисало као домаћи рад. Што се брачног статуса тиче, највећи проценат младих су били самци (75, 8%), у браку је било 20, 1% младих а 0, 6% младих је било разведено или раздвојено. Без деце је било 80, 9% младих док је децу имало 18, 1% (од тога, 11, 3% младих је имало само

³² Први талас из 1981. године је обухватио следеће земље: САД, Канада, Данска, Шведска, Норвешка, Белгија, Француска, Италија, Холандија, Немачка, Велика Британија, Ирска, Северна Ирска, Исланд, Малта и Шпанија. Другом таласу из 1990. године су, осим ових већ проучаваних, придодате и следеће земље: Аустрија, Словенија, Бугарска, Румунија, Чешка, Словачка, Естонија, Летонија, Литванија, Финска, Пољска, Мађарска и Португалија. Трећи талас из 1999. године је укључио следеће земље: Белорусију, Украјину, Грчку, Луксембург, Хрватску, Русију и Турску. И последњи, пети талас из 2008. године је обухватио следеће нове земље: Албанију, Јерменију, Азербејџан, Молдавију, Грузију, Босну и Херцеговину, Косово, Македонију, Црну Гору, Србију, Кипар, Северни Кипар и Швајцарску.

једно дете, 5, 8% младих је имало два детета и 1% младих је имало три детета). Са родитељима још увек живи 72% младих док је 28% младих ван родитељског дома.

Да би се утврдила глобална вредносна оријентација, вредносне оријентације колективизма/индивидуализма су мерене преко истих Инглехартових тврдњи (вредности опстанка/ експресивне вредности) као и у претходном истраживању:

- Испитаник даје првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота.
- Испитаник сматра да није врло срећан.
- Испитаник сматра да хомосексуалност није никада оправдана.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге.

Као и у претходном случају, вредносне оријентације традиционализма/ модернизма су мерене преко Инглехартових тврдњи везаних за традиционалне/ секуларно рационалне вредности:

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- Испитаник сматра да је за дете важније да се научи послушности и религијској вери него независности и одлучности.
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник има снажан осећај националног поноса.
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт.

Установљено је да су млади још увек претежно били склони колективизму оличеном у тежњи за одржавањем реда у држави (47,3%) али је било приметно мењање осталих приоритета јер се на другом месту нашло веће право гласа за људе (24, 7%) док је борба против раста цена спала на треће место (23, 7%), а на четвртном месту је и даље била слобода говора (4,3%). Склоност колективистичкој вредносној оријентацији је била видљива и преко неповерења које су млади изразили према другим људима, сматрајући да се већини људи не може веровати већ да човек треба да буде врло опрезан у односу с другим људима. То је сматрало 86,7% младих док је само 9, 9% сматрало да се може веровати другим људима. Чак 73% младих је било мишљења да хомосексуалност никада није оправдана спрам 1.7% оних који су сматрали да је увек оправдана. Што се потписивања петиције тиче, 27% младих се изјаснило да је већ потписало петицију, 47,1% да би можда потписало док 17,7%

истиче да никада не би потписало. Ово се може сматрати прелазом ка индивидуалистичкој вредносној оријентацији док се процена нивоа среће испитаника дефинитивно може узети као одлика индивидуализма младих од којих се 18,4% декларисало као веома срећно а 66,9% као прилично срећно што укупно даје 85,3% срећних младих. Поред колективизма, млади су генерално били склони и традиционализму залагајући се за веће поштовање ауторитета (60,8%), изражавајући понос на своју националност (укупно 79,9% младих, од тога 37,2%, веома поносних и 42,7% прилично поносних), сматрајући да абортус никада није оправдан (32,1% спрам 8,5% који су сматрали да је увек оправдан) и да је Бог важан у њиховом животу (25,9% сматра да је врло важан а 6,1% да није уопште важан). Показало се поприлично одударање од налаза 2005. године по питању особина пожељних за усвајање деце: 60,8% младих сматра да независност није важна особина за усвајање код деце, да то није ни одлучност сматра 54,3%, да није ни послушност 63,1% а да није религиозност сматра 77,1%.

Дакле, дескриптивном статистиком је установљено да је младе и 2008. године још увек претежно одликовала колективистичка вредносна оријентација евидентна преко преовладавајућег става за примарним одржањем реда у држави, генералног неповерења према другим људима и већинског схватања да хомосексуалност никад није оправдана. Наговештај индивидуализма је био видљив преко двоумљења око потписивања петиције и декларисања младих као срећних у животу. Са друге стране, била је доминантна и традиционалистичка вредносна оријентација која се огледала у већем залагању за поштовање власти и ауторитета, поносу на националност, важношћу Бога у животу и сматрању да абортус није оправдан.

Међутим, да бисмо дошли до потпунијих података, спроведена је нелинеарна анализа.³³ И у овом случају, показало се да постоји корелисаност ставки димензија, али као и у претходном истраживању, у немогућности смо да представимо те табеле.

³³ Процедура је била иста као и у претходном случају - изабран је ординални ниво анализе варијабли, дискретизација путем рангова (ranking), недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 2.192, а друге 1455. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.786. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 4. Димензије, 2008.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.589	2.192
2	.339	1.455
Укупно	.786 ^a	3.647

Табела 5. приказује удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом. Видимо да највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *ставови према хомосексуалности* (0.436) и *процена среће у животу испитаника* (0.388) док најмањи удео има променљива *циљеве у држави* (0.141)

Табела 5. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2008.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
	1	2		1	2	
Бог је врло важан у животу.	.296	.006	.151	.296	.003	.299
Послушност је пожељна особина за усвајање код детета.	.274	.003	.138	.274	.003	.277
Религијска вера је пожељна особина за усвајање код детета.	.267	.085	.176	.267	.085	.352
Абортус никада није оправдан.	.254	.051	.152	.252	.048	.300
Независност није пожељна особина за усвајање код детета.	.243	.028	.135	.243	.028	.271
Хомосексуалност никада није оправдана.	.242	.204	.223	.237	.198	.436
Испитаник сматра да је важно поштовати власт.	.211	.061	.136	.211	.061	.272

Испитаник је веома поносан на националност..	.172	.043	.108	.171	.035	.206
Одлучност није битна особина за усвајање код детета.	.111	.073	.092	.111	.073	.184
Испитаник сматра да је несрећан у животу.	.019	.382	.201	.006	.381	.388
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.074	.251	.163	.072	.250	.323
Треба бити опрезан у односу са другим људима.	.001	.199	.100	.001	.199	.200
Главни циљ државе је одржање реда у држави.	.055	.093	.074	.049	.092	.141
Укупно	2.221	1.479	1.850	2.192	1.455	3.647

У табели 6. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује испитанике којима је Бог врло важан у животу (0.544), који сматрају да абортус никада није оправдан (0.502), да је важно поштовати власт (0.459), који су веома поносни на националност (0.413) и који вреднују послушност (0.524) и религиозност (0.517) као важне особине за усвајање код детета, док са друге стране сматрају да независност (0.493) и одлучност (0.333) нису важне особине које би дете требало да усвоји. Ово представља вредносне оријентације традиционализма док супротни пол димензије представља вредносне оријентације модернизма које у овом случају нису изражене. Овој димензији припада и тврдња да хомосексуалност никада није оправдана која иначе репрезентује колективизам. **Друга димензија** обухвата испитанике који се декларишу као несрећни у животу (0.618), који сматрају да није важно потписивати петиције (0.500) и да треба бити опрезан у односу с другим људима (0.446) што представља вредносне оријентације колективизма док супротни пол димензије представља вредносне оријентације индивидуализма видљиве преко оних младих који сматрају да главни циљ земље није одржање реда (-0.304). Дескриптивна статистика је показала да скоро половина младих сматра да би ово требало да буде главни циљ земље.

Табела 6. Оптерећења варијабли, 2008.

	Димензија	
	1	2
Бог је врло важан у животу.	.544	-.050
Послушност је пожељна особина за усвајање код детета.	.524	.051
Религијска вера је пожељна особина за усвајање код детета.	.517	-.292
Абортус никада није оправдан.	.502	.218
Независност није пожељна особина за усвајање код детета.	.493	-.166
Хомосексуалност никада није оправдана.	.487	.445
Испитаник сматра да је важно поштовати власт.	.459	-.246
Испитаник је веома поносан на националност..	.413	.187
Одлучност није битна особина за усвајање код детета.	.333	-.270
Испитаник сматра да је несрећан у животу.	-.078	.618
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.269	.500
Треба бити опрезан у односу са другим људима.	.031	.446
Главни циљ државе је одржање реда у држави.	.222	-.304

Оптерећења су приказана графички (График 4.) и може видети да је оптерећење највеће код варијабли *поверење у друге људе* и става према хомосексуалности.

Положај ставова према важности поштовања власти и одржању реда као главном циљу у држави указује на повезаност наведених ставки, као што је показано и оптерећењима које ове ставке имају на истој димензији. Као и у случају претходног истраживања, овде имамо преклапање традиционализма и колективизма. Може се приметити да су варијабле које представљају особине важне за усвајање код детета блиско постављене на графику, што упућује на повезаност датих варијабли.

График 4. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2008.

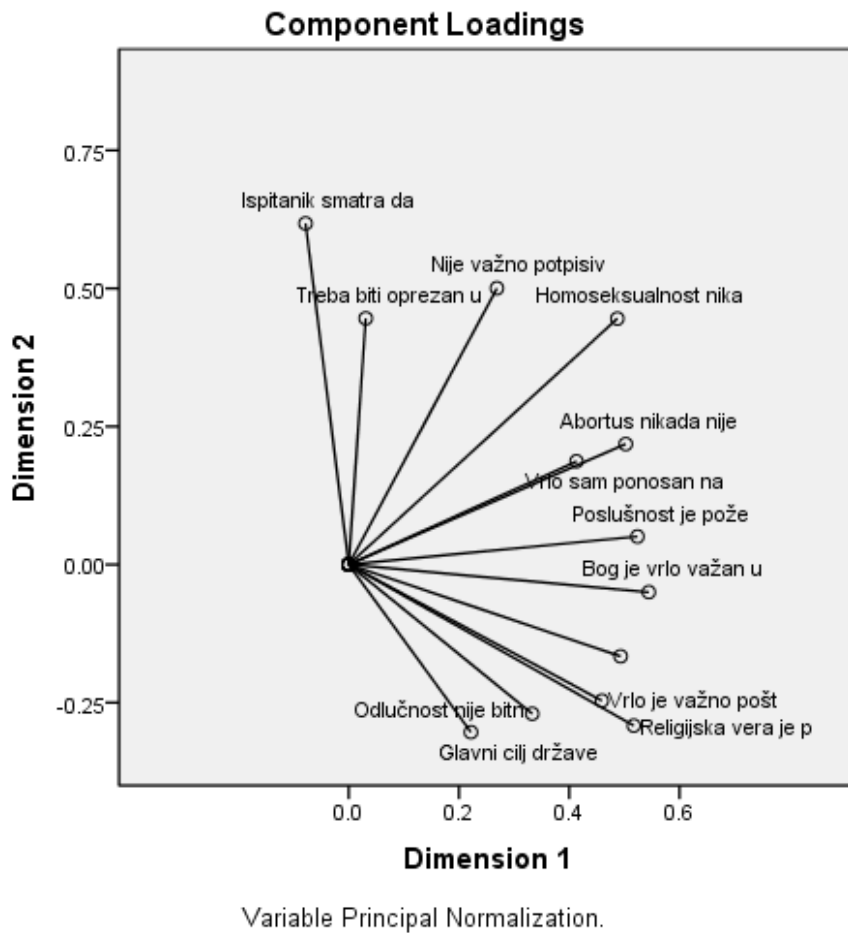
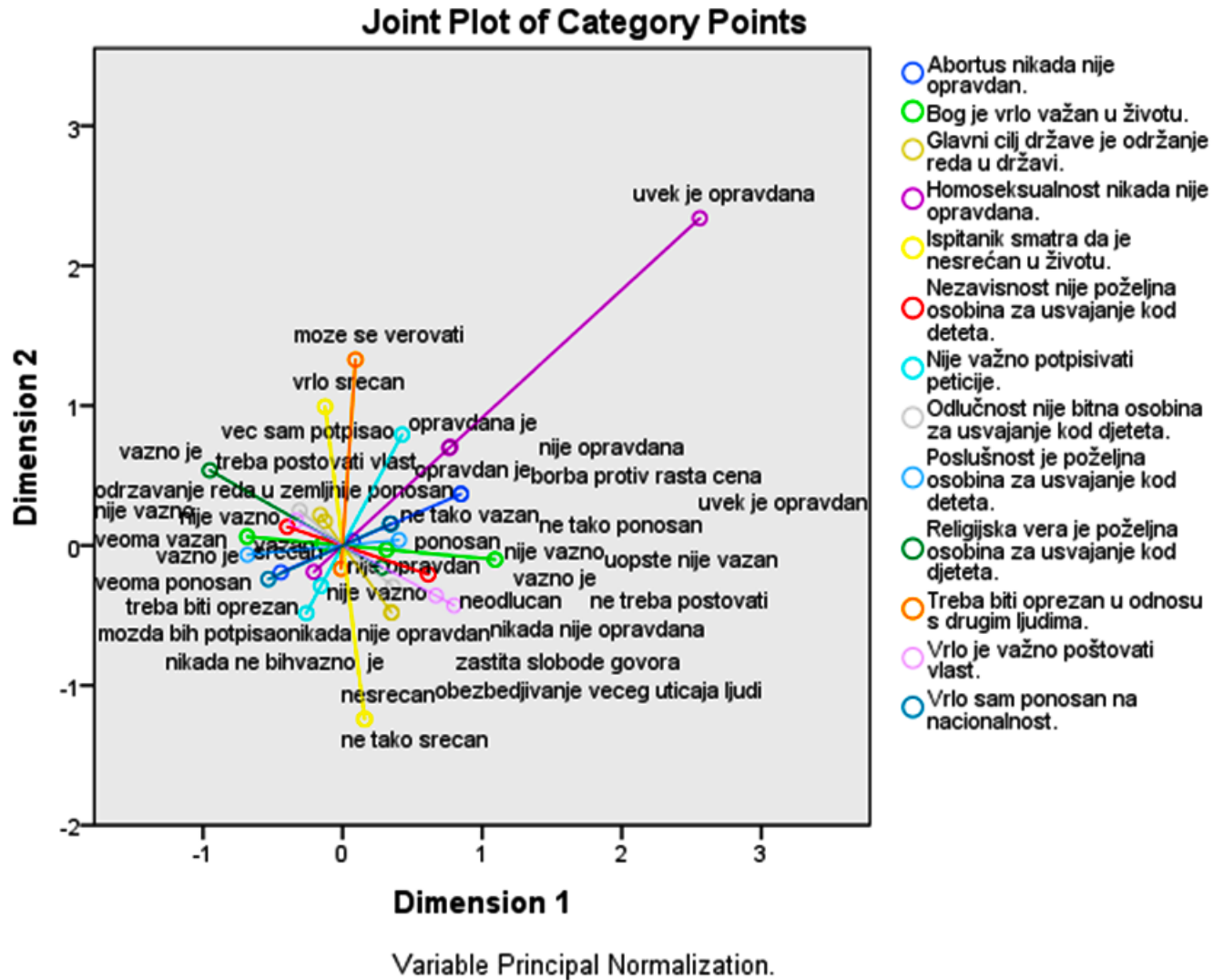

График 5. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности променљива *ставови према хомосексуалности* и *поверења у друге људе* док су вредности осталих променљивих мање раздвојене. Видимо да су уз поменуте варијабле (да се људима може вервати и да је хомосексуалност увек оправдана) груписане и тврдње да је испитаник срећан у животу, да је заинтересован за потписивање петиције и да сматра да је абортус оправдан што нам представља либералну групацију испитаника, међутим, као што смо и видели на основу података, они су чинили мањину.

График 5. Приказ положаја категорија према димензијама, 2008

Дакле, и у случају овог истраживања су налази нелинеарне анализе углавном поткрепили дескриптивну статистику. Издвојене су две димензије које су представљале традиционалистичку и колективистичку вредносну оријентацију док су супротни полови ових димензија представљали модерничку и индивидуалистичку вредносну оријентацију. Вредност прве димензије је већа и она претежно обухвата вредносне оријентације традиционализма, односно испитанике који високо вреднују Бога у животу, који су поносни на националност, залажу се за поштовање власти и одржање реда у држави, сматрају да абортус никада није оправдан и да би послушност и религиозност (а не независност и одлучност) биле важне особине које би деца требало да усвоје. Овај податак је неочекиван из разлога што је дескриптивна статистика показала да млади већином сматрају да све четири особине нису важне за усвајање код деце, чак је и већи број младих сматрао да су послушност и религиозност неважне за разлику од независности и одлучности. Супротни пол ове димензије је представљао вредносне оријентације модернизма али показало се да оне нису биле изражене.

Друга димензија је мање изражена али она скоро у потпуности представља вредносне оријентације колективизма јер обухвата младе који изражавају незадовољство животом, низак степен спремности на грађански активизам и потписивање петиција као и низак степен поверења у друге људе. У овом случају, дескриптивна статистика је наговестила потенцијалну индивидуалистичку вредносну оријентацију евидентну преко броја младих који су се декларисали као срећни у животу и двоумили се око потписивања петиција. Супротни пол димензије је представљао вредносне оријентације индивидуализма приметне преко младих који су сматрали да одржање реда није главни циљ земље.

Установљено је и преклапање традиционализма и колективизма евидентно преко тога да су се тврдње *абортус није оправдан* и *хомосексуалност није оправдана* нашле једна поред друге, у склопу исте димензије.

У наредном делу ћемо обрадити и налазе истраживања вредносних оријентација младих из 2012. године како бисмо успели да изведемо неке закључке о вредносном профилу младих током протеклих седам година.

3.3. Истраживање студенстске популације под називом Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану, 2012.

Емпиријско истраживање под називом *Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану*³⁴ спроведено је 2012. године на узорку субкластер типа у универзитетским центрима Ниш, Велико Трново и Битољ а подзорак за Србију је укључио 818 студената који студирају на укупно 26 смерова (студијских група) Универзитета у Нишу.

Истраживање је имало првенствено за циљ испитивање ставова према миру (политичкој стабилности) на Балкану, ставова према ЕУ, НАТО-у, политичким партијама и удружењима, демократском политичком систему, регионализацији наше земље, али је између осталог испитивало и вредносне оријентације студената према породици и религији. Неке од испитиваних тврдњи су преузете из упитника Светског и Европског истраживања вредности тако да је могуће (у одређеној мери) правити поређење са резултатима претходних истраживања.

Узорак младих је укључио 818 испитаника а полна структура је показала да је било 40, 6% испитаника испитаника мушког пола и 59, 2% испитаница женског пола. Што се религиозности тиче, религиозних младих је било 62, 9% а оних који су се декларисали као нерелигиозни 15%. Пошто је истраживање вршено на студенсткој популацији, подразумева се да се сви испитаници сврставају у ред оних са високошколским образовањем, те не можемо да компарирамо одговоре испитаника са основном школом и одговоре испитаника са факултетом као у претходним истраживањима. Међутим, имамо података о образовном нивоу родитеља младих на основу којих можемо да закључимо да највећи број очева младих има завршену средњу школу за техничка и стручна занимања (27, 2%) док највећи број мајки младих такође има завршену ову школу али у нешто већем броју него очеви (30%). Немамо података о брачном статусу испитаника али на основу одговора на питање *Да ли у вашем домаћинству живи и ваш супруг* видимо да је само 1, 2% младих потврдно

³⁴ Ово истраживање је спроведено у циљу реализације истраживачких циљева макропројекта "Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција", од стране Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.

одговорило, што би значило да 98, 8% младих није у браку. 95% младих је одговорило да у њиховом домаћинству живи и њихова мајка а нешто мањи број (86, 6%) да у домаћинству живи и њихов отац.

С обзиром на то да се ово истраживање у глобалу разликује од претходна два, донекле се разликују и тврдње преко којих су мерене вредносне оријентације колективизма/ индивидуализма и вредносне оријентације традиционализма/ модернизма. Изабране су сличне тврдње тамо где су недостајале оне примарне.³⁵

Вредносне оријентације колективизма/индивидуализма су мерене преко следећих тврдњи:

- Испитаник сматра да није врло срећан. (Испитаник није задовољан својим животом)
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге. (Испитаник сматра да у странце човек не сме да има превише поверења)

Вредносне оријентације традиционализма/ модернизма су мерене преко тврдњи:

- Бог је врло важан у животу испитаника. (Који је ваш став према религији)
- Испитаник има снажан осећај националног поноса. (Испитаник је спреман да се жртвује за интерес и достојанство своје нације)
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт. (Испитаник се залаже за изградњу државе на начелима права, поштовање и примена закона)

Дескриптивна статистика показује да су млади и 2012. били на граници опредељења за индивидуалистичку вредносну оријентацију. Генерално су показивали да су срећни у животу, односно задовољни својим животом, сматрајући да у странце човек може имати поверења што је сматрала скоро половина младих (48, 6%) и да су заинтересовани за потписивање петиције јер је 46, 2% истакло да је већ потписивало док би 32, 6% можда потписало. Међутим, показало се да су млади и на граници традиционалистичке вредносне оријентације јер се чак 82, 1% младих слаже за поштовање власти, односно сматра да је врло важно изградити државу на начелима права, поштовања и примени закона - 82,1. Занимљиво је да код тврдње *Спреман сам да се жртвујем за интерес и достојанство своје нације* 34,6% младих испољава

³⁵ У заградама се налазе сличне тврдње преко којих је спроведено мерење.

неодлучност, једна трећина се слаже док се последња трећина младих не слаже с овим. И када је важност Бога у животу испитаника била у питању, ситуација је била да се 29,1% младих декларишу као уверени верници а 33,8% као религиозни што говори о још увек доминантној улози религије у њиховом животу.

Управо због тога, приступили смо нелинеарној анализи ³⁶ у нади да ће нам она расветлити ситуацију. И у овом случају је установљена корелисаност ставки димензија. Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 1.764, а друге 1.166. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.790. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 7. Димензије, 2012.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.520	1.764
2	.171	1.166
Укупно	.790 ^a	2.929

Табела 8. приказује удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом. Видимо да највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *став о поштовању власти и закона (0.802)* и *понос на националност (0.636)* док најмањи удео има променљива *задовољства животом (0,069)*.

Табела 8. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2012.

	Модел центроида		Модел вектора	
	Димензија	Аритметичка	Димензија	Укупно

³⁶ Поступак је био исти: изабран је ординални ниво анализе варијабли, спроведена дискретизација путем рангова (ranking), недостајући подаци искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

	1	2	средина	1	2	
Испитаник је веома поносан на националност.	.602	.041	.322	.602	.035	.636
Треба бити опрезан у односу с другим људима.	.552	.000	.276	.552	.000	.552
Бог је врло важан у животу.	.549	.007	.278	.549	.006	.555
Испитаник сматра да је важно поштовати власт.	.004	.798	.401	.003	.798	.802
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.033	.286	.160	.030	.286	.316
Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	.028	.041	.034	.028	.041	.069
Укупно	1.768	1.174	1.471	1.764	1.166	2.929

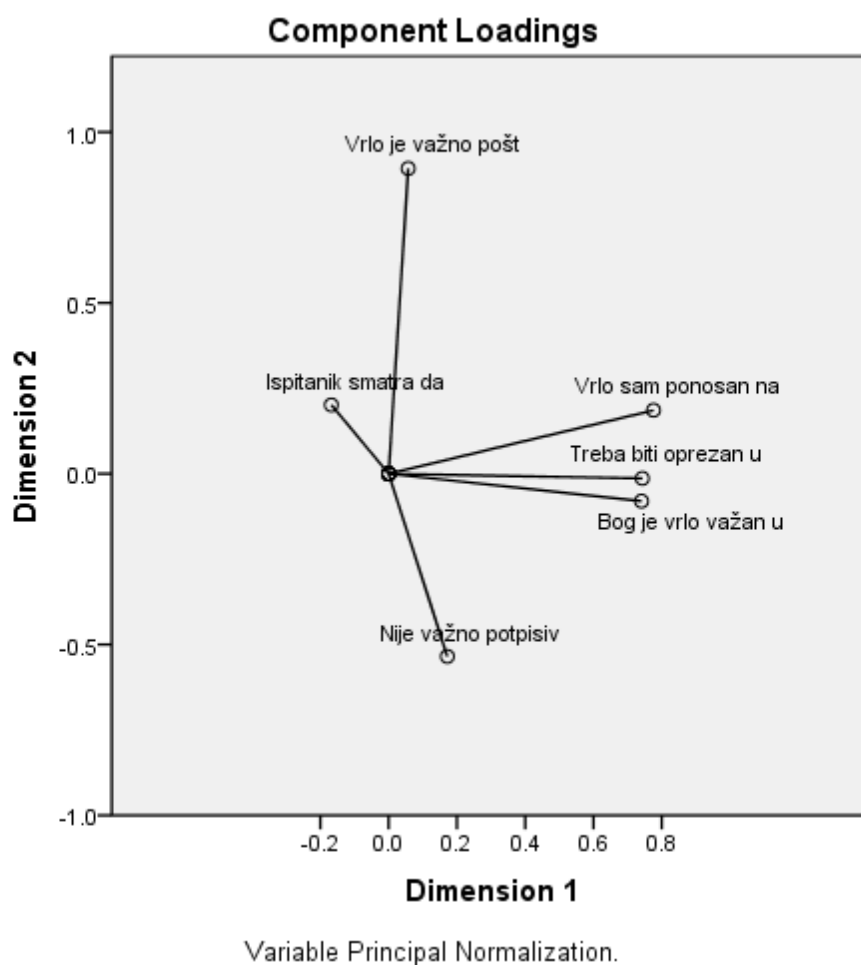
У табели 9. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује испитанике који су веома поносни на националност (0.776) и којима је Бог веома важан у животу (0.741). Може се претпоставити да ова димензија представља вредносне оријентације традиционализма с обзиром док би супротни пол димензије представљао вредносне оријентације модернизма које нису биле изражене. Овој димензији припада и тврдња *Треба бити опрезан у односу са другим људима* која иначе репрезентује колективизам, али се у овом случају нашла овде тако да имамо преклапање колективизма и традиционализма. **Друга димензија** представља вредносну оријентацију колективизма обухватајући испитанике који се залажу за поштовање власти (0,893) и сматрају да су незадовољни у животу (0.201) док супротни пол димензије представља вредносне оријентације индивидуализма обухватајући младе који сматрају да је важно потписивање петиције (-0.535).

Табела 9. Оптерећења варијабли, 2012.

	Димензија	
	1	2
Испитаник је веома поносан на националност.	.776	.186
Треба бити опрезан у односу с другим људима.	.743	-.014
Бог је врло важан у животу.	.741	-.080
Испитаник сматра да је важно поштовати власт.	.057	.893
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.172	-.535

Оптерећења су приказана и графички (График 6.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабле *важност поштовања власти и важност потписивања петиција*.

График 6. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2012.

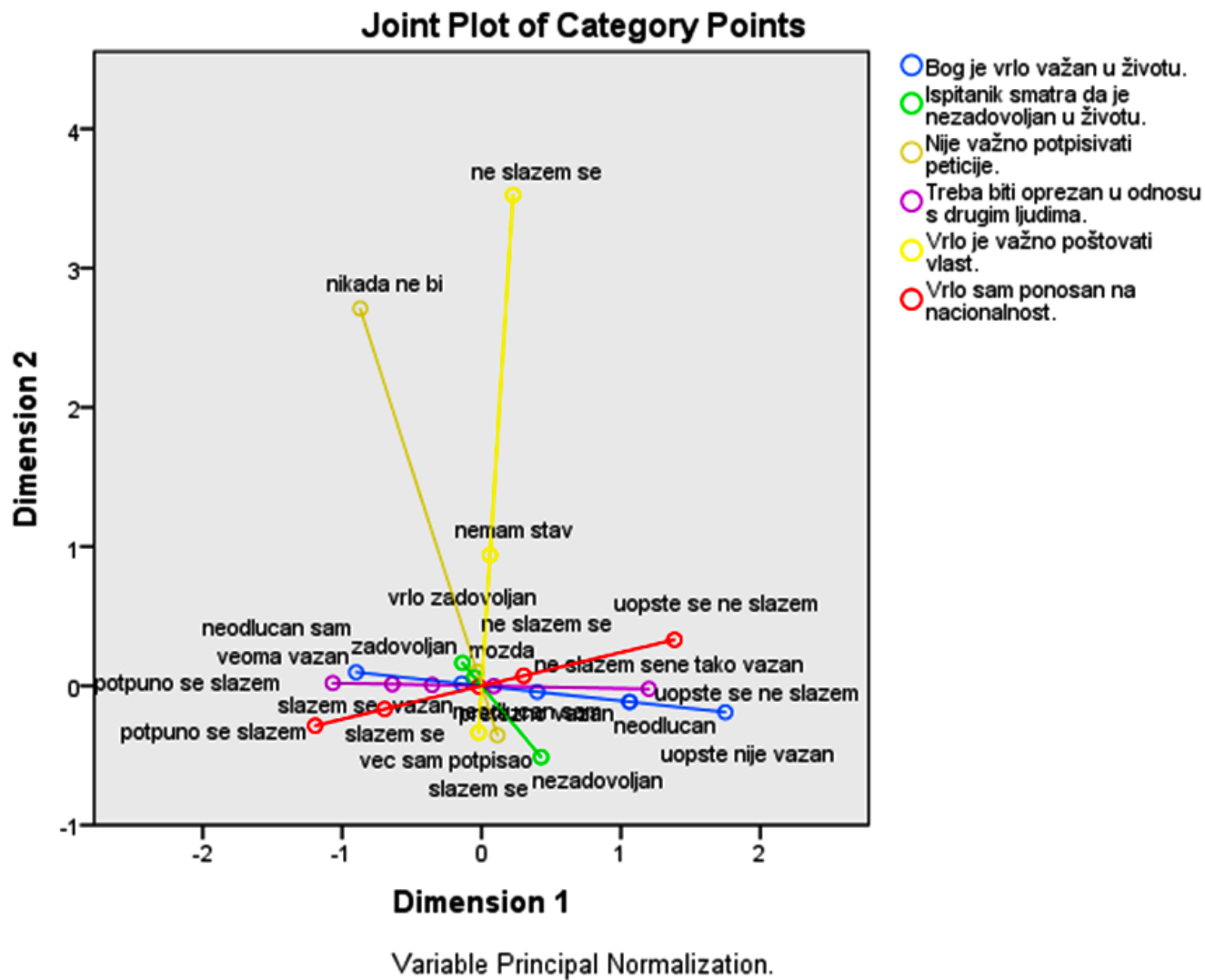
Као и у претходним истраживањима, имамо преклапање неких традиционалистичких и колективистичких ставова јер су на графику блиско постављене тврдње поноса на националност, важности Бога у животу и поверења у друге људе.

График 7. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да је у највећој мери издвојена екстремна вредност променљиве *поштовања власти и закона* и *потписивања петиције* док су вредности осталих димензија мање раздвојене.

Може се рећи да се највише разликују одговори оних испитаника који се апсолутно залажу за поштовање власти у држави и оних који су против тога, као и оних испитаника који су јако заинтересовани за потписивање петиција и оних који то нису.

Видимо да су груписани и испитаници којима Бог није важан у животу, који нису поносни на националност и који сматрају да није потребно бити опрезан у односу са другим људима, али они представљају екстремне случајеве.

График 7. Приказ положаја категорија према димензијама, 2012.

Као и у случају претходна два истраживања, нелинеарна анализа је поткрепила налазе дескриптивне статистике, истичући притом две димензије: прву, са већом вредношћу, која обухвата већином тврдње које репрезентују традиционалистичку вредносну оријентацију, и другу која репрезентује колективистички оријентисане младе. Традиционалисти су изражавали велики понос на националност (спремност да се жртвују за интерес и достојанство своје нације) и придавали велику важност Богу у животу (уверени верници) што је занимљив податак с обзиром да је општа статистика претпостављала да понос на националност јењава јер је тек једна трећина младих изражавала понос, док су друге две трећине чинили неодлучни и они који нису поносни. Такође, тек једна трећина младих су били уверени верници док су остали генерално били религиозни али им Бог није био апсолутно важан у животу.

Друга димензија је представљала испитанике који су се залагали за поштовање власти што је одлика традиционалистичке вредносне оријентације, али и испитанике који сматрају да су незадовољни у животу, што представља колективизам. Супротни пол ове димензије чине тврдње да је ипак важно потписивање петиције што представља индивидуалистичку вредносну оријентацију. Потребно је истаћи да је статистика показала да су млади срећни у животу, односно задовољни својим животом, сматрајући да у странце човек може имати поверења што је сматрала скоро половина младих и да су заинтересовани за потписивање петиције.

Установљено је и преклапање тврдњи које репрезентују колективизам и традиционализам јер се тврдња о поверењу у друге људе нашла у склопу традиционалистичке димензије док је тврдња о поштовању власти била у склопу колективистичке вредносне оријентације.

У наредном делу ћемо размотрити и основне налазе истраживања које се такође дотакло вредносних оријентација младих а спроведено је 2013. године тако да нам омогућава континуитет у разматрању вредносних оријентација.

3.4. Истраживање под називом Однос према социо-економским променама у друштвима Западног Балкана, 2013.

Истраживање "Однос према социо-економским променама у друштвима западног Балкана" је у оквиру Програма подршке регионалним истраживањима у области друштвених наука (РРПП) реализовао Центар за емпиријске студије културе југоисточне Европе. Као што се и из његовог наслова наслућује, циљ истраживања је био да се утврди какав однос грађани Србије имају према друштвеним променама током 2000-их. Поред основних демографских и других питања, истраживање се дотакло и неких тема које су значајне за наш предмет истраживања, међутим, у односу на претходна три истраживања, може се рећи да је ово истраживање јако површно дотакло област вредносних оријентација и породичних вредности младих.

Узорак младих је укључио 402 испитаника а полна структура младих је показала да је било 50, 2% испитаника мушког пола и 49, 8% испитаница женског пола. Што се образовног нивоа тиче, највише је било испитаника са средњом четворогодишњом стручном школом (40, 8%) док их је са факултетом било само 21, 1% а са основном школом 11, 1%. Брачни статус младих је био такав да је 69, 9% младих било нежењено/неудато, 19, 7% их је било у браку, 8% у ванбрачној кохабитацији док је 2, 2% било разведено. Анализа религиозности младих је показала да је било 86, 4% религиозних испитаника док су преостали били нерелигиозни, агностици, атеисти и сл. Што се запослености младих тиче, запослених са пуним радним временом у државном сектору је било 14, 2% а идентичан број младих је био запослен са пуним радним временом и у приватном сектору што нам укупно даје 28, 4% младих који су били запослени на пуно радно време. Запослених са скраћеним радним временом у државном сектору је било 1, 2% а у приватном сектору 2, 2% што значи да је 3, 4% младих било запослено на скраћено радно време. Самозапослених је било 7, 7% а ако бисмо објединили све младе који су били запослени добили бисмо податак да је укупно 39, 5% младих било запослено. Незапослених је било 60, 3%.

Зарад утврђивања глобалне вредносне оријентације, вредносне оријентације колективизма/ индивидуализма су мерене преко следећих тврдњи:

- Испитаник даје првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота.
- Испитаник сматра да хомосексуалност није никада оправдана.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге.

Вредносне оријентације традиционализма/ модернизма су мерене преко следећих тврдњи:

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт.

Фокусираћемо се најпре на налазе дескриптивне статистике. Налази показују да је младе и 2013. године одликовао колективизам видљив преко опредељења за најважније циљеве у земљи јер је за младе још увек на првом месту одржавање реда у држави (40, 3%), затим следи висок степен економског раста (21, 4%) и борба против раста цена (21, 1%), док је давање више права људима да се изјасне о важним владиним одлукама (8%) и заштита слободе говора (7%) на претпоследњем и последњем месту. Још увек је присутно неповерење младих према другим људима јер на питање *Да ли се већини људи може веровати или треба бити опрезан у односу с другим људима*, већина младих (82, 6%) сматра да никада није на одмет бити опрезан. Јак колективизам се види и на основу надполовичног изјашњавања младих да хомосексуалност никада није оправдана (57,2%). Међутим, прелаз ка индивидуалистичкој вредносној оријентацији је евидентан преко податка да 26, 6% истиче да је потписало петицију а 51,2% да би могли. Традиционализам младих се огледа у чињеници да је младима веома важно поштовати ред и закон (51, 7%), да сматрају да абортус никада није оправдан (39,1%) и да им је Бог још увек важан у животу.

Да бисмо ово проверили, приступили смо нелинеарној анализи, као и у случају претходних истраживања.³⁷ Корелисаност ставки димензија је установљена и у случају овог истраживања.

Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 1.832, а друге 1.374. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.803. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 10. Димензије, 2013.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.530	1.832
2	.317	1.374
Укупно	.803 ^a	3.206

У наредној табели је приказан удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом (Табела 11). Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве: *важност поштовања власти* (0.684), *оправдање абортуса* (0,623) и *оправдање хомосексуалности* (0,602) а најмањи је допринос варијабле *поверење у друге људе* (0,083).

Табела 11. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2013.,.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
	1	2		1	2	
Абортус никада није оправдан.	.626	.007	.316	.622	.000	.623
Хомосексуалност никада није оправдана.	.591	.018	.305	.590	.012	.602
Бог је врло важан у животу.	.400	.026	.213	.400	.014	.413

³⁷ Поступак је био исти као и код претходних истраживања - Изабран је ординални ниво анализе варијабли, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking), недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.134	.102	.118	.133	.099	.232
Важно је поштовати власт.	.050	.635	.342	.049	.635	.684
Одржање реда је главни циљ земље.	.041	.538	.289	.032	.537	.569
Треба бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе.	.006	.077	.041	.006	.077	.083
Укупно	1.849	1.401	1.625	1.832	1.374	3.206

У табели 12. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује испитанике који сматрају да абортус није никада оправдан (0.789) и да је Бог врло важан у животу (0,632) што одговара вредносној оријентацији традиционализма док супротни пол представа вредносне оријентације модернизма које нису биле изражене. Међутим, у склопу ове димензије су се нашле и тврдње које репрезентују колективизам: да хомосексуалност није никада оправдана (0.768) и да није важно потписивати петиције (0.364).

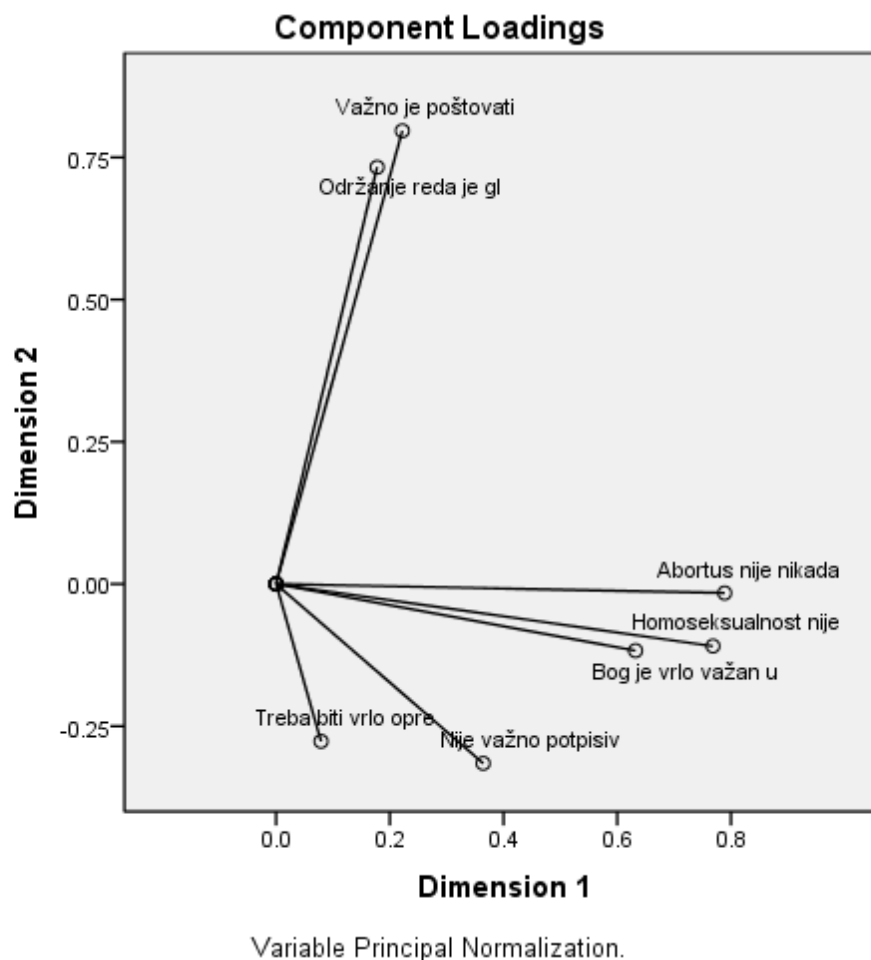
Друга димензија на први поглед одговара вредносној оријентацији традиционализма јер дистинктује младе који сматрају да је важно поштовати власт (0.797) али је укључила и тврдње које репрезентују колективизам: одржање реда је главни циљ земље (0.733) и да није потребно бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе (-0.277) што репрезентује индивидуализам младих.

Табела 12. Оптерећења варијабли, 2013.

	Димензија	
	1	2
Абортус никада није оправдан.	.789	-0.016
Хомосексуалност никада није оправдана.	.768	-0.109
Бог је врло важан у животу.	.632	-0.117
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.364	-0.315
Важно је поштовати власт.	.222	.797
Одржање реда је главни циљ земље.	.178	.733
Треба бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе.	.079	-0.277

Оптерећења су приказана и графички (График 8.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *важност поштовања власти и главних циљева у земљи.*

График 8. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2013.

Врло је битно то да је поново установљено преклапање традиционализма и колективизма јер је на графику поред тврдње о важности поштовања власти блиско постављена и тврдња о одржању реда као главном циљу земље. Варијабле које подразумевају ставове да није важно потписивање петиција и да треба бити врло опрезан у односу са другим људима су такође блиско постављене на графику.

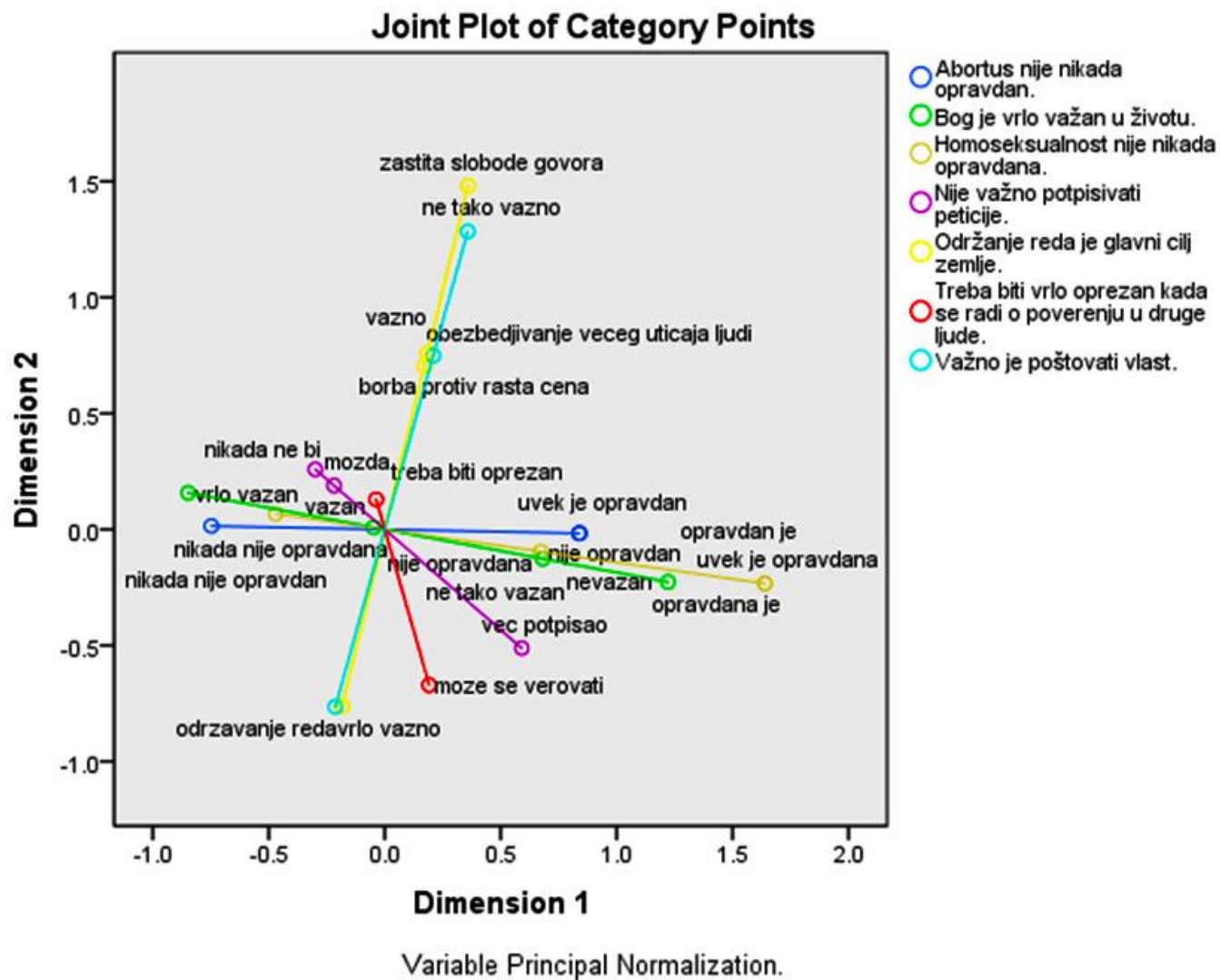
График 9. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности променљивих *циљева у држави*

и *важности поштовања власти* док су вредности осталих променљивих мање раздвојене.

Издвојили су се они испитаници који сматрају да је поштовање власти врло важно и да би одржање реда требало да представља главни циљ земље, са једне стране, док са друге стране имамо оне испитанике који сматрају да поштовање власти није тако важно и да би главни циљ земље требало да буде заштита слободе говора.

Видимо да су на графику блиско постављене и тврдње да је Бог врло важан у животу а да абортус и хомосексуалност никада нису оправдани.

График 9. Приказ положаја категорија према димензијама, 2013.

Налази нелинеарне анализе се поклапају са резултатима дескриптивне статистике. Издвојене су две димензије: једна која одговара традиционалистичкој вредносној оријентацији и друга, која одговара колективистичкој вредносној оријентацији. Као што смо и пошли од резултата, показало се да је традиционализам младих евидентан у чињеници да је младима Бог био веома важан у животу и да су сматрали да абортус никада није оправдан.

У овом случају је друга димензија обухватила вредности тврдњи да је важно поштовати власт и да је одржање реда главни циљ земље. Али, као што је већ истакнуто, ако се сагледају и остале вредности видимо да се испитаници противе тврдњи да није потребно бити опрезан у односу са другим људима.

У последњем делу ћемо размотрити и налазе истраживања које је такође обухватило вредносне оријентације младих а спроведено је 2015. године тако да нам омогућава да дамо преглед развоја вредносних оријентација у десетогодишњем периоду (2005-2015).

3.5. Истраживање под називом Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања, 2015.

Студија је испитивала свакодневни живот и ставове младих људи у данашњој Србији, њихова грађанска и политичка опажања, као и лична искуства тј. истраживала је ставове, веровања и очекивања генерације која је одрастала у земљи у транзицији, друштву које је пре 15 година започело демократске промене.³⁸ Студија се заснива на емпиријским подацима прикупљеним током априла и јуна 2015. године непосредним интервјуисањем 1200 младих, старости од 15 до 29 година, из свих крајева Србије. Главне теме истраживања спроведеног том репрезентативном анкетом, биле су материјални статус и животни услови, образовање, рад и запошљавање, породица и слободно време, поверење, ставови и веровања, будуће тежње, као и однос према политици и приступању Србије Европској унији. Ово истраживање се највише разликује од свих претходних али су испитиване тврдње по питању породице јако значајне за нашу тематику.

Узорак младих је укључио 1186 испитаника а полна структура младих је показала да је било 50, 1% испитаника мушког пола и 49, 9% испитаница женског пола. Што се образовног нивоа испитаника тиче, највећи број младих је имао завршену средњу четворогодишњу школу (44, 2%), основношколско образовање је имало 26, 2% испитаника док је високошколско образовање имало 18, 8% испитаника. Религиозност младих је показала да је било 91, 8% младих који сматрају себе религиозним и 7, 3% младих који себе не сматрају религиозним. Што се брачног статуса младих тиче, било је 87% нежењених/неудатих, 8, 7% младих у браку, 3, 3% младих који живе у ванбрачним кохабитацијама и 0, 7% разведених младих. 91% младих нема деце док се 9% изјаснило да има (од тога 6, 1% има једно дете, 2, 5% има два детета и 0, 4% има три детета). Занимљива је чињеница да се од 91% младих који тренутно немају децу 73, 9% младих изјаснило да планирају децу некад док се 17, 2% младих изјаснило да не планира децу. На питање колико деце би желели да имају 53% младих се одлучило за двоје деце док се 29, 4% младих одлучило за троје деце. Запосленост младих – 62, 3% су тренутно незапослени док су 37, 7% запослени. Скоро две трећине младих (58, 5%)

³⁸ Студију је наручила канцеларија Fridrih Ebert фондације у Београду као коначни допринос серији ФЕС-ових студија о младима у државама југоисточне Европе, Албанији, Босни и Херцеговини, Бугарској, Хрватској, на Косову, у Македонији, Румунији и Словенији а спровео је SeConS из Београда.

се изјаснило да живе са родитељима зато што је тако најједноставније за њихову породицу док је 34, 4% младих истакло да би живели радије сами када би имали финансијских могућности за то.

Да би се утврдила глобална вредносна оријантација, вредносне оријентације колективизма/индивидуализма су мерене преко следећих тврдњи:

- Испитаник сматра да није врло срећан. (Испитаник није задовољан досадашњим животом што се тиче личних (интимних) односа)
- Испитаник сматра да хомосексуалност није никада оправдана.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију (Испитаник сматра да није важно учествовати у грађанским иницијативама/акцијама)

Вредносне оријентације традиционализма/ модернизма су мерене преко тврдњи које представљају Инглехартове традиционалне/секуларно рационалне вредности:

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник има снажан осећај националног поноса. (Испитаник сматра да је национално порекло битно за избор брачног партнера)

И овде ћемо се најпре позабавити резултатима дескриптивне статистике. Традиционалистичка вредносна оријентација се назире преко чињенице да 69,6% верује да Бог постоји што значи да им је вероватно важан у животу. Такође, млади имају традиционалистички став према абортусу јер га 32,8% не оправдава и сматра да треба да буде забрањен законом осим кад је то медицински оправдано док 15,1% сматра да треба да буде законом забрањен у свим случајевима, што даје скоро половину младих који не оправдавају абортус (47,9%). На крају, када је у питању национални понос, трећина младих (31,8%) сматра да је национално порекло битно, док скоро половина младих (45,4%) сматра да није битно што означава прелаз ка модернистичкој вредносној оријентацији.

Индивидуализам је приметан на основу тога што 31,1% младих сматра да је модерно учествовати у грађанским акцијама/иницијативама док је 44,7% неодлучно по том питању. Такође, млади су већином задовољни животом (40,2% је прилично задовољно и 39,6% је сасвим задовољно) што додатно подржава индивидуализам младих. Међутим, колективистичка оријентација још увек опстаје преко става младих

да је хомосексуалност неоправдана (19, 1% углавном неприхватљиви, 34,9% потпуно неприхватљиви).

Да бисмо проверили ове налазе, и у овом случају смо приступили нелинеарној анализи. Као и у свим претходним случајевима, установљено је да су ставке димензија корелисане. Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 1.822 а друге 1.143. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.795. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 13. Димензије, 2015.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.541	1.822
2	.150	1.143
Укупно	.795 ^a	2.965

У наредној табели је приказан удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом (Табела 14). Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *процена задовољства животом* (0.624) и *ставови према хомосексуалности* (0.618) а најмањи је допринос променљиве *понос на националност* (0.393)

Табела 14. Варијанса објашњена варијаблима у дводимензионалном решењу, 2015.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
	1	2		1	2	
Хомосексуалност није никада оправдана.	.599	.021	.310	.599	.019	.618
Абортус није никада оправдан.	.434	.007	.220	.434	.006	.439
Бог је врло важан у животу.	.396	.072	.234	.396	.071	.467

Испитаник је веома поносан на националност.	.392	.005	.198	.392	.001	.393
Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	.001	.624	.313	.000	.624	.624
Испитаник сматра да није важно потписивати петицију.	.002	.422	.212	.001	.422	.423
Укупно	1.824	1.151	1.488	1.822	1.143	2.965

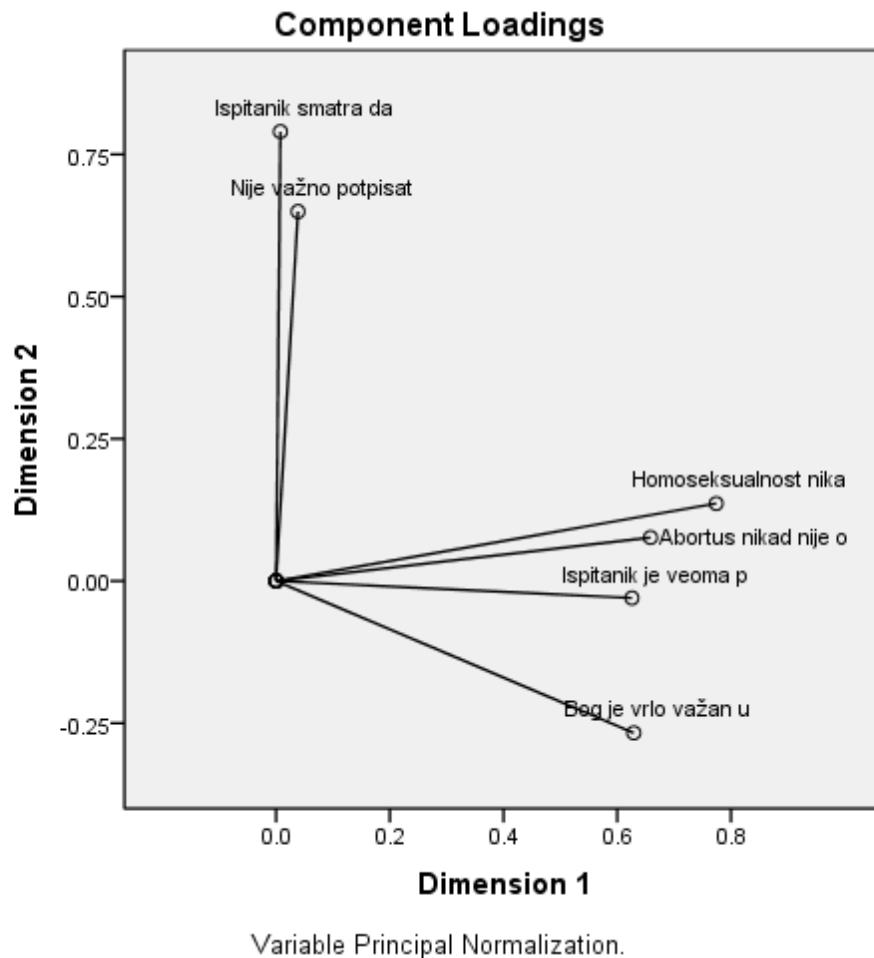
У табели 15. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује испитанике који сматрају да абортус никад није оправдан (0.658), да је Бог врло важан у животу (0,629) и да су веома поносни на националност (0.626) што представља вредносне оријентације традиционализма док би супротни пол те димензије представљао вредносне оријентације модернизма, међутим, оне нису биле изражене. Овој димензији припада и тврдња да хомосексуалност никада није оправдана (0.774) која иначе репрезентује колективизам. **Друга димензија** боље одговара вредносној оријентације колективизма јер обухвата испитанике који сматрају да су незадовољни у животу (0.790) и да није важно потписивати петиције (0.650) док би супротни пол димензије представљао вредносне оријентације индивидуализма, које такође нису биле изражене.

Табела 15. Оптерећења варијабли, 2015.

	Димензија	
	1	2
Хомосексуалност није никада оправдана.	.774	.136
Абортус није никада оправдан.	.658	.076
Бог је врло важан у животу.	.629	-.267
Испитаник је веома поносан на националност.	.626	-.030
Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	.008	.790
Испитаник сматра да није важно потписивати петицију.	.039	.650

Оптерећења су приказана и графички (График 10.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли учествовања у грађанским акцијама (потписивања петиција), задовољства животом и важности Бога у животу.

График 10. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2015.

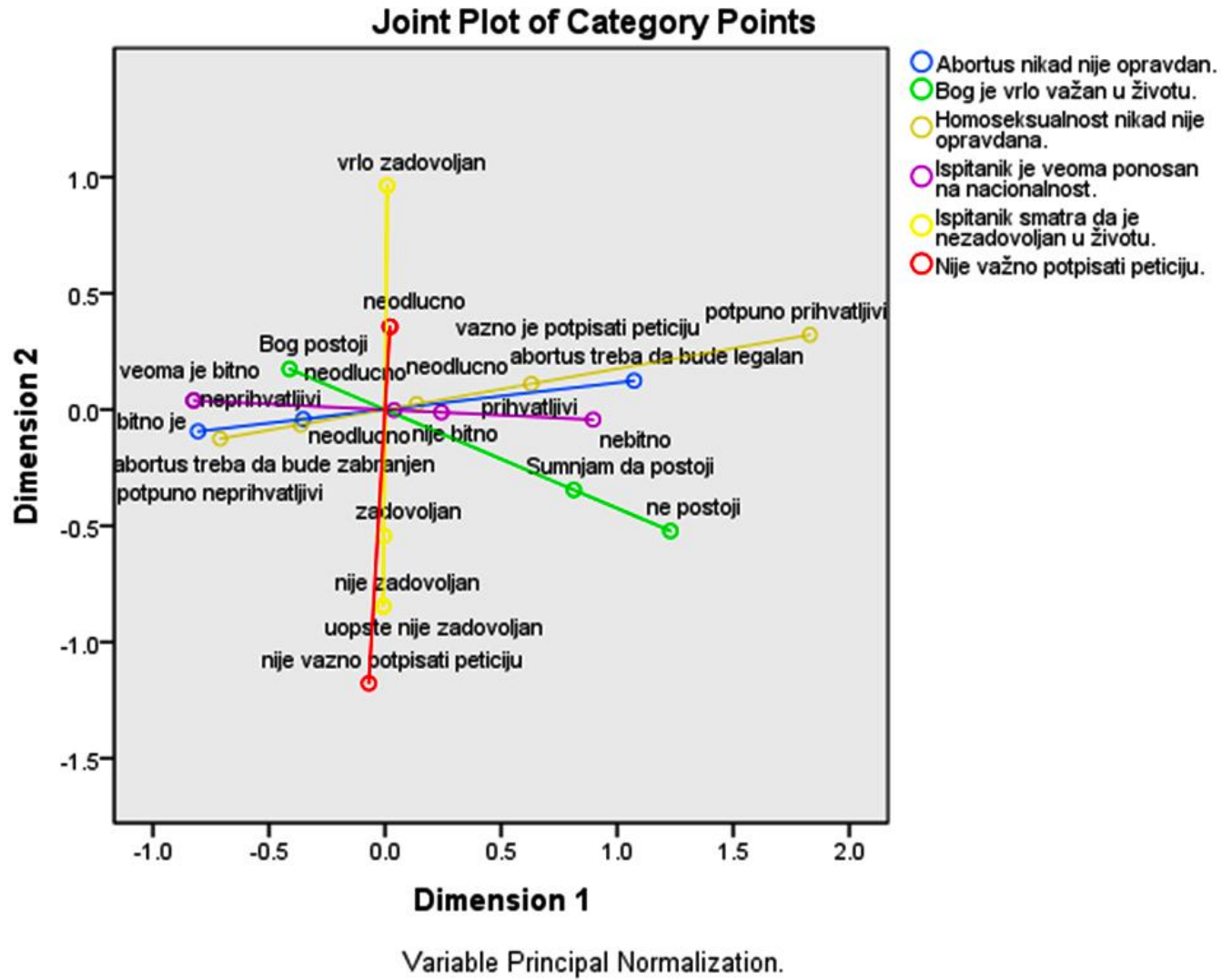
Положај ставова према хомосексуалности и абортусу указује на повезаност датих тврдњи, а са њима су у вези и понос на националност и важност Бога у животу док са друге стране имамо повезаност тврдњи да није важно потписивати петиције и да се испитаник декларише као несрећан у животу.

График 11. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојена екстремна вредност променљиве процена среће испитаника, важност потписивања петиција и важност Бога у животу.

Са једне стране, имамо испитанике који су врло задовољни животом и заинтересовани по питању потписивања петиција док са друге стране имамо испитанике који уопште нису задовољни животом и сматрају да није важно потписивање петиција.

Видимо и да су се груписали испитаници који оправдавају абортус и хомосексуалност (хомосексуалци су им потпуно прихватљиви), сматрају да Бог не постоји и да понос на националност није нешто битно у животу, а евидентна је и групација испитаника који сматрају супротно.

График 11. Приказ положаја категорија према димензијама, 2015.

Као и у случају претходних истраживања, имамо скоро потпуно поклапање налаза нелинеарне анализе са полазним резултатима дескриптивне статистике. Установљене су две димензије а вредност прве је већа од друге. Прва димензија представља традиционалистичку вредносну оријентацију која обухвата младе којима је Бог веома важан у животу и који су веома поносни на националност, те сматрају да абортус никад није оправдан. Када је у питању национални понос, трећина младих је сматрала да је национално порекло битно, док је скоро половина младих сматрала да није битно што је означавало потенцијални прелаз ка модерничкој вредносној оријентацији. Међутим, нелинеарна анализа је показала другачије. Супротни пол ове димензије представља вредносне оријентације модернизма али у овом случају оне нису изражене.

Друга димензија боље одговара вредносној оријентације колективизма јер обухвата испитанике који сматрају да су незадовољни у животу и да није важно потписивати петиције док би супротни пол димензије представљао вредносне оријентације индивидуализма. Дескриптивна статистика је дошла до резултата да је индивидуализам био приметан на основу тога што је трећина младих сматрала да је модерно учествовати у грађанским акцијама/иницијативама (потписати петицију) док је скоро половина била неодлучна по том питању. Такође, млади су били већином задовољни животом што је додатно подржавало индивидуализам младих. Нелинеарна анализа је ово оборила.

Важно је поменути да је и у случају овог истраживања установљено преклапање колективизма и традиционализма јер се тврдња о неоправдању хомосексуалности која иначе репрезентује колективизам нашла у склопу традиционалистичке вредносне оријентације.

Након свих претходно изнетих резултата, покушаћемо да дамо закључак о кретању и промени вредносних оријентација младих у периоду од 2005-2015. године.

3.6. Преглед утврђених вредносних оријентација у периоду 2005-2015

Спроведене нелинеарне анализе су углавном дошле до сличних резултата, притом верификујући резултате дескриптивне статистике. Сва истраживања су издвојила две димензије: прву, чији је један пол чинила традиционалистичка а други модерничка вредносна оријентација, и другу, чији полови су представљали колективистичку и индивидуалистичку вредносну оријентацију. Из приложене табеле видимо да су вредности и традиционалистичке и колективистичке вредносне оријентације биле највеће 2005. године а онда су, са благим осцилацијама 2013. године, наставиле да опадају до 2015. године. У принципу, не ради се о неким драстичним променама јер је вредност Кромбахове алфе у свим случајевима приближно иста.

Табела. 16. Компарација димензија по годинама истраживања

Година истраживања	Вредност прве димензије (традиционализам/ модернизам)	Вредност друге димензије (колективизам/ индивидуализам)	Кромбахов алфа
2005	2.036	1.747	.797 ^a
2008	2.192	1.455	.786 ^a
2012	1.764	1.166	.790 ^a
2013	1.832	1.374	.803 ^a
2015	1.822	1.143	.795 ^a

Веће вредности прве димензије (у свим случајевима) значе да је традиционалистичка вредносна оријентација младих била нешто више изражена у односу на колективистичку.

Дакле, претпостављене колективистичке и традиционалистичке вредносне оријентације младих су доиста биле доминантне код младих 2005. и 2008. године. Ако упоредимо ова два истраживања (а то је донекле могуће учинити јер су се водила

истом методологијом истраживања) долазимо до скоро истих резултата и закључка да се ситуација по питању вредносних оријентација младих у Србији није битно променила за три године. Традиционалистички оријентисани млади су тих година показивали високо вредновање Бога у животу, понос на националност, залагање за поштовање власти, неоправдавање абортуса³⁹ и сматрање да је за децу битније да усвоје особине попут послушности и религиозности него независности и одлучности. Занимљиво је било да се у оба истраживања показала слична ситуација по питању особина које су сматрали пожељним да их деца усвоје код куће. Дескриптивна статистика је показала да су 2005. године млади сматрали да је за дете важније да се научи независности и одлучности него ли послушности и религиозности, док су 2008. године млади сматрали да ниједна од тих особина није важна за усвајање деце код куће. Ово је представљало аспект потенцијалне модернистичке вредносне оријентације младих. Међутим, нелинеарна анализа је 2005. и 2008. године издвојила оне младе традиционалисте који су ипак више ценили религиозност спрам одлучности, али су се у мањини издвојили и они млади који су сматрали да је независност важна док послушност то није.

Што се тиче колективизма/индивидуализма, оба истраживања су претпоставила да се потенцијални индивидуализам младих огледао у њиховом декларисању као срећних у животу и њиховој спремности на потписивање петиција. Међутим, анализа је 2005. године доиста показала да су се млади заиста декларисали као срећни и спремни на грађански активизам с обзиром да су се противили тврдњама да су несрећни у животу и да није важно потписивање петиција, али 2008. године се показало потпуно супротно – издвојили су се они млади који су изразили незадовољство животом и низак степен спремности на грађански активизам, што је значило да су те године више нагињали колективизму. Поред тога, колективизам младих је у случају оба истраживања био највише евидентан преко генералног неоправдања хомосексуалности и израженог неповерења у друге људе, као у истицања да је одржање реда главни циљ земље. Међутим, занимљив је био податак да су 2008. године млади изразили индивидуалистички став по питању одржања реда као главног циља земље јер су сматрали да ово не би требао да буде главни циљ. Ово свакако треба узети са резервом јер су ови испитаници били у мањини.

³⁹ Тешко је било разграничити традиционализам од колективизма јер су ставке врло сличне те имамо, на пример, негативан поглед на абортус али руку под руку са тим и негативан поглед на хомосексуалност.

Остала истраживања су се разликовала од истраживања из 2005. и 2008. године али су ипак успешно компарирани. Млади које је 2012. године одликовала традиционалистичка вредносна оријентација су се залагали за поштовање власти, изражавали велики понос на националност (спремност да се жртвују за интерес и достојанство своје нације) и придавали велику важност Богу у животу (уверени верници) што представља занимљиве податке с обзиром да је општа статистика претпостављала потенцијалну модернистичку вредносна оријентацију, односно да понос на националност јењава јер је тек једна трећина младих изражавала понос, док су друге две трећине чинили неодлучни и они који нису били поносни. Такође, тек једна трећина младих су били уверени верници док су остали генерално били религиозни али им Бог није био апсолутно важан у животу. Ако се надовежемо на прва два истраживања, видимо да су важност Бога у животу и понос на националност одликовале младе у сва три случаја. Што се тврдњи које репрезентују колективизам тиче, пошли смо од налаза да су млади срећни у животу, односно задовољни својим животом, сматрајући да у странце човек може имати поверења што је сматрала скоро половина младих и да су заинтересовани за потписивање петиције, међутим, анализа је издвојила оне младе који су сматрали да су несрећни (незадовољни у животу) и неповерљиви према другим људима док је индивидуализам укључио младе који су сматрали да је ипак важно потписивање петиција али они су били у мањини.

Истраживање из 2013. године се такође надовезало на претходна, истичући да је важност Бога у животу важна одлика традиционалистичке вредносне оријентације, као и неоправдање абортуса и поштовање власти. Када је у питању колективизам/индивидуализам, може се рећи да је био претпостављен прелаз ка индивидуалистичкој вредносној оријентацији евидентан преко податка да је трећина младих већ потписивала петиције док је више од половине заинтересовано да то учини у будућности. Међутим, нелинеарна анализа је издвојила оне младе који ипак нису заинтересовани за потписивање петиција, који су сматрали да је хомосексуалност неоправдана и да би главни циљ земље требало да буде одржање реда. Једини случај да је мањина младих показала индивидуалистички став јесте то што су сматрали да у људе треба имати поверења.

На крају, истраживање 2015. године је такође обухватило примарно традиционалистички оријентисане младе којима је Бог био веома важан у животу и који су били веома поносни на националност, те сматрали да абортус никад није

оправдан. Претпостављени потенцијални прелаз ка модернистичкој вредносној оријентацији у случају националног поноса (трећина младих је сматрала да је национално порекло битно, док је скоро половина младих сматрала да није битно) није потврђен. Што се тиче колективизма/индивидуализма, потенцијални индивидуализам младих приметан на основу тога што је трећина младих сматрала да је модерно учествовати у грађанским акцијама/иницијативама (потписати петицију) док је скоро половина била неодлучна по том питању, као и то што су млади били већином срећни (задовољни животом) није потврђен. Издвојили су се они млади који су сматрали да су несрећни (незадовољни животом), да није важно потписивати петиције и нису оправдавали хомосексуалност.

Дескриптивна статистика је наговестила потенцијалну индивидуалистичку вредносну оријентацију евидентну преко података да су се млади у истраживаном периоду (2005-2015) изјашњавали као срећни и задовољни својим животом (сем 2013. године када немамо тај податак) а може се рећи да су свих година претежно сматрали да је важно и потписивање петиција, односно грађански активизам. Занимљиво је да су 2012. године млади показали и висок степен поверења у друге људе док су осталих година углавном изражавали неповерење и већински став да треба бити опрезан у односу с другим људима, да је хомосексуалност генерално неоправдана и да би одржање реда требало да представља главни циљ земље, што је представљало преминање колективистичке вредносне оријентације. Нелинеарна анализа је такође издвојила оне младе који су 2005. и 2008. године сматрали да хомосексуалност није оправдана и да у људе човек не треба да има пуно поверења с тим што су се 2008. издвојили и они млади који су се декларисали као несрећни и нерасположени за потписивање петиције. Наредних година су се такође издвојили млади који су сматрали да су несрећни и да немају поверење у друге људе (2012), да је главни циљ земље одржање реда, да није важно потписивање петиција и да је хомосексуалност неоправдана (2013) и да су несрећни, нерасположени за потписивање петиција и да не оправдавају хомосексуалност (2015).

Међутим, анализа је показала да су индивидуалистичке вредносне оријентације младих у проучаваном периоду биле на много нижем нивоу у односу на колективистичке. Године 2005. су се млади декларисали као срећни и сматрали да је

важно потписивање петиција, 2008. су сматрали да главни циљ државе није одржање реда, 2012. су истакли да је важно потписивање петиција, 2013. да имају поверење у друге људе док 2015. није изражена ниједна тврдња која би се односила на индивидуализам младих. Може се стећи закључак да се одвија спори прелаз од колективистичких ка индивидуалистичким вредносним оријентацијама младих, односно – још увек је доминантан колективизам али се полако пробија индивидуализам.

Што се тиче вредносних оријентација традиционализма/ модернизма, дескриптивна статистика је показала да је у посматраном периоду (2005-2015) установљено да су се млади декларисали примарно као традиционалисти. У периоду од 2005-2008 млади су сматрали да је Бог веома важан у њиховом животу, да су веома поносни на националност, да је важно поштовати власт и ауторитете и да је абортус неоправдан. Једини случај где су се млади декларисали као потенцијални следбеници модернистичке вредносне оријентације је био по питању особина важних за усвајање код деце: 2005. године су млади сматрали да су одлучност и независност важне док послушност и религиозност нису а 2008. године су млади све поменуте особине сматрали неважним. Такође, 2012. године су млади сматрали да је важно поштовати власт али су били неодлучни по питању поноса на националност и важности Бога у животу, што поново представља тенденцију ка модернизму. Године 2013. су млади такође изразили својеврсан традиционалистички вредносни образац јер су се залагали за поштовање власти, сматрали да је Бог важан у животу а абортус неоправдан. На крају, и 2015. године су млади остали доследни традиционалистичком ставу да је Бог важан у животу и да је абортус неоправдан али су били неодлучни по питању поноса на националност.

Међутим, потенцијална модернистичка вредносна оријентација из 2005. и 2008. године је делимично потврђена анализом, то јест показало се да су млади претежно традиционалистички оријентисани по питању особина важних за усвајање деце, сматрали су да је религиозност важна док одлучност то није али је одређени број младих истицао и да је независност важна а послушност није. И остале тврдње су показале примарни традиционализам - у посматраном периоду се показало да су млади током ових година чврсто веровали да је Бог важан у животу, да је абортус неоправдан, да је важно поштовање власти и ауторитета и да је бити поносан на националност нешто јако битно.

3.7. Композитни скорови вредносних оријентација у периоду 2005-2015

Да бисмо дошли до потпунијих података, за потребе овог рада учињено је сажимање варијабли у композитну променљиву која је названа истим именом без обзира што она укључује различит начин снимања одређене вредносне оријентације⁴⁰. Може се рећи да је ово преваходно било нужно учинити ради боље прегледности резултата истраживања у проучаваном периоду (2005-2015) и ради прецизнијег утврђивања циљева истраживања. Истраживања узета у обзир нису била идентична ни по питању узорка истраживања, ни по питању упитника и методологије рада те није било могуће на адекватан начин учинити компарацију и анализу података. Међутим, свих пет истраживања су се тичала исте тематике (област вредности и вредносних оријентација) те је било од пресудне важности да пронађемо најбоље решење за компарацију налаза до којих су ова истраживања дошла. То је учињено на тај начин што је из сваког истраживања узет одређен број тврдњи које су биле идентичне (или бар приближно сличне) у сваком од истраживања како би биле обједињене једном варијаблом (скор композитног индекса).

Дакле, скорови композитних индекса су израчунати преко одговора на различите тврдње, будући да не постоје идентичне тврдње које се понављају у свим истраживањима. Једино у случају прва два истраживања (Светско истраживање вредности 2005 и Европско истраживање вредности 2008) постоје потпуно идентичне тврдње. Међутим, остале тврдње су веома сличне, односно, упућују на готово идентичне димензије вредносних оријентација (попут националне везаности, значаја вере у животу испитаника, спремности на грађански активизам).

Скорови су израчунати сабирањем вредности за одговоре на сваку од појединачних тврдњи. За сваки композитни индекс су одређене теоријске границе варирања: сваком слагању са тврдњом која на пример, показује индивидуалистичку вредност, је додељена вредност 1 а сваком неслагању вредност 0 те је скор за сваког испитаника имао вредност од 0-1 помножено са бројем тврдњи. У случају понуђених одговора где је било степеновања слагања са одређеном тврдњом (од *потпуно се*

⁴⁰ Проблем с прецизношћу и поузданошћу је био веома наглажен због немогућности компарирања података који су створени на основу идентичног инструмента. Али, то је мана свих нацрта који се заснивају на секундарним подацима.

слажем до не слажем се уопште) вредности скорова су другачије јер сваки одговор има вредност од 0-5 или 0-3 па скор има већи распон.

Размотрићемо најпре вредносне оријентације колективизма/индивидуализма. Следеће тврдње су ушле у састав скорa ових оријентација:

скор колективизма/индивидуализма (2005-2008)

- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан када се ради о поверењу у друге људе.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник даје првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота.
- Испитаник сматра да није врло срећан.
- Испитаник сматра да хомосексуалност никада није оправдана.

скор колективизма/индивидуализма (2012)

- Испитаник сматра да није врло срећан.(Испитаник није задовољан својим животом)
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге. (Испитаник сматра да у странце човек не сме да има превише поверења)

скор колективизма/индивидуализма (2013)

- Испитаник даје првенство економској и физичкој сигурности пред самоактуализацијом и квалитетом живота.
- Испитаник сматра да хомосексуалност није никада оправдана
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију.
- Испитаник сматра да треба бити врло опрезан кад се ради о поверењу у друге.

скор колективизма/индивидуализма (2015)

- Испитаник сматра да није врло срећан. (Испитаник није задовољан досадашњим животом што се тиче личних (интимних) односа)
- Испитаник сматра да хомосексуалност није никада оправдана.
- Испитаник није и не би потписао никакву петицију. (Испитаник сматра да није важно учествовати у грађанским иницијативама/акцијама)

Најнижа вредност на скали представља колективистички оријентисане испитанике који се декларишу као несрећни у животу, немају поверење у друге људе већ сматрају да треба бити опрезан, изјављују да никада не би потписали петицију,

сматрају да хомосексуалност никада није оправдана и да најважнији циљ земље треба да буде одржавање реда.

Ми смо нелинеарном анализом дошли до резултата да је у испитиваном периоду (2005-2015) било осцилација по питању подржавања вредносних оријентација колективизма/индивидуализма. Колективизам је био доминантна вредносна оријентација током ових година али је било приметно да млади подржавају и неке тврдње које су одликовале индивидуалистичку вредносну оријентацију. Генерално су сматрали током свих ових година да је хомосексуалност неоправдана и да не треба имати поверење у друге људе, сем 2013. године када је мањина младих исказала да има поверење у друге људе, што се може окарактерисати као прелаз ка индивидуализму и вредностима поштовања друге индивидуе, након осам година неповерења. Нажалост, истраживањем из 2015. године није обухваћена тврдња која се тичала поверења у друге људе па не можемо са сигурношћу да тврдимо да је овај помак ка индивидуализму релевантан. Такође, сем 2005. године, када су се млади декларисали као срећни у животу и расположени за потписивање петиција (што је поприлично наговестило индивидуализам), наредних година су се млади више декларисали као несрећни и не више тако орни за грађански активизам и потписивање петиција (сем 2012. године када се ипак мањина њих залагала за важност потписивања петиција). На крају, залагање за одржавање реда у земљи као њен главни циљ коме треба да тежи је показало највеће осцилирање – 2005. године су се млади залагали за овај циљ, 2008. су сматрали да ово ипак не би требао да буде главни циљ земље, да би 2013. године поново изразили став како би ово ипак требао да буде циљ коме ће земља тежити. Међутим, како је ова тврдња била укључена само у склопу ова три истраживања, недостају нам подаци за 2012. и 2015. годину те не можемо ништа да тврдимо са сигурношћу.

Пошто су чак и презентовани подаци до којих је дошла нелинеарна анализа још увек нејасни, покушаћемо да на основу израчунатих скорова вредносних оријентација колективизма/индивидуализма дођемо до прецизних података и са извесношћу закључимо како су се мењале (и да ли су се уопште мењале) ове вредносне оријентације током десетогодишњег периода.

Табела 17. Скор колективизма по годинама истраживања

	Укупно	Минимум	Максимум	Средња вредност	Стандардна девијација
Скор колективизма 2005	215	1	11	5.85	1.756
Скор колективизма 2008	241	2	10	4.33	1.482
Скор колективизма 2012	668	1	8	4.99	1.587
Скор колективизма 2013	283	0	7	2.41	1.479
Скор колективизма 2015	1138	0	9	4.71	1.797

Из табеле видимо да је отприлике слична просечна вредност скорова током година износила 2005. године 5.85, 2008. године 4.33, 2012. године 4.99 и 2015. године 4.71. Изузетак представља 2013. година са израчунатом просечном вредношћу 2.41 што значи да је те године установљен највећи скор колективизма. И нелинеарна анализа је такође показала да је ове године младе одликовао доминантна колективистичка вредносна оријентација (неоправдање хомосексуалности, низак грађански активизам и потписивање петиција као и сматрање да би главни циљ земље требао да буде одржање реда) тако да се може извести закључак да је те године колективизам младих у нашој земљи заиста био на врхунцу.

Погледаћемо сада каква је ситуација била по питању вредносних оријентација традиционализма/модернизма. Као и у случају колективизма, скор традиционализма је израчунат сабирањем вредности за одговоре на сваку од појединачних тврдњи. Следеће тврдње су ушле у састав скорa традиционализма:

скор традиционализма/ модернизма (2005-2008)

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- Испитаник сматра да је за дете је важније да се научи послушности и религијској вери него независности и одлучности.
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник има снажан осећај националног поноса.
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт.

скор традиционализма/модернизма (2012)

- Бог је врло важан у животу испитаника. (Који је ваш став према религији)
- Испитаник има снажан осећај националног поноса. (Испитаник је спреман да се жртвује за интерес и достојанство своје нације)

- Испитаник сматра да треба више поштовати власт. (Испитаник се залаже за изградњу државе на начелима права, поштовање и примена закона)

скор традиционализма/модернизма (2013)

- Бог је врло важан у животу испитаника.
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник сматра да треба више поштовати власт.

скор традиционализма/модернизма (2015)

- Бог је врло важан у животу испитаника. (Бог постоји)
- Испитаник сматра да абортус није никада оправдан.
- Испитаник има снажан осећај националног поноса. (Испитаник сматра да је национално порекло битно за избор брачног партнера)

Најнижа вредност на скали представља традиционалистички оријентисане испитанике којима је Бог врло важан у животу, који су веома поносни на своју националност и залажу се за веће поштовање власти и ауторитета, сматрају да абортус никад није оправдан и да је за дете важније да се научи религијској вери и послушности него независности и одлучности.

Традиционализам је у периоду од 2005-2008 подразумевао високо вредновање Бога у животу, понос на националност, залагање за поштовање власти, неоправдавање абортуса и сматрање да је за децу битније да усвоје особине попут религиозности него одлучности. Наредних година се такође ситуација није битно променила јер је 2012. године младе одликовао понос на националност, залагање за поштовање власти и придавање велике важности Богу у животу. Следеће, 2013. године су млади још увек били опредељени за поштовање власти и придавање важности Богу а сматрали су и да абортус није оправдан што је само још један од показатеља традиционалистичке вредносне оријентације. Последње године (која је укључена истраживањем), 2015. се такође није ништа битно променило јер је анализа установила да младе још увек одликује понос на националност, придавање важности Богу у животу и генерално неоправдавање абортуса. Дакле, на основу података би се могло закључити да је модерничка вредносна оријентација код младих у нашој земљи заступљена тек код оне мањине младих који истичу независност као пожељну особину за усвајање код деце док одбацују послушност.

Пошто су и у овом случају презентовани подаци до којих је дошла нелинеарна анализа били нејасни, покушали смо да на основу израчунатих скорова вредносних оријентација традиционализма/модерности дођемо до прецизних података и са

извесношћу закључимо како су се мењале (и да ли су се уопште мењале) ове вредносне оријентације током десетогодишњег периода.

Табела 18. Скор традиционализма по годинама истраживања

	Укупно	Минимум	Максимум	Средња вредност	Стандардна девијација
Скор традиционализма 2005	194	0	13	5.94	2.452
Скор традиционализма 2008	225	0	14	5.48	2.591
Скор традиционализма 2012	805	0	11	3.74	2.243
Скор традиционализма 2013	394	0	7	2.44	1.569
Скор традиционализма 2015	833	0	8	3.82	1.890

Из табеле видимо да је, као и у случају скова колективизма, скор традиционализма био највише изражен 2013. године, са просечном вредношћу 2.44. Након тога, традиционализам је био изражен и 2012. године са просечном вредношћу 3.74, и 2015. године са вредношћу 3.82.

Пошто је просечна вредност колективизма за 2013. годину 2, 41 а просечна вредност традиционализма 2, 44 претпостављамо да је те године било највише изражено преклапање традиционалистичке и колективистичке вредносне оријентације.

Да бисмо ово са извесношћу могли да тврдимо, приступили смо провери корелација између композитног индекса традиционализма и композитног индекса колективизма. Занимљиво је да се у случају свих истраживања показало да постоји статистичка значајност и да скор колективизма заиста корелира са скором традиционализма.

У случају истраживања из 2005. године, установљена је статистички значајна корелација ниског интензитета (0, 372) између ових скова, на нивоу 0, 000.

Табела 19. Корелација скора колективизма и скора традиционализма, 2005.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	209.100 ^a	117	.000
Вероватноћа односа	115.470	117	.523
Линеарне асоцијације	6.281	1	.012
Укупан број случајева	168		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	1.116	.000
Крамер В	.372	.000
Укупан број случајева	168	

Такође, 2008. године је установљена статистички значајна корелација ниског интензитета (0, 305) на нивоу 0, 004.

Табела 20. Корелација скора колективизма и скора традиционализма, 2008.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	146.082 ^a	104	.004
Вероватноћа односа	103.966	104	.482
Линеарне асоцијације	5.807	1	.016
Укупан број случајева	196		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.863	.004
Крамер В	.305	.004
Укупан број случајева	196	

И 2012. је установљена незнатна статистички значајна корелација између ових скорова (0, 184) на нивоу 0, 000.

Табела 21. Корелација скорa колективизма и скорa традиционализма, 2012.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	155.345 ^a	77	.000
Вероватноћа односа	149.799	77	.000
Линеарне асоцијације	64.217	1	.000
Укупан број случајева	656		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.487	.000
Крамер В	.184	.000
Укупан број случајева	656	

Такође, 2013. је исто установљена незнатна повезаност (0, 206) између скорa традиционализма и колективизма.

Табела 22. Корелација скорa колективизма и скорa традиционализма, 2013.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	83.952 ^a	49	.001
Вероватноћа односа	78.347	49	.005
Линеарне асоцијације	26.272	1	.000
Укупан број случајева	282		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.546	.001
Крамер В	.206	.001
Укупан број случајева	282	

На самом крају, статистички значајна незнатна повезаност (0, 171) је обележила и скорове 2015. године на нивоу 0, 000.

Табела 23. Корелација скова колективизма и скова традиционализма, 2015.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	192.626 ^a	72	.000
Вероватноћа односа	193.072	72	.000
Линеарне асоцијације	99.037	1	.000
Укупан број случајева	823		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.484	.000
Крамер В	.171	.000
Укупан број случајева	823	

Закључујемо да се делимично потврдила наша претпоставка да је 2013. године била највећа корелација између скова традиционализма и скова колективизма. Уколико компарирамо све установљене корелације видимо да је највећа корелација била 2005. године (0, 372) па 2008. године (0, 305), након тога 2013. године (0, 206), затим 2012. године (0, 184) и на крају, 2015. године (0, 171). Видимо да уз благу осцилацију 2013. године, повезаност између ових вредносних оријентација опада како се крећемо од 2005. ка 2015. години. Међутим, тенденција ка порасту корелација 2013. године сведочи у корист тога да су те године ипак и традиционализам и колективизам код младих показали јачање.

4. ПРЕГЛЕД УТВРЂЕНИХ ПОРОДИЧНИХ ВРЕДНОСТИ И ЊИХОВЕ КОРЕЛАЦИЈЕ СА ГЛОБАЛНОМ ВРЕДНОСНОМ ОРИЈЕНТАЦИЈОМ

Други циљ истраживања је подразумевао утврђивање породичних вредности и довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности. Претпоставка је била да утврђени општи трендови вредновања (глобална вредносна оријентација на линији од колективизма ка индивидуализму и од традиционализма ка секуларно-рационалном одношењу према свету) имају значајан утицај на породичне вредности (вредновање одређених модела породице, процеса, унутарпородичних односа, поделе рада унутар породице...). Изложићемо сада главне налазе за свако од поменутих истраживања.

4.1. Светско истраживање вредности, 2005.

4.1.1. Утврђивање породичних вредности

Да бисмо утврдили породичне вредности младих, спровели смо њихово мерење преко следећих тврдњи:

- Мушкарци су боље политичке вође од жена.
- Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.
- Испитаник не жели за суседе хомосексуалце.
- Испитаник не жели за суседе невенчане парове који живе заједно.
- Дете мора живети и с оцем и с мајком да би срећно одрастало.
- Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене.
- Брак је застарела институција.
- Жена не би требало сама да има дете као самохрана мајка, а да при том не жели трајну везу са мушкарцем.
- Бити домаћица је једнако задовољавајуће као рад за новац.
- Универзитетско образовање је битније за момка, него за девојку.
- Породица је важна у животу испитаника.
- Развод није никада оправдан.
- Хомосексуалност није никада оправдана.
- Абортус није никада оправдан.

- Проституција није никада оправдана.
- Оправдано је да мушкарац бије жену.

Резултати дескриптивне статистике су показали да је важност породице у животу младих оцењена као врло велика јер 92% младих сматра да је за њих породица врло важна док 7, 3% младих сматра да је за њих породица прилично важна што сведочи о томе да чак 99, 5% младих породицу доживљава као нешто од велике важности у свом животу. У прилог овој тврдњи стоји и податак да 84, 5% младих истиче да би требало ставити већи нагласак на породични живот. Важност традиционалне породице са оба родитеља се види и по томе што 80,1% младих сматра да је неопходно да дете живи у породици и са оцем и са мајком да би срећно одрастало, као и по томе што се 77% посто младих не слаже са тврдњом да је брак застарела институција. Да су традиционалне вредности још увек на снази говори и чињеница да млади још увек не прихватају хомосексуалце јер скоро две трећине испитаника (59, 2%) истиче да би им хомосексуалци били непожељни као суседи. Такође, 37, 4% младих сматра да хомосексуалност никад није оправдана. Више од половине младих (52, 1%) се залаже за веће поштовање ауторитета што би се могло окарактерисати као спори прелаз ка модерним породичним вредностима у којима ауторитети губе на значају. Веза породице и религије је видљива и преко подржавања тврдње да цркве могу да дају одговор на породичне проблеме људи, коју је подржало више од половине младих (52, 5%).

Подржавање модерних мородичних вредности је видљиво преко постепеног губљења предрасуда о жени као домаћици јер се више од половине младих (57, 5%) оштро противи тврдњи да посао домаћице може да испуњава као и посао за плату. Такође, млади се оштро противе тврдњама које пропагирају родну неравноправност: 88, 2% младих сматра да факултетско образовање никако није битније за мушкарце него за жене, 71, 3% младих сматра да мушкарци нису бољи пословни руководиоци од жена, 64, 4% младих сматра да мушкарци нису боље политичке вође од жена и 64, 1% младих сматра да мушкарци не треба да имају предност при запошљавању у односу на жене. У прилог овоме стоји и податак да 51, 1% младих сматра да никад није оправдано да мушкарац бије своју жену. Изненађује нас да ова бројка није још већа али очигледно је да се традиционална патријархална вредносна матрица у Србији јако споро мења. За утеху је и податак да више од половине младих (56, 3%) одобрава ситуацију у којој жена која може имати дете као самохрана мајка а да при том не жели

трајну везу са мушкарцем. Такође, имамо и податак у прилог ванбрачних кохабитација јер чак 88, 2% младих сматра да би им невенчани парови који живе заједно били прихватљиви за суседе.

Склоност модерним породичним вредностима младих је видљива и преко особина које млади људи сматрају пожељним да их деца усвоје код куће. На првом месту, налази се независност (самосталност) за коју се опредељује 70% младих. Након тога, следе осећање одговорности (68, 6%), толеранција и поштовање других (64, 5%), марљивост (57, 1%), одлучност (53, 3%), послушност (38, 7%), несебичност (33, 4%), штедљивост (32, 1%), религиозна вера (25, 4%) и на крају машта (23%).

У наредном делу биће приказана анализа установљених фактора који утичу на породичне вредности младих.

4.1.2. Фактори који утичу на процес породичног вредновања

Основна претпоставка је била да на процес вредновања утичу одређени фактори а неки од главних фактора би могли да буду: пол, образовни ниво младих, брачни статус младих, запосленост младих, религиозност младих и материјални стандард њихове породице. Сви ови фактори су тестирани али се показало да само неки од њих утичу на процес вредновања. У случају пола, брачног статуса и религиозности младих установљена је статистички значајна *ниска повезаност* са тврдњама које су се тичале породичних вредности, док је у случају образовног нивоа младих установљена статистички значајна *повезаност средњег и високог интензитета* са поменутиим тврдњама. Изложићемо најпре оне случајеве где је установљена корелација највећег интензитета:

Врло је важан податак да је установљена статистички значајна висока повезаност између образовног нивоа младих и њиховог слагања/неслагања са тврдњом *Оправдано је да муж бије своју жену* (0, 687). Величина хи-квадрат теста је била 124, 560 а његова значајност 0, 01. Већина младих са факултетским образовањем сматра да овакав један чин никада није оправдан док одређени број младих са завршеном основном школом сматра да је ово увек оправдано.

Табела 24. Оправдано је да муж бије своју жену.

		Оправдано је да муж бије своју жену.									Увек је оправдан	Укупно
		Никада није оправдано	2	3	4	5	6	7	8	9		
Највиши степен образовања	Завршена основна школа	4 1,5%	1 0,4%	1 0,4%	1 0,4%	6 2,3%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%	8 3,0%	23 8,7%
	Незавршена средња школа: усмерено образовање	4 1,5%	2 0,8%	0 0,0%	0 0,0%	3 1,1%	1 0,4%	0 0,0%	1 0,4%	1 0,4%	1 0,4%	13 4,9%
	Завршена средња школа: усмерено образовање	47 17,8%	3 1,1%	3 1,1%	1 0,4%	1 0,4%	2 0,8%	3 1,1%	5 1,9%	8 3,0%	24 9,1%	97 36,7%
	Незавршена гимназија	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%
	Завршена гимназија	4 1,5%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%	2 0,8%	8 3,0%
	Незавршен факултет/виша школа	18 6,8%	3 1,1%	1 0,4%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%	1 0,4%	0 0,0%	9 3,4%	34 12,9%
	Универзитетско образовање/ факултет или виша школа	58 22,0%	1 0,4%	1 0,4%	2 0,8%	2 0,8%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,8%	2 0,8%	20 7,6%	88 33,3%
	Укупно	135 51,1%	10 3,8%	6 2,3%	6 2,3%	13 4,9%	4 1,5%	4 1,5%	9 3,4%	13 4,9%	64 24,2%	264 100,0%

Табела 25. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	124,560 ^a	54	,000
Вероватноћа односа	82,367	54	,008
Линеарне асоцијације	7,228	1	,007
Укупан број случајева	264		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,687	,000
	Крамер В	,280	,000
Укупан број случајева		264	

Након овога, образовни ниво испитаника се показао као пресудан фактор и приликом анализе тврдње *Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена*. Установљена је и статистички значајна повезаност средњег интензитета (0, 444), величина хи-квадрат теста је била 54, 133 а његова значајност 0, 01. Млади са факултетском дипломом одбацују ову тврдњу док се млади са завршеном основном школом слажу.

Табела 26. Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.

		Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.				Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	
Највиши степен образовања	Непотпуно основно образовање	0 0,0%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%
	Завршена основна школа	10 3,6%	6 2,2%	6 2,2%	2 0,7%	24 8,8%
	Незавршена средња школа: усмерено образовање	3 1,1%	1 0,4%	6 2,2%	4 1,5%	14 5,1%
	Завршена средња школа: усмерено образовање	8 2,9%	25 9,1%	41 15,0%	31 11,3%	105 38,3%
	Незавршена гимназија	0 0,0%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%
	Завршена гимназија	1 0,4%	0 0,0%	4 1,5%	4 1,5%	9 3,3%
	Незавршен факултет/виша школа	2 0,7%	6 2,2%	12 4,4%	13 4,7%	33 12,0%
	Универзитетско образовање/ факултет или виша школа	3 1,1%	12 4,4%	38 13,9%	34 12,4%	87 31,8%
	Укупно	27	52	107	88	274

	9,9%	19,0%	39,1%	32,1%	100,0%
--	------	-------	-------	-------	--------

Табела 27. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	54,133 ^a	21	,000
Вероватноћа односа	45,838	21	,001
Линеарне асоцијације	21,489	1	,000
Укупан број случајева	274		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,444	,000
Крамер В	,257	,000
Укупан број случајева	274	

Образовање се показало као утицајни фактор и приликом анализом тврдње *Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене*. Установљена је статистички значајна повезаност средње величине (0, 433), величина хи-квадрат теста је износила 53, 105 а његова значајност је била 0, 01. Као и у претходном случају, већина младих са факултетском дипломом се не слаже са овом тврдњом за разлику од младих са завршеном основном школом који је подржавају или су неодлучни.

Табела 28. Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене.

	Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене.			Укупно
	Слажем се	Нити се слажем, нити се не слажем	Не слажем се	
Највиши степен образов	1	0	0	1
Непотпуно основно образовање	0,4%	0,0%	0,0%	0,4%
Завршена основна школа	8	9	7	24

ања	2,8%	3,2%	2,5%	8,5%
Незавршена средња школа: усмерено образовање	0 0,0%	6 2,1%	8 2,8%	14 4,9%
Завршена средња школа: усмерено образовање	10 3,5%	33 11,7%	65 23,0%	108 38,2%
Незавршена гимназија	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%
Завршена гимназија	2 0,7%	3 1,1%	4 1,4%	9 3,2%
Незавршен факултет/виша школа	2 0,7%	7 2,5%	26 9,2%	35 12,4%
Универзитетско образовање/ факултет или виша школа	5 1,8%	14 4,9%	72 25,4%	91 32,2%
Укупно	29 10,2%	72 25,4%	182 64,3%	283 100,0%

Табела 29. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	53,105 ^a	14	,000
Вероватноћа односа	42,787	14	,000
Линеарне асоцијације	21,037	1	,000
Укупан број случајева	283		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,433	,000
	Крамер В	,306	,000
Укупан број случајева		283	

На крају, тврдња *Универзитетско образовање је битније за момка, него за девојку* се показала као још једна од тврдњи где је установљена статистички значајна повезаност средњег интензитета између образовног нивоа младих и њиховог слагања/неслагања са овом тврдњом (0, 421). Величина хи-квадрат теста је била 49, 537 а његова значајност 0, 01. Као и у претходним случајевима, млади са факултетском

дипломом строго одбацују ову тврдњу док се неколико младих са завршеном основном школом слажу.

Табела 30. Универзитетско образовање је битније за момка, него за девојку.

		Универзитетско образовање је битније за момка, него за девојку.				Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	
Највиш и степен образовања	Непотпуно основно образовање	0 0,0%	1 0,4%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%
	Завршена основна школа	5 1,8%	1 0,4%	10 3,6%	9 3,2%	25 8,9%
	Незавршена средња школа: усмерено образовање	2 0,7%	1 0,4%	6 2,1%	5 1,8%	14 5,0%
	Завршена средња школа: усмерено образовање	3 1,1%	10 3,6%	55 19,6%	39 13,9%	107 38,2%
	Незавршена гимназија	0 0,0%	0 0,0%	1 0,4%	0 0,0%	1 0,4%
	Завршена гимназија	0 0,0%	1 0,4%	5 1,8%	3 1,1%	9 3,2%
	Незавршен факултет/виша школа	0 0,0%	3 1,1%	10 3,6%	21 7,5%	34 12,1%
	Универзитетско образовање/ факултет или виша школа	1 0,4%	5 1,8%	34 12,1%	49 17,5%	89 31,8%
Укупно		11 3,9%	22 7,9%	121 43,2%	126 45,0%	280 100,0%

Табела 31. Хи-квадарт тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	49,537 ^a	21	,000
Вероватноћа односа	36,012	21	,022
Линеарне асоцијације	16,424	1	,000
Укупан број случајева	280		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,421	,000
	Крамер В	,243	,000
Укупан број случајева		280	

Сумарно, резултати би могли бити приказани овако:

Табела 32. Образовни ниво као фактор утицаја, 2005.

Образовање/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Оправдано је да муж бије жену.	0,687	0,01	124,560
Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.	0,444	0,01	54,133
Мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене.	0,433	0,01	53,105
Универзитетско образовање је битније за мушкарце него за жене.	0,421	0,01	49,537

Из табеле видимо да се главне разлике између младих вишег и нижег образовног нивоа тичу односа између полова, односно опстајања традиционалних схватања код младих нижег образовног нивоа да су мушкарци јачи пол и да они имају биолошку предиспозицију да буду доминантни у односу на жене, да су по природи јачи, снажнији те је оправдано да своју снагу исказују на слабијем полу па се сходно томе, оправдава и насиље над женама. Следи да су мушкарци бољи од жена и да они могу боље да обављају неке функције у сфери политике, економије и образовања. Поставља се питање: како објаснити чињеницу да су млади нижег образовног нивоа сагласни са овим горе изнетим? Више образовање логично значи и више информација у погледу тога да жене нису слабији пол већ је једна од друштвених конструкција да се жене учине слабим и рањивим, особама којима је нужно потребна заштита јер оне ништа не могу саме. Међутим, особе које нису имале прилику да стекну више образовање нису упознате са тим већ на ствари гледају из једне перспективе, какве оне

јесу а не питају се да ли је то заиста тако како јесте и још важније – зашто је то тако како јесте.

Следећи фактор који се показао као утицајан приликом анализе података био је пол испитаника. У овом случају, највећа корелација је установљена приликом анализе тврдње *Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена*. Величина хи-квадрат теста је била 36, 454, његова значајност 0, 01 а даља провера је показала статистички значајну ниску повезаност (0, 364) између пола младих и њиховог слагања/неслагања са овом тврдњом. Жене се строго не слажу са овом тврдњом док се већина мушкараца у односу на жене слаже.

Табела 33. Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.

		Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.				Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	
Пол	Мушки	22 8,0%	32 11,6%	46 16,7%	21 7,6%	121 44,0%
	Женски	5 1,8%	20 7,3%	62 22,5%	67 24,4%	154 56,0%
Укупно		27 9,8%	52 18,9%	108 39,3%	88 32,0%	275 100,0%

Табела 34. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	36,454 ^a	3	,000
Вероватноћа односа	38,040	3	,000
Линеарне асоцијације	36,313	1	,000
Укупан број случајева	275		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,364	,000
Крамер В	,364	,000
Укупан број случајева	275	

Даљом провером корелација, дошло се до закључка да постоји статистички значајна ниска повезаност (0, 309) и између пола младих и њиховог слагања/неслагања са тврдњом *Мушкарци су боље политичке вође од жена*. Установљена је величина хи-квадрат теста 26, 231 а његова значајност је била 0, 01. Видимо да се већина младих жена оштро противи овој тврдњи док је дупло већи проценат мушкараца него жена подржава.

Табела 35. Мушкарци су боље политичке вође од жена.

		Мушкарци су боље политичке вође од жена.				Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	
Пол	Мушки	25 9,1%	36 13,1%	48 17,5%	14 5,1%	123 44,7%
	Женски	13 4,7%	24 8,7%	65 23,6%	50 18,2%	152 55,3%
Укупно		38 13,8%	60 21,8%	113 41,1%	64 23,3%	275 100,0%

Табела 36. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	26,231 ^a	3	,000
Вероватноћа односа	27,256	3	,000
Линеарне асоцијације	24,822	1	,000
Укупан број случајева	275		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,309	,000
	Крамер В	,309	,000
Укупан број случајева		275	

Установљена је и статистички значајна ниска повезаност (0, 302) између пола младих и њиховог слагања/неслагања са тврдњом *Развод је оправдан*. Величина хи-квадрат теста је била 24, 082 а његова значајност на 0, 04. Видимо да дупло више жена него мушкараца сматра да је развод увек оправдан. Занимљиво је, међутим, да већи проценат жена него мушкараца сматра и да развод никада није оправдан.

Табела 37. Развод је оправдан.

	Развод је оправдан.										Укупно
	Никада није оправда н	2	3	4	5	6	7	8	9	Увек је оправда н	
Пол Мушки	28 10,6%	6 2,3%	9 3,4%	5 1,9%	30 11,4%	13 4,9%	6 2,3%	1 0,4%	9 3,4%	11 4,2%	118 44,7%
Женск и	32 12,1%	6 2,3%	12 4,5%	9 3,4%	19 7,2%	5 1,9%	12 4,5%	12 4,5%	11 4,2%	28 10,6%	146 55,3%
Укупно	60 22,7%	12 4,5%	21 8,0%	14 5,3%	49 18,6%	18 6,8%	18 6,8%	13 4,9%	20 7,6%	39 14,8%	264 100,0%

Табела 38. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	24,082 ^a	9	,004
Вероватноћа односа	25,929	9	,002
Линеарне асоцијације	3,797	1	,051
Укупан број случајева	264		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,302	,004
Крамер В	,302	,004
Укупан број случајева	264	

На крају, статистички значајна повезаност се показала и између пола младих и њиховог слагања/неслагања са тврдњом *Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене*. Установљена је величина хи-квадрат теста 11, 897 и његова статистичка значајност 0, 03 као и статистички значајна ниска повезаност (0, 205). Видимо да се већина младих жена оштро противи овој тврдњи, у већем проценту од мушкараца, док дуго већи проценат мушкараца него жена подржава ову тврдњу.

Табела 39. Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене.

		Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене.			Укупно
		Слажем се	Нити се слажем, нити се не слажем	Не слажем се	
Пол	Мушки	20 7,0%	38 13,4%	69 24,3%	127 44,7%
	Женски	9 3,2%	35 12,3%	113 39,8%	157 55,3%
Укупно		29 10,2%	73 25,7%	182 64,1%	284 100,0%

Табела 40. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	11,897 ^a	2	,003
Вероватноћа односа	11,971	2	,003
Линеарне асоцијације	11,822	1	,001
Укупан број случајева	284		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,205	,003
	Крамер В	,205	,003
Укупан број случајева		284	

Сумарно, резултати би се могли приказати овако:

Табела 41. Пол као фактор утицаја, 2005.

Пол/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.	0,364	0,01	36,454
Мушкарци су боље политичке вође од жена.	0,309	0,01	26,231
Развод је оправдан.	0,302	0,04	24,082
Мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене.	0,205	0,03	11,897

Као што постоји разлика између образованих и необразованих младих по питању неких ствари, тако постоји и разлика између жена и мушкараца. И у овом случају се главне разлике огледају у схватању односа између полова. Мушкарци су се показали као она категорија становништва која подржава визију њих самих као јачег, доминантнијег пола, оног који је бољи од жена и који сходно томе треба да има предност при запошљавању јер су они бољи у сфери политике и економије. Поред овога, они су изразили и генерално неоправдање развода за разлику од жена које су сматрале да би развод требало да буде потпуно оправдана појава у данашње време.

Након образовања и пола испитаника, следећи фактор који се показао као утицајан био је брачни статус испитаника. Статистички значајна ниска корелација (0,301) је установљена само у случају једне тврдње - *Неопходно је да дете живи у породици и са оцем и са мајком да би срећно одрасло*. Величина хи-квадрат теста је била 22,478 а његова значајност 0,01. Из табеле видимо да се већина младих који су у браку и ванбрачној заједници (као и већина невенчаних младих) слаже са овом тврдњом док се већина младих који су разведени али и одређен број самих не слаже.

Табела 42. Неопходно је да дете живи у породици и са оцем, и са мајком да би срећно одрасло.

	Неопходно је да дете живи у породици и са оцем, и са мајком да би срећно одрасло.		Укупно
	Слажем се	Не слажем се	

Брачни статус	У браку	55 22,2%	4 1,6%	59 23,8%
	У ванбрачној заједници	10 4,0%	3 1,2%	13 5,2%
	Разведени	2 0,8%	6 2,4%	8 3,2%
	Раздвојени	1 0,4%	0 0,0%	1 0,4%
	Самци (никада венчани)	132 53,2%	35 14,1%	167 67,3%
Укупно	200 80,6%	48 19,4%	248 100,0%	

Табела 43. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	22,478 ^a	4	,000
Вероватноћа односа	19,927	4	,001
Линеарне асоцијације	2,623	1	,105
Укупан број случајева	248		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,301	,000
Крамер В	,301	,000
Укупан број случајева	248	

Шта можемо да закључимо на основу овога? Може се рећи да је овде пресудно искуство заједничког живота јер млади који живе заједно, било то у браку или у ванбрачној заједници) другачије гледају на одрастање деце и сматрају да је нужно да дете одраста уз оба родитеља. За разлику од њих, разведени млади су принуђени да верују како дете може да има срећно детињство и ако родитељи не живе заједно већ дете одраста уз једног родитеља, уз повремено виђање другог. Такође, млади који нису венчани још увек немају формирано искуство заједничког живота те одређен број њих сматра да није потребно да родитељи живе заједно да би одгајали дете већ да оно може да има срећно детињство иако су родитељи раздвојени.

Последњи фактор који се показао као утицајан била је религиозност испитаника и то у случају само једне тврдње – *Цркве могу да дају одговоре на проблеме породичног живота*. Установљена је ниска повезаност која је и била очекивана, односно претпостављало се да ће постојати статистички значајна разлика између одговора религиозних и нерелигиозних испитаника, те да ће религиозни испитаници оправдавати деловање цркве и томе слично. Нећемо даље разматрати фактор религиозности младих пошто су се корелације с њим у вези показале као очигледне.

Дакле, на основу детаљније анализе података, можемо извести следећи закључак о породичним вредностима младих у Србији 2005. године:

Младима је породица била јако важна и сматрали су да би у будућности требало ставити већи нагласак на породични живот а залагали су се и за веће поштовање ауторитета, што нам говори о још увек присутним традиционалним породичним вредностима. Сматрали су да брак није застарела институција а посебно су се млади људи који су били у браку залагали за традиционалну породицу са оба родитеља да би дете срећно одрасло. Још увек заступљена традиционалност младих се видела и по томе што су млади сматрали да хомосексуалност никада није оправдана и што су им хомосексуалци били непожељни као суседи, а нису оправдавали ни развод брака (ово су већином сматрали млади нижег образовног нивоа и мушкарци док су високообразовани и жене позитивно гледали на хомосексуалност и развод).

Међутим, те 2005. године су биле приметне и модерне породичне вредности јер је већина младих истицала самосталност и независност, било то у случају подржавања жене као самохране мајке која може имати дете а да при том не жели трајнију везу са мушкарцем, истицања да је запослење жене јако битно и да посао домаћице не може да испуњава као и посао за плату или прихватања невенчаних парова који живе заједно са суседе. Високообразовани млади и жене су пропагирали равноправност и једнакост и оштро се противили тврдњама да мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене, да је универзитетско образовање битније за мушкарце него за жене и да су мушкарци бољи политички лидери и пословни руководиоци у односу на жене, док су млади нижег образовног нивоа и мушкарци остајали доследни традиционалним схватањима те су већином подржавали поменуте тврдње. Највећа разлика између високообразованих и жена, са једне стране, и младих нижег образовног нивоа и

мушкараца, са друге стране, се показала по питању оправдања насиља над женама јер су се први, за разлику од других, строго противили насиљу.

Да бисмо проверили налазе дескриптивне статистике и установили да ли заиста постоји корелација између установљене глобалне вредносне оријентације (индивидуализам/колективизам; традиционализам/модернизам) и породичних вредности младих, приступили смо поново нелинеарној анализи.⁴¹ Анализа је обухватила већ поменуте тврдње преко којих је мерен индивидуализам/колективизам, традиционализам/модернизам али су сада додате и тврдње преко којих су мерене породичне вредности младих.

4.1.3. Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности

Као и у случају вредносних оријентација, показала се корелисаност ставки димензија и када су димензијама додате ставке које репрезентују породичне вредности. Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 3.365, а друге 3.052. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.877. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 44. Димензије, 2005.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.730	3.365
2	.698	3.052
Укупно	.877 ^a	6.417

⁴¹ С обзиром на хијерархијску уређеност категорија варијабли, изабран је ординални ниво анализе варијабли. У складу са наведеним, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking). Недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

У наредној табели је приказан удео варијансе⁴² који је објашњен сваком варијаблом (Табела 45). Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *проституција никада није оправдана* (0.665) и *хомосексуалност никада није оправдана* (0.588) док најмањи удео имају променљиве *испитаник никада не би потписао петицију* (0.031) и *дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло* (0.044).

Табела 45. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2005.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичк а средина	Димензија		Аритметичк а средина
	1	2		1	2	
Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.	.562	.016	.289	.562	.000	.562
Мушкарци су боље политичке вође од жена.	.436	.039	.237	.435	.027	.462
Универзитетско образовање је важније за дечака него за девојчицу.	.398	.018	.208	.398	.002	.400
Мушкарци имају предност при запошљавању у односу на жене.	.393	.014	.203	.392	.008	.401
Посао домаћице једнако испуњава као и посао за плату.	.258	.002	.130	.258	.000	.258
Хомосексуалци су непожељни као суседи.	.208	.024	.116	.208	.024	.232
Послушност је пожељна особина за децу.	.172	.014	.093	.172	.014	.186
Одлучност није пожељна особина за децу.	.161	.023	.092	.161	.023	.184
Не би требало да жена има децу сама без да није у вези са мушкарцем.	.137	.088	.112	.136	.088	.224

⁴² Модел може бити представљен у виду модела вектора, који описују променљиву у виду праве линије, усмерене у координатном систему димензија и у виду модела центроид, који представља променљиве сетом тачака категорије.

Невенчани парови који живе заједно су непожељни за суседе.	.123	.063	.093	.123	.063	.186
Главни циљ државе је одржавање реда.	.084	.005	.045	.084	.005	.089
Религиозност је пожељна особина за децу.	.051	.025	.038	.051	.025	.076
Испитаник нема пуно поверења у друге људе.	.035	.031	.033	.035	.031	.066
Проституција никада није оправдана.	.059	.621	.340	.048	.617	.665
Хомосексуалност никада није оправдана.	.053	.566	.309	.023	.565	.588
Абортус никада није оправдан.	.016	.423	.219	.001	.423	.425
Оправдано је да муж бије жену.	.224	.379	.301	.157	.373	.531
Брак није застарела институција.	.005	.146	.076	.005	.146	.151
Развод никада није оправдан.	.025	.134	.079	.003	.131	.133
Испитаник је веома поносан на националност.	.003	.103	.053	.001	.103	.104
Испитаник сматра да је несрећан.	.041	.095	.068	.023	.089	.113
Породица је веома важна у животу.	.005	.090	.047	.000	.088	.088
Бог је веома важан у животу.	.006	.077	.042	.000	.077	.078
Независност није пожељна особина за децу.	.040	.045	.043	.040	.045	.086
Важно је поштовати власт.	.014	.044	.029	.013	.044	.057
Дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало.	.021	.023	.022	.021	.023	.044
Испитаник никада не би потписао петицију.	.016	.018	.017	.013	.017	.031
Укупно	3.546	3.126	3.336	3.365	3.052	6.417

У табели 46. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама.

Прва димензија дистинкује испитанике који сматрају да су мушкарци бољи пословни руководиоци од жена (0.750), да су мушкарци боље политичке вође од жена (0.661), да је универзитетско образовање важније за дечака него за девојчицу (0.632), да мушкарци имају предност при запошљавању у односу на жене (0.626), да посао домаћице једнако испуњава као и посао за плату (0.508), да су хомосексуални парови

непожељни као суседи (0.456), да жена не би требало да има децу сама без да је у вези са мушкарцем (0.369) и да су невенчани парови који живе заједно непожељни за суседе (0.350). Овој димензији припадају и испитаници који сматрају да су послушност (0.415) и религиозност (0.226) пожељне особине за усвајање код деце али да одлучност (0.402) то није, као и да је главни циљ државе одржавање реда (0.290). На основу овога, може се наслутити да су традиционалне породичне вредности претежно у вези са традиционалистичком али и колективистичком вредносном оријентацијом.

Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да проститутуција никад није оправдана (0.786), да хомосексуалност никад није оправдана (0.752), да абортус никад није оправдан (0.651), да је оправдано да муж бије жену (0.611), да брак није застарела институција (0.382), да развод никад није оправдан (0.361) и да је породица веома важна у животу (0.296). Овој димензији такође припадају и испитаници који су веома поносни на националност (0.321), којима је Бог веома важан у животу (0.278) и који сматрају да је веома важно поштовати власт (0.209) што претежно осликава везу традиционалних вредности са традиционалистичком вредносном оријентацијом.

Табела 46. Оптерећења варијабли, 2005.

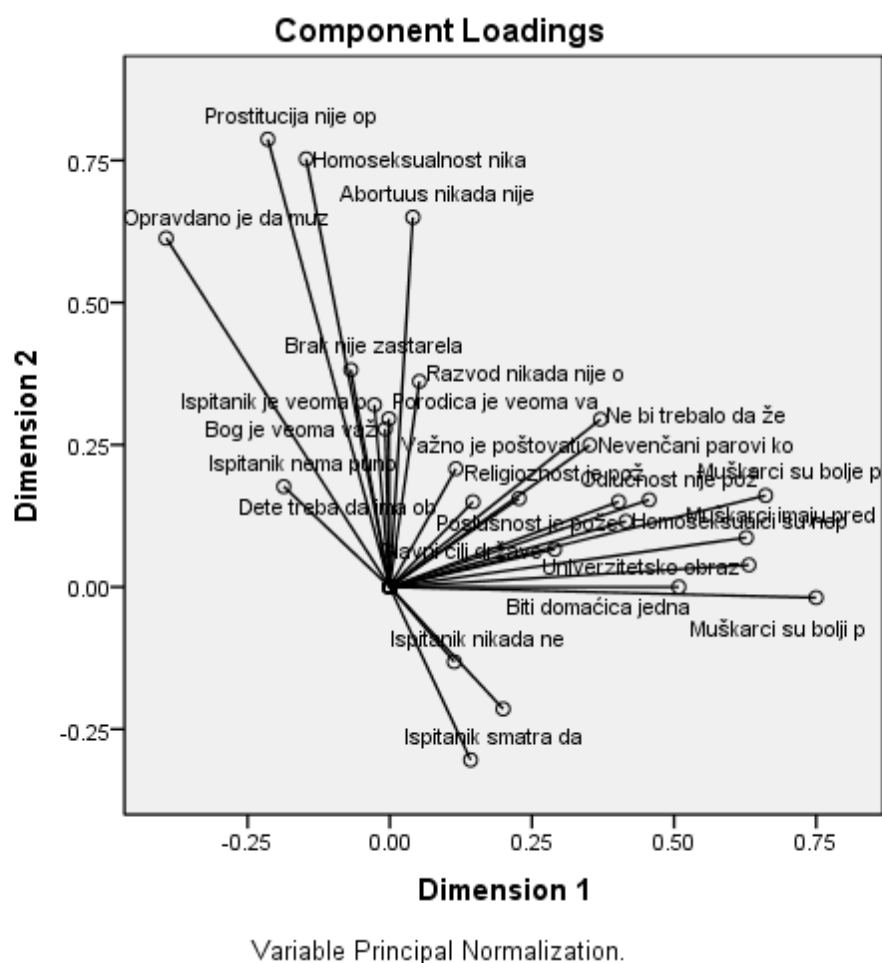
	Димензија	
	1	2
Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.	.750	-.014
Мушкарци су боље политичке вође од жена.	.661	.165
Универзитетско образовање је важније за дечака него за девојчицу.	.632	.042
Мушкарци имају предност при запошљавању у односу на жене.	.626	.090
Посао домаћице једнако испуњава као и посао за плату.	.508	.004
Хомосексуалци су непожељни као суседи.	.456	.156
Послушност је пожељна особина за децу.	.415	.117
Одлучност није пожељна особина за децу.	.402	.151
Не би требало да жена има децу сама без да није у вези са мушкарцем.	.369	.296
Невенчани парови који живе заједно су непожељни за суседе.	.350	.252
Главни циљ државе је одржавање реда.	.290	.067
Религиозност је пожељна особина за децу.	.226	.157
Испитаник нема пуно поверења у друге људе.	-.187	.176

Проституција никада није оправдана.	- .219	.786
Хомосексуалност никада није оправдана.	- .151	.752
Абортус никада није оправдан.	.037	.651
Оправдано је да муж бије жену.	- .397	.611
Брак није застарела институција.	- .071	.382
Развод никада није оправдан.	.051	.361
Испитаник је веома поносан на националност.	- .029	.321
Испитаник сматра да је несрећан.	.153	- .299
Породица је веома важна у животу.	- .004	.296
Бог је веома важан у животу.	- .010	.278
Независност није пожељна особина за децу.	.201	- .213
Важно је поштовати власт.	.116	.209
Дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало.	.145	.151
Испитаник никада не би потписао петицију.	.115	- .132

Оптерећења су приказана и графички (График 12.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *проституција није оправдана, абортус и хомосексуалност никада нису оправдани, оправдано је да муж бије жену и испитаник сматра да је несрећан.*

Положај ставова према неоправдању абортуса, хомосексуалности и проституције али и оправдању насиља над женама укажује на повезаност ових тврдњи, а приметно је да су на графику и многе друге тврдње повезане: на пример, тврдња да брак није застарела институција и да развод никада није оправдан.

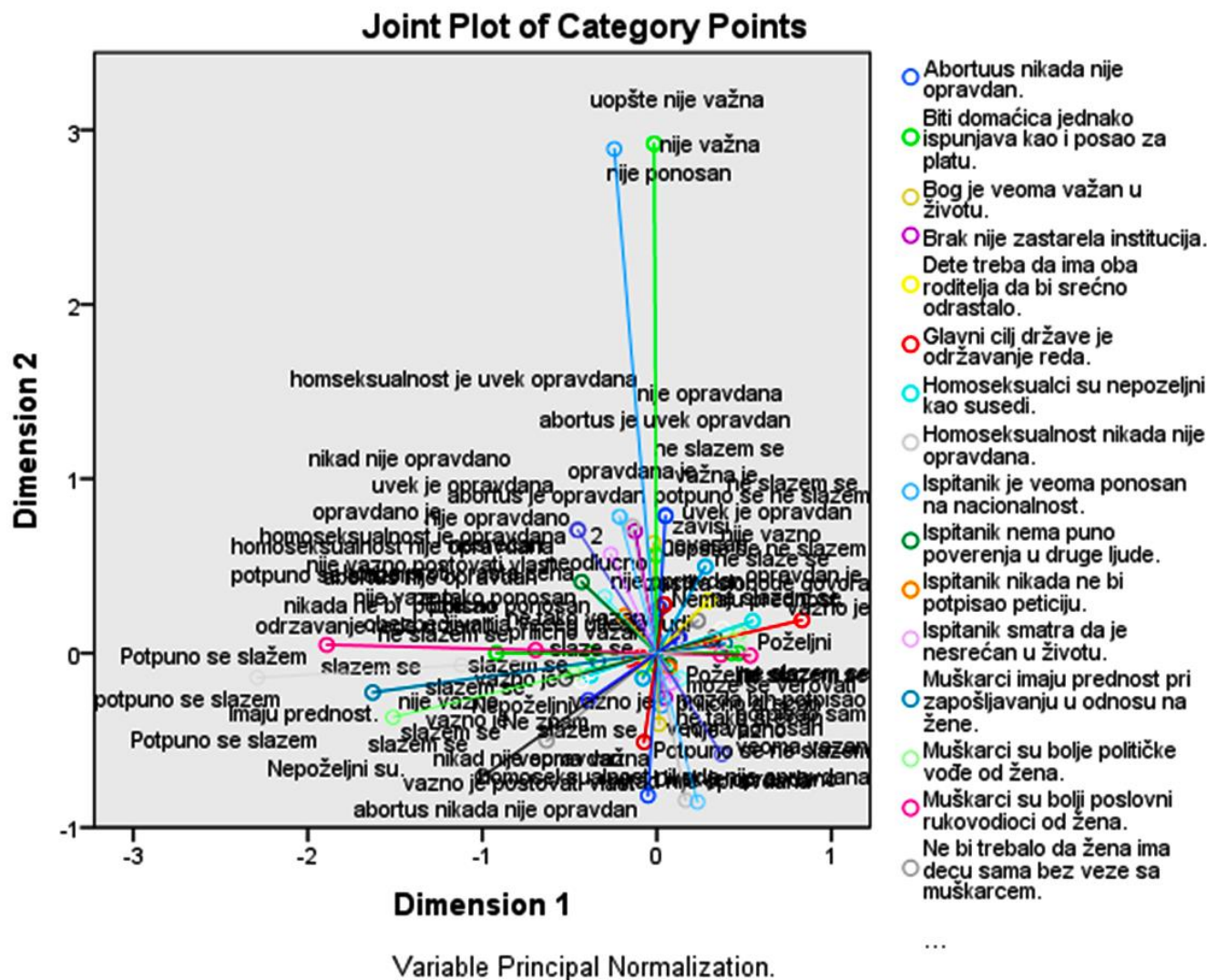
График 12. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2005.

Иста димензија обухвата и испитанике поносне на националност и којима је Бог важан у животу тако да се може закључити да постоји повезаност тврдњи које репрезентују традиционалистичку вредносну оријентацију.

На графику 13. је приказан положај категорија према димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности *важности породице* и *поноса на националност*. Видимо да са једне стране имамо испитанике којима је породица веома важна у животу и који су јако поносни на националност док са друге стране имамо испитанике који сматрају да породица уопште није важна и који нису поносни на националност. Са њима су у вези и тврдње о оправдању абортуса и хомосексуалности.

График 13. Приказ положаја категорија према димензијама, 2005.

На основу налаза нелинеарне анализе можемо извести следеће закључке:

Прва димензија представља претежно везу традиционалних породичних вредности и колективистичке вредносне оријентације, обухватајући младе који подржавају дубоко устаљене предрасуде о доминацији мушкараца над женама: да су мушкарци бољи пословни руководиоци и политичке вође од жена, да је универзитетско образовање важније за дечака него за девојчицу и да мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене. Поред ових тврдњи, млади подржавају и примарну улогу жене као домаћице те сматрају да посао домаћице може да испуњава као и посао за плату као и да жена не би требало да има децу сама без да је у вези са мушкарцем. Противе се да им суседи буду хомосексуалци и невенчани парови који живе заједно. Ово су потпуно изненађујући подаци с обзиром да су полазни налази показали да већина младих противи поменутим предрасудама као и тврдњи да посао домаћице може да испуњава као и посао за плату док подржава тврдњу да жена може да има дете сама без да има везу са мушкарцем. Међутим, како овој димензији припадају и испитаници који сматрају да су послушност и религиозност пожељне особине за усвајање код деце али да одлучност то није, као и да је главни циљ државе одржавање реда, може се претпоставити да је анализа издвојила само оне колективистички оријентисане младе који су се слагали са горе поменутим традиционалним породичним вредностима.

Друга димензија представља традиционалистички оријентисане младе, односно младе код којих је установљена корелација традиционалних вредности и традиционалистичке вредносне оријентације, односно повезаност младих веома поносних на националност, којима је Бог важан у животу и који се залажу за поштовање власти са њиховим изражавањем породичних вредности: сматрањем да хомосексуалност, абортус развод и проституција никада нису оправдани, али да је оправдано да муж бије жену, да је породица важна у животу и да брак није застарела институција. И анализа је показала исте резултате сем податка да је оправдано да муж бије своју жену, половина младих је сматрала да није, али у овом случају се вероватно издвојила она половина која је сматрала да јесте.

Након ових изнетих резултата, размотрићемо и налазе у вези породичних вредности младих до којих је дошло Европско истраживање вредности.

4.2. Европско истраживање вредности, 2008.

4.2.1. Утврђивање породичних вредности

Да бисмо утврдили породичне вредности младих, приступили смо њиховом мерењу преко следећих тврдњи:

- Породица је врло важна у животу испитаника.
- Испитаник не жели за суседе хомосексуалце
- У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању над женама.
- Детету треба дом са оба родитеља да би имало срећно детињство.
- Брак није застарела институција.
- Не би требало да жена има дете као самохрана мајка а да не жели стабилну везу с мушкарцем.
- Брак или дуга, стабилна веза су неопходни за срећу;
- Хомосексуални парови не би требало да имају могућност да усвоје децу;
- Није у реду да двоје људи живи заједно без ступања у брак;
- Имати децу је обавеза према друштву;
- Жена треба да има децу да би била испуњена.
- Мушкарци треба да имају децу да би били испуњени.
- Не би требало да људи сами одлучују хоће ли имати децу или не;
- Кад је родитељ тешко болестан или немоћан, дужност је одраслог детета да брине о њима;
- Мајка која ради не може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради;
- Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради;
- Запослење је у реду, али већина жена заправо жели кућу и децу;
- Посао домаћице може да испуњава жену исто као и посао за плату;
- Запослење није најбољи начин за жену да буде независна;
- Муж и жена не треба равноправно да доприносе приходима домаћинства;
- Очеви нису једнако способни да се брину о деци као и мајке;
- Мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене;
- Без обзира на квалитете и мане родитеља, деца их морају увек волети и поштовати.
- Обавеза родитеља је да раде најбоље за своју децу, чак и онда када тиме раде на сопствену штету.
- Одрасла деца су дужна пружати дугорочну помоћ родитељима, чак и кад је то на сопствену уштрб.
- Прељуба никад није оправдана.
- Проституција никада није оправдана.
- Хомосексуалност никада није оправдана.
- Абортус никада није оправдан.

- Развод никада није оправдан.
- Успутни секс никада није оправдан.
- Вештачка оплодња никада није оправдана.

На основу резултата дескриптивне статистике, може се закључити да је важност породице у животу младих процењена као велика јер је 85, 7% младих оценило породицу као врло важну а 13, 3% као прилично важну што нас доводи до закључка да је за 99% младих породица јако важна. Такође, доминантан је и став младих да је традиционална породица са оба родитеља још увек јако важна јер 79, 5% младих сматра да су детету потребна оба родитеља да би имало срећно детињство. Брак или дуга стабилна веза се још увек виде као нужни за срећу а са тиме се слаже и 59, 4% младих, док 77, 1% младих сматра да брак није застарела институција. Врло велики број младих сматра и да је верност важна за успешан брак (96, 3% младих) а није занемарљив ни број оних који децу сматрају важним за успешан брак (95, 9%). Да жене треба да имају децу да би биле испуњене сматра 65, 9% младих а да мушкарци треба да имају децу да би били испуњени сматра 62, 4% младих. 70, 3% младих не би имало ништа против да за суседе има људе са великим породицама. Веза породице и религије је видљива преко изјашњавања младих о томе да ли верски обреди треба да се организују приликом рођења или склапања брака - 87, 7% младих сматра да верски обреди треба да се организују приликом склапања брака, док у случају рођења детета то сматра 78, 8% младих. Такође, 60, 8% сматра да је потребно веће поштовање ауторитета. Међутим, опао је број младих који су сматрали да цркве могу дати одговоре на породичне проблеме, сада још 30% младих то сматра, док је 47,4% против.

Традиционални обрасци љубави и пожртвовања су још увек јаки а то видимо преко података где 89, 4% младих сматра да је дужност одраслог детета да брине о родитељима кад су тешко болесни или немоћни. Такође, 76, 5% младих сматра да је и обавеза родитеља да раде најбоље за своју децу чак и онда када тиме раде на властиту штету. Да деца увек морају волети и поштовати родитеље без обзира на њихове квалитете и мане сматра 70, 3% младих док 60% сматра да су одрасла деца дужна пружати дугорочну помоћ родитељима чак и кад је то на властиту уштрб. Опстанак традиционалних вредности је видљив и по томе што се 72, 7% младих не слаже с тврдњом да хомосексуални парови треба да имају могућност да усвајају децу док 73% младих сматра да хомосексуалност никада није оправдана. 51, 5% младих не би волело

да има за суседе хомосексуалце. Поред хомосексуалности, млади у нешто мањем броју не оправдавају генерално ни прељубу (57, 3%), успутни секс (38, 9%) и абортус (32, 1%). Када је абортус у питању, изузетак је случај кад пар не жели више деце, што оправдава 61, 1% младих, и када жена није удата, што оправдава 52, 6% младих.

Окрет ка модерним породичним вредностима је видљив кроз неслагање младих са следећим тврдњама: 58% младих не сматра да ће предшколско дете трпети ако његова мајка ради, 52, 6% младих не сматра да посао домаћице може да испуњава као и посао за плату, 47,1% младих не сматра да, иако је запослење у реду, жене ипак желе кућу и децу. Такође, 49, 2% младих се не слаже са тврдњом да је имати децу обавеза према друштву док чак 97% младих сматра да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не. 72,1% младих сматра да жена може имати децу као самохрана мајка која при том не жели стабилну везу са мушкарцем. Да је запослење најбољи начин за жену да буде независна сматра 83, 6% младих док 85, 3% сматра да мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради. Велики број младих сматра да и муж и жена треба да доприносе приходима домаћинства (93, 1%) што је свакако помак ка модерним родним улогама у домаћинству. Приближно једнак проценат младих (93, 6%) сматра да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, док 74, 1% младих сматра да су очеви у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке. Такође, показатељи модерних породичних вредности се виде и на основу тога што 97, 2% младих вреднује спремност да се расправља о проблемима који се појаве између мужа и жене, 94, 5% вреднује добре сексуалне односе као важне за успешан брак, 93, 1% сматра да је време за властите пријатеље и личне активности и хобије важно док 85, 7% младих истиче равноправно учешће супружника у обављању кућних послова као важно за успешан брак. У корист родне равноправности стоји и чињеница да млади сматрају да мушкарци не треба да имају предност у запошљавању над женама (68, 6%). Да се полако мењају традиционални породични обрасци сведочи и податак да велики број младих подржава ванбрачне кохабитације јер 75, 4% младих сматра да је у реду живети заједно без ступања у брак.

Што се тиче пожељних особина које деца треба да усвоје у породици, млади на првом месту наводе пристојно владање тј. добре манире (85, 7%), затим осећај одговорности (72, 4%), толеранцију и поштовање у односу на друге (54, 9%), одлучност (45, 7%), марљивост (44%), независност (39, 2%), послушност (36, 9%),

несебичност (29, 4%), штедљивост (25, 9%), религиозност (22, 9%) и на крају, машту (20, 8%).

И у овом случају је дескриптивна статистика допуњена нелинеарном анализом тврдњи која је потврдила постојање двеју различитих димензија (традиционалних и модерних породичних вредности) али због ограничености простора овде нећемо представљати и те резултате већ ћемо само у наредном делу приказати анализу установљених фактора који утичу на породичне вредности младих.

4.2.2. Фактори који утичу на процес вредновања

Основна претпоставка је била иста као у претходном истраживању - да на процес вредновања утичу одређени фактори а неки од главних фактора би могли да буду: пол, образовни ниво младих, брачни статус младих, запосленост младих, религиозност младих и материјални стандард њихове породице. Сви ови фактори су тестирани али се показало да само неки од њих утичу на процес вредновања. Приликом анализе варијабли пола, брачног статуса и религиозности младих установљена статистички значајна повезаност средњег и ниског интензитета док је у случају образовног нивоа младих установљена статистички значајна повезаност високог и средњег интензитета. Представимо најпре оне случајеве код којих је установљена највећа корелација:

Статистички значајна повезаност високог интензитета установљена је између образовног нивоа младих и њиховог слагања/ неслагања са тврдњом *Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене* (0, 629). Величина хи-квадрат теста је била 115, 902 а његова значајност 0, 01. Већина факултетски образованих младих се слаже с тврдњом док је половина младих са недовршеном основном школом неодлучна – и потпуно се слажу и потпуно се не слажу.

Табела 47. Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.

	Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.	Укупно
--	---	--------

		Потпуно се слажем	Слаже м се	Не слаже м се	Потпуно се не слажем	Не зна	Нема одгово ра	
Највиши степен образовања	Недовршена основна школа (4 до 7 разреда)	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,7%
	Потпуна основна школа (8 разреда)	13 4,4%	10 3,4%	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	24 8,2%
	Трогодишња стручна школа за мануелна занимања	21 7,2%	32 10,9%	3 1,0%	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	57 19,5%
	Четворогодишња стручна школа за мануелна занимања	22 7,5%	24 8,2%	3 1,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	49 16,7%
	Четворогодишња стручна школа за немануелна занимања	30 10,2%	27 9,2%	2 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	59 20,1%
	Средња усмерена школа (1978-1988)	2 0,7%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	3 1,0%
	Гимназија	26 8,9%	23 7,8%	1 0,3%	1 0,3%	0 0,0%	2 0,7%	53 18,1%
	Виша школа	12 4,1%	9 3,1%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	21 7,2%
	Уметничка академија, висока школа	1 0,3%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%	3 1,0%
	Факултет природних/техничк их наука	5 1,7%	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	6 2,0%
	Факултет друштвених наука	3 1,0%	8 2,7%	2 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	13 4,4%
	Магистратура и мастер	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
	Нема одговора	1 0,3%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,7%
	Укупно	137	137	12	3	1	3	293

	46,8%	46,8%	4,1%	1,0%	0,3%	1,0%	100,0%
--	-------	-------	------	------	------	------	--------

Табела 48. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	115,902 ^a	60	,000
Вероватноћа односа	54,058	60	,691
Линеарне асоцијације	,000	1	,983
Укупан број случајева	293		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,629	,000
Крамер В	,281	,000
Укупан број случајева	293	

Још једна тврдња код које се образовање испитаника показало као утицајни фактор јесте тврдња *Детету је потребан дом са оба родитеља да би имало срећно детињство*. Установљена је статистички значајна повезаност средњег интензитета (0, 464), величина хи-квадрат теста је била 63, 134 а његова значајност 0, 03. Већина младих са незавршеном и завршеном основном школом подржава ову тврдњу, док у случају факултетски образованих младих, имамо и одређен број младих који се не слажу.

Табела 49. Детету је потребан дом са оба родитеља да би имало срећно детињство.

		Детету је потребан дом са оба родитеља да би имало срећно детињство.				Укупно
		Слажем се	Не слажем се	Не знам	Нема одговора	
Највиши степен образовања	Недовршена основна школа (4 до 7 разреда)	2 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,7%
	Потпуна основна	18	6	0	0	24

школа (8 разреда)	6,1%	2,0%	0,0%	0,0%	8,2%
Трогодишња стручна школа за мануелна занимања	49 16,7%	7 2,4%	1 0,3%	0 0,0%	57 19,5%
Четворогодишња стручна школа за мануелна занимања	44 15,0%	5 1,7%	0 0,0%	0 0,0%	49 16,7%
Четворогодишња стручна школа за немануелна занимања	50 17,1%	9 3,1%	0 0,0%	0 0,0%	59 20,1%
Средња усмерена школа (1978-1988)	2 0,7%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	3 1,0%
Гимназија	31 10,6%	17 5,8%	4 1,4%	1 0,3%	53 18,1%
Виша школа	19 6,5%	0 0,0%	1 0,3%	1 0,3%	21 7,2%
Уметничка академија, висока школа	1 0,3%	1 0,3%	1 0,3%	0 0,0%	3 1,0%
Факултет природних/техничких наука	5 1,7%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%	6 2,0%
Факултет друштвених наука	9 3,1%	3 1,0%	1 0,3%	0 0,0%	13 4,4%
Магистратура и мастер	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
Нема одговора	2 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,7%
Укупно	233 79,5%	49 16,7%	8 2,7%	3 1,0%	293 100,0%

Табела 50. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	63,134 ^a	36	,003
Вероватноћа односа	52,315	36	,039
Линеарне асоцијације	,432	1	,511
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,464	,003
	Крамер В	,268	,003
Укупан број случајева		293	

Резултате бисмо могли сумарно овако приказати:

Табела 51. Образовни ниво као фактор утицаја, 2008.

Образовање/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Мушкарци треба да имају исту одговорност према кући и деци као и жене.	0, 629	0, 01	115, 902
Детету је потребан дом са оба родитеља да би срећно одрсатало.	0, 464	0, 03	63, 134

Из табеле видимо да поново имамо неслагање између младих вишег и нижег образовног нивоа по питању односа између полова јер образованији млади сматрају да би мушкарци требало да буду равноправни са женама када се ради о обавезама око куће и деце те да би они требало да преузму одговорност исто као и жене. Млади нижег образовног нивоа се међутим за овим не слажу и сматрају да би цео терет обавеза требало да снесе жене. Ово се објашњава тиме да се они вероватно држе оних биолошких разлика између жена и мушкараца на основу којих би мушкарци требало да буду заштитници и доносиоци хране у кућу док би жене требало да брину о кући и деци. Дакле, сматрају да се тачно зна која је улога жене а која је улога мушкараца – они нису равноправни а из тога следи да мушкарац не би требало да обавља улогу жене нити да жена обавља улогу мушкараца. С тим у вези је и наредна тврдња где се испољила разлика између високообразованих и младих нижег образовног нивоа – ови други сматрају да је детету потребан дом са оба родитеља да би имало срећно детињство, док се образованији млади такође слажу али има и оних који сматрају да ово није нужно неопходно. Ово је у складу са њиховим схватањем да мушкарац мора да обавља једно а жена друго, дакле, нужно су потребна оба родитеља, један не може да обавља обе улоге.

Након образовања, фактор који се показао као најутицајнији био је брачни статус младих. Тврдња код које се показала највећа статистички значајна повезаност јесте тврдња *Успутни секс је оправдан*. Анализом ове тврдње је установљена статистички значајна повезаност средњег интензитета (0, 519), величина хи-квадрат теста је била 79, 058 а његова значајност 0, 01. Већина младих у браку сматрају да успутни секс никада није оправдан док одређен проценат младих који нису у браку сматрају да је увек оправдан.

Табела 52. Успутни секс је оправдан.

	Успутни секс је оправдан.												Укупно
	Никада	2	3	4	5	6	7	8	9	Увек	Не знам	Нема одговора	
Брачни и браку статус	39 13,3%	3 1,0%	3 1,0%	2 0,7%	4 1,4%	1 0,3%	3 1,0%	1 0,3%	0 0,0%	2 0,7%	1 0,3%	0 0,0%	59 20,1%
Разведени	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
Раздвојени	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
Никада венчан	69 23,5%	16 5,5%	15 5,1%	9 3,1%	28 9,6%	12 4,1%	14 4,8%	15 5,1%	6 2,0%	26 8,9%	7 2,4%	5 1,7%	222 75,8%
Нема одговора	5 1,7%	0 0,0%	2 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,7%	1 0,3%	0 0,0%	10 3,4%
Укупно	114 38,9%	19 6,5%	20 6,8%	11 3,8%	32 10,9%	13 4,4%	17 5,8%	16 5,5%	7 2,4%	30 10,2%	9 3,1%	5 1,7%	293 100,0%

Табела 53. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	79,058 ^a	44	,001
Вероватноћа односа	51,024	44	,217
Линеарне асоцијације	4,059	1	,044
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,519	,001
	Крамер В	,260	,001
Укупан број случајева		293	

Брачни статус младих се показао као утицајан и приликом анализе тврдње *Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке*. Овом приликом, установљена је статистички значајна повезаност средњег интензитета (0,490), величина хи-квадрат теста је била 70,240 а његова значајност 0,01. Млади који су у браку већином сматрају да је ово тачно док се невенчани млади такође већином слажу са овим али одређен број младих изражава и неслагање.

Табела 54. Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке.

		Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке.						Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	Не знам	Нема одговора	
Брачни статус	У законитом браку	16 5,5%	22 7,5%	19 6,5%	2 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	59 20,1%
	Разведени	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
	Раздвојени	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
	Никада венчан	60 20,5%	112 38,2%	39 13,3%	8 2,7%	0 0,0%	3 1,0%	222 75,8%
	Нема одговора	3 1,0%	2 0,7%	3 1,0%	0 0,0%	2 0,7%	0 0,0%	10 3,4%
Укупно		80 27,3%	137 46,8%	61 20,8%	10 3,4%	2 0,7%	3 1,0%	293 100,0%

Табела 55. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	70,240 ^a	20	,000
Вероватноћа односа	28,454	20	,099
Линеарне асоцијације	,610	1	,435
Укупан број случајева	293		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,490	,000
Крамер В	,245	,000
Укупан број случајева	293	

Даље, анализом тврдње *Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради* такође је установљена статистички значајна повезаност средњег интензитета (0,461) између брачног статуса младих и њиховог слагања/неслагања са овом тврдњом. Величина хи-квадрат теста је била 62,270 а његова значајност 0,01. Као и у претходном случају, млади који су у браку се углавном већински слажу са овим док невенчани млади показују слагање али и неслагање у знатно већем броју од венчаних млади.

Табела 56. Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради.

		Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради.					Укупно	
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	Не знам		Нема одговора
Брачни статус	У законитом браку	19 6,5%	32 10,9%	7 2,4%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	59 20,1%
	Разведени	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
	Раздвојени	0	0	0	1	0	0	1

	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,0%	0,0%	0,3%
Никада венчан	87	102	24	3	5	1	222
	29,7%	34,8%	8,2%	1,0%	1,7%	0,3%	75,8%
Нема одговора	4	5	1	0	0	0	10
	1,4%	1,7%	0,3%	0,0%	0,0%	0,0%	3,4%
Укупно	110	140	32	5	5	1	293
	37,5%	47,8%	10,9%	1,7%	1,7%	0,3%	100,0%

Табела 57. Хи-квadrat тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квadrat	62,270 ^a	20	,000
Вероватноћа односа	14,748	20	,791
Линеарне асоцијације	,064	1	,800
Укупан број случајева	293		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,461	,000
Крамер В	,231	,000
Укупан број случајева	293	

Последња тврдња код које се брачни статус младих показао као утицајан је била тврдња *Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради*. Овом приликом, установљена је статистичка значајна повезаност ниског интензитета (0,374) између брачног статуса младих и њиховог слагања/неслагања са овом тврдњом. Величина хи-квadrat теста је била 41,092 а његова значајност 0,04. Већина младих који су у браку се не слаже са овим док у случају невенчаних младих имамо више од половине младих који се не слажу али и скоро половину младих који се слажу.

Табела 58. Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради.

		Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради.					Укупно	
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	Не знам		Нема одговора
Брачни статус	У законитом браку	6 2,0%	15 5,1%	32 10,9%	6 2,0%	0 0,0%	0 0,0%	59 20,1%
	Разведени	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%	0 0,0%	1 0,3%
	Раздвојени	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,3%
	Никада венчан	21 7,2%	64 21,8%	100 34,1%	25 8,5%	10 3,4%	2 0,7%	222 75,8%
	Нема одговора	0 0,0%	3 1,0%	6 2,0%	1 0,3%	0 0,0%	0 0,0%	10 3,4%
Укупно		28 9,6%	82 28,0%	138 47,1%	32 10,9%	11 3,8%	2 0,7%	293 100,0%

Табела 59. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	41,092 ^a	20	,004
Вероватноћа односа	21,183	20	,386
Линеарне асоцијације	1,188	1	,276
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,374	,004
	Крамер В	,187	,004
Укупан број случајева		293	

Сумарно, резултати се могу представити овако:

Табела 60. Брачни статус као фактор утицаја, 2008.

Брачни статус/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Успутни секс је оправдан.	0, 519	0, 01	79, 058
Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке	0, 490	0, 01	70, 240
Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос као и мајка која не ради.	0, 461	0, 01	62, 270
Предшколско дете ће трпети ако његова мајка ради	0, 374	0, 04	41, 092

Највећа статистички значајна разлика се показала између венчаних и невенчаних младих по питању оправдања успутног секса, за који су млади у браку већином сматрали да није оправдан док су га слободни млади углавном оправдавали. Ово није потребно детаљније образлагати јер је јасно да су млади који су решили да се скрасе у браку другачијег погледа на питање секса ван брака за разлику од слободних младих који су још увек у некој опуштенијој фази по питању сексуалности. Након овога, установљена је разлика између венчаних и невенчаних младих по питању тврдње *Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке*. Млади који су у браку су већином сматрали да је ово тачно док су се невенчани млади такође већином слагали са овим али је одређен број младих изражавао и неслагање. Ово се може објаснити чињеницом да су се млади у браку углавном остварили и у сфери родитељства те имају више искуства и проверено могу да процене да ли су очеви способни да се брину о деци или не. За разлику од њих, слободни млади углавном нису родитељи те могу само да нагађају да ли би се очеви подједнако добро бринули о деци као и мајке. У вези са овом тврдњом је била и тврдња *Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради* код које се већина младих који су у браку није слагала док смо у случају невенчаних младих имали више од половине младих који се нису слагали али и скоро половину младих који су се слагали. Може се наслутити да је и ово вероватно последица тога да невенчани немају искуства док венчани из искуства знају да ако раде њихово дете неће испаштати. На крају, код тврдње *Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради*, млади који су у браку су се углавном већински слагали са овим док су невенчани

млади показивали слагање али и неслагање у знатно већем броју од венчаних млади, што је такође последица неискства у сфери родитељства.

Након образовања и брачног статуса, фактор који се показао као трећи по утицајности је био пол испитаника. Тврдња код које се показала највећа корелација је тврдња *Успутни секс је оправдан*. Установљена је статистички значајна повезаност средњег интензитета (0, 419), величина хи-квадрат теста је била 51, 556 а његова значајност 0, 01. Жене у великој већини сматрају да успутни секс никада није оправдан док мушкарци већином сматрају да је увек оправдан.

Табела 61. Успутни секс је оправдан.

		Успутни секс је оправдан.											Нема одговора	Укупно
		Никад	2	3	4	5	6	7	8	9	Увек	Не знам		
Пол	Мушкарци	27 9,2%	9 3,1%	13 4,4%	5 1,7%	15 5,1%	6 2,0%	11 3,8%	12 4,1%	5 1,7%	24 8,2%	2 0,7%	2 0,7%	131 44,7%
	Женски	87 29,7%	10 3,4%	7 2,4%	6 2,0%	17 5,8%	7 2,4%	6 2,0%	4 1,4%	2 0,7%	6 2,0%	7 2,4%	3 1,0%	162 55,3%
Укупно		114 38,9%	19 6,5%	20 6,8%	11 3,8%	32 10,9%	13 4,4%	17 5,8%	16 5,5%	7 2,4%	30 10,2%	9 3,1%	5 1,7%	293 100,0%

Табела 62. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	51,556 ^a	11	,000
Вероватноћа односа	53,830	11	,000
Линеарне асоцијације	,018	1	,892
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,419	,000
	Крамер В	,419	,000
Укупан број случајева		293	

Анализом тврдње *Запослење је најбољи начин за жену да буде независна* установљена је статистички значајна ниска повезаност (0,312) између пола младих и њиховог слагања/неслагања са овом тврдњом. Величина хи-квадрат теста је била 28,524 а његова значајност 0,001. Док се жене у великој већини слажу, мушкарци показују неслагање у већем проценту од жена.

Табела 63. Запослење је најбољи начин за жену да буде независна.

		Запослење је најбољи начин за жену да буде независна.					Нема одговора	Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Не слажем се	Потпуно се не слажем	Не знам		
Пол	Мушки	24 8,2%	74 25,3%	23 7,8%	1 0,3%	7 2,4%	2 0,7%	131 44,7%
	Женски	66 22,5%	81 27,6%	11 3,8%	2 0,7%	0 0,0%	2 0,7%	162 55,3%
Укупно		90 30,7%	155 52,9%	34 11,6%	3 1,0%	7 2,4%	4 1,4%	293 100,0%

Табела 64. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	28,524 ^a	5	,000
Вероватноћа односа	31,784	5	,000
Линеарне асоцијације	15,981	1	,000
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,312	,000
	Крамер В	,312	,000
Укупан број случајева		293	

Тврдња код које се пол испитаника такође показао као значајан фактор утицаја била је и тврдња *Хомосексуални парови би требало да имају могућност да усвоје децу*. Статистички значајна повезаност ниског интензитета (0, 251) је установљена, величина хи-квадрат теста је била 18, 471 а његова значајност 0, 05. Већина мушкараца се строго не слаже с овом тврдњом док жене у нешто већем проценту од мушкараца показују слагање, али треба истаћи и да приближно исти проценат жена као и мушкараца изражава и неслагање.

Табела 65. Хомосексуални парови би требало да имају могућност да усвоје децу.

		Хомосексуални парови би требало да имају могућност да усвоје децу.							Укупно
		Потпуно се слажем	Слажем се	Нити се слажем нити се не слажем	Не слажем се	Уопште се не слажем	Не знам	Нема одговора	
Пол	Мушки	3 1,0%	6 2,0%	12 4,1%	26 8,9%	80 27,3%	2 0,7%	2 0,7%	131 44,7%
	Женски и	5 1,7%	16 5,5%	24 8,2%	47 16,0%	60 20,5%	8 2,7%	2 0,7%	162 55,3%
Укупно		8 2,7%	22 7,5%	36 12,3%	73 24,9%	140 47,8%	10 3,4%	4 1,4%	293 100,0%

Табела 66. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	18,471 ^a	6	,005
Вероватноћа односа	18,863	6	,004
Линеарне асоцијације	3,481	1	,062
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,251	,005
	Крамер В	,251	,005
Укупан број случајева		293	

Следећа је била тврдња *Добри сексуални односи су важни за успешан брак*. Установљена је статистички значајна повезаност ниског интензитета (0, 242), величина хи-квадрат теста је била 17, 095 а његова значајност 0, 01. Већина мушкараца сматра да су добри сексуални односи веома важни за успешан брак, док већина жена сматра да су прилично важни.

Табела 67. Добри сексуални односи су важни за успешан брак.

		Добри сексуални односи су важни за успешан брак.				Укупно
		Веома важно	Важно	Неважно	Нема одговора	
Пол	Мушки	87 29,7%	36 12,3%	4 1,4%	4 1,4%	131 44,7%
	Женски	71 24,2%	83 28,3%	4 1,4%	4 1,4%	162 55,3%
Укупно		158 53,9%	119 40,6%	8 2,7%	8 2,7%	293 100,0%

Табела 68. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	17,095 ^a	3	,001
Вероватноћа односа	17,416	3	,001
Линеарне асоцијације	1,285	1	,257
Укупан број случајева	293		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,242	,001
	Крамер В	,242	,001
Укупан број случајева		293	

Последња тврдња код које се пол испитаника показао као утицајан фактор била је тврдња *У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању над женама*. Величина хи-квадрат теста је била 16, 808, његова значајност 0, 02 а даљом провером корелација дошло се до податка о статистички значајној ниској повезаности (0, 240) између пола младих и њиховог слагања/неслагања са овом тврдњом. Видимо да се велика већина жена не слаже с овом тврдњом док се већи проценат мушкараца у односу на жене слаже.

Табела 69. У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању над женама.

		У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању над женама.					Укупно
		Слажем се	Не слажем се	Ни једно ни друго	Не знам	Нема одговора	
Пол	Мушки	33 11,3%	76 25,9%	14 4,8%	5 1,7%	3 1,0%	131 44,7%
	Женски	24 8,2%	125 42,7%	6 2,0%	7 2,4%	0 0,0%	162 55,3%
Укупно		57 19,5%	201 68,6%	20 6,8%	12 4,1%	3 1,0%	293 100,0%

Табела 70. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	16,808 ^a	4	,002
Вероватноћа односа	17,993	4	,001
Линеарне асоцијације	,303	1	,582

Укупан број случајева	293		
-----------------------	-----	--	--

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,240	,002
	Крамер В	,240	,002
Укупан број случајева		293	

Сумарно, резултати би се могли овако представити:

Табела 71. Пол као фактор утицаја, 2008.

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Успутни секс је оправдан.	0,419	0,01	51,556
Запослење је најбољи начин за жену да буде независна.	0,312	0,01	28,524
Хомосексуални парови би требало да имају могућност да могу да усвајају децу.	0,251	0,05	18,471
Добри сексуални односи су важни за успешан брак.	0,242	0,01	17,095
У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању над женама.	0,240	0,02	16,808

Видимо да разлике између полова и даље опстају јер мушкарци сматрају себе јачим полом који нужно треба да има предност приликом запошљавања у односу на жене, док за жену мисле да запослење није најбољи начин да она буде независна. По њима, они су ти који требају да раде а за жене је кућа и деца јер њима није потребно запослење као примарно. Они такође сматрају да су добри сексуални односи јако важни за успешан брак али и да је успутни секс оправдан. Међутим, оправдавају једино хетеросексуалност јер показују негативан став према хомосексуалцима сматрајући да они не би требало да имају могућност да усвајају децу.

Последњи у низу фактора који су се показали као утицајни на породичне вредности младих, била је религиозност испитаника. Она се показала утицајна код следећих тврдњи: верност је важна за успешан брак, деца су важна за успешан брак,

прељуба није оправдана, абортус није оправдан, кад је родитељ тешко болесан или немоћан дужност је одраслог детета да брине о њему, обавеза родитеља је да раде најбоље за своју децу, чак и онда када тиме раде на властиту штету и брак није застарела институција. Ни ове налазе нећемо детаљније разматрати јер је потврђено очигледно: да религиозни испитаници високо вреднују брак (и сматрају да није застарела институција), верност (те сматрају да прељуба у браку никад није оправдана), децу (те сматрају да абортус није никада оправдан), као и односе жртвовања родитеља за децу и враћања те породичне бриге родитељима под старе дане од стране њихове деце.

Дакле, на основу детаљније спроведене анализе, можемо да закључимо следеће:

Младима у Србији је 2008. године породица још увек била јако важна што је видљиво преко залагања за веће поштовање ауторитета и очување традиционалне породице са оба родитеља јер једино одрастајући у таквој породици дете може да има срећно детињство (ово су посебно сматрали млади нижег образовног нивоа, док су високообразовани сматрали да ово није нужно неопходно). Такође, млади су сматрали да су брак или дуга стабилна веза нужни за срећу а још увек је била јака и веза религије и породице јер се сматрало да верски обреди треба да се организују приликом склапања брака и рођења детета. Религиозни млади су истицали да брак није застарела институција, да су верност партнера и деца важни за успешан брак, да жене треба да имају децу да би биле испуњене, да абортус и прељуба партнера никада нису оправдани као и да је обавеза родитеља да раде најбоље за своју децу чак и онда када тиме раде на властиту штету а да је и дужност одраслог детета да брине о родитељима кад су тешко болесни или немоћни. Међутим, проценат религиозних младих који сматрају да цркве могу да дају одговоре на породичне проблеме људи је прилично опао него пре три године. Оно што такође још увек сведочи о опстајању традиционалних вредносних оријентација јесте чињеница да млади још увек сматрају да хомосексуалност никада није оправдана, да су хомосексуалци непожељни за суседе и да хомосексуални парови не треба да имају могућност да усвајају децу, што већином сматрају мушкарци док жене нису толико искључиве већ показују тенденцију ка прихватању хомосексуалаца.

Приметно је било подржавање сличних модерних породичних вредности као и 2005. године јер млади и даље сматрају да мушкарци не треба да имају предност при

запошљавању у односу на жене, што је посебно карактеристично за младе жене које у већини подржавају ову тврдњу као и тврдњу да је запослење најбољи начин за жену да буде независна.

Млади који су у браку сматрају да мајка која ради може да успостави једнако сигуран и топао однос са својим дететом као и мајка која не ради и да предшколско дете неће трпети ако његова мајка ради. Даље, млади истичу да је равноправно учешће супружника у обављању кућних послова и време за властите пријатеље и личне активности и хобије јако важно за успешан брак. Модерност се свакако огледа и у томе што млади сматрају да и муж и жена треба да доприносе приходима домаћинства, да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене (посебно сматрају млади вишег образовног нивоа) и да су очеви у принципу једнако способни да брину о деци као и мајке (посебно истичу млади који су у браку). Такође, као важни чиниоци успешног брака истичу се спремност да се расправља о проблемима који се појаве између мужа и жене и добри сексуални односи, што посебно наглашавају мушкарци док су жене у мањини. Већина мушкараца и младих који нису у браку такође чешће оправдава испутни секс док жене сматрају да никада није оправдан, а са њима се слажу и млади који су у браку.

Заступање модерних породичних вредности је видљиво и преко тога што млади одбацују тврдњу да је имати децу обавеза према друштву и сматрају да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу. Такође, сматрају да жена може имати дете и као самохрана мајка а да притом не жели стабилну везу са мушкарцем, као и да је у реду да двоје људи живи заједно без ступања у брак.

Међутим, као и код претходног истраживања, да бисмо проверили да ли заиста постоји корелација између установљених глобалних вредносних оријентација и породичних вредности младих, приступили смо детаљнијем испитивању преко нелинеарне анализе⁴³.

⁴³ С обзиром на хијерархијску уређеност категорија варијабли, изабран је ординални ниво анализе варијабли. У складу са наведеним, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking). Недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

4.2.3. Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности

Као и у претходном случају, анализа је обухватила већ поменуте тврдње преко којих је мерен индивидуализам/колективизам, традиционализам/модернизам али су додате и тврдње преко којих су мерене породичне вредности младих, те се показало да поменуте ставке корелирају у одређеној мери.

Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 5.208 а друге 3.306 Кромбахов алфа коефицијент износи 0.904. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 72. Димензије, 2008.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.827	5.208
2	.714	3.306
Укупно	.904 ^a	8.514

У наредној табели је приказан удео варијансе⁴⁴ који је објашњен сваком варјаблом (Табела 73). Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *развод није никада оправдан* (0.486) и *није у реду живети заједно без ступања у брак* (0, 444). Најмањи удео има променљива *главни циљ државе је одржање реда* (0, 007) и *треба бити опрезан у односу са другим људима* (0, 014).

Табела 73. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2008.

Модел центроида			Модел вектора		
Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
1	2		1	2	

⁴⁴ Модел може бити представљен у виду модела вектора, који описују променљиву у виду праве линије, усмерене у координатном систему димензија и у виду модела центроид, који представља променљиве сетом тачака категорије.

Развод никада није оправдан.	.486	.043	.264	.486	.001	.486
Мушкарци треба да имају децу да би били испуњени.	.410	.084	.247	.407	.026	.432
Абортус никада није оправдан.	.404	.027	.215	.404	.005	.409
Брак или дуга стабилна веза су нужни за срећу.	.387	.104	.246	.386	.001	.387
Хомосексуалност никада није оправдана.	.378	.012	.195	.378	.002	.380
Није у реду живети заједно без ступања у брак.	.319	.188	.254	.305	.139	.444
Жене треба да имају децу да би биле испуњене.	.269	.022	.146	.269	.022	.291
Дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло.	.263	.006	.135	.263	.006	.270
Вештачка оплодња никада није оправдана.	.193	.053	.123	.193	.006	.199
Проституција никада није оправдана.	.192	.056	.124	.192	.001	.193
Прељуба никада није оправдана.	.182	.005	.093	.182	.003	.184
Брак није застарела институција.	.160	.038	.099	.160	.038	.197
Успутни секс никада није оправдан.	.163	.065	.114	.157	.030	.186
Увек треба волети и поштовати родитеље.	.142	.003	.073	.142	.003	.145
Дужност је одраслог детета да се брине о родитељу када је тешко болесан или немоћан.	.166	.158	.162	.132	.120	.252
Не би требало да жена има децу сама без везе са мушкарцем.	.090	.009	.049	.090	.002	.091
Хомосексаулци су непожељни као суседи.	.089	.005	.047	.089	.005	.094
Дужност је деце да пружају дугорочну помоћ родитељима.	.085	.008	.046	.085	.001	.086
Породица је веома важна.	.094	.061	.077	.085	.044	.129
Послушност је пожељна особина за усвајање код детета.	.082	.001	.041	.082	.001	.083
Није важно потписивати петиције.	.071	.018	.044	.070	.005	.075
Хомосексаулни парови не би требало да имају могућност да усвајају децу.	.075	.086	.080	.067	.046	.113
Религиозност је пожељна особина за усвајање код детета.	.065	.048	.056	.065	.048	.112
Врло је важно поштовати власт.	.052	.025	.039	.052	.022	.074
Независност није пожељна особина за усвајање код детета.	.050	.002	.026	.050	.002	.051
Бог је врло важан у животу.	.052	.028	.040	.048	.020	.068

Обавеза је родитеља да раде само најбоље за своју децу.	.049	.001	.025	.047	.000	.047
Одлучност није пожељна особина за усвајање код деце.	.008	.002	.005	.008	.002	.010
Очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке.	.013	.354	.184	.006	.346	.352
Мушкарци не би требало да имају исту одговорност према кући и деци као и жене.	.033	.384	.208	.027	.343	.370
Мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са дететом као имајка која не ради.	.021	.323	.172	.006	.295	.300
Имати децу је обавеза према друштву.	.133	.289	.211	.040	.271	.311
Бити домаћица може да испуњава као и посао за плату.	.044	.270	.157	.021	.268	.289
Муж и жена не треба равномерно да доприносе приходима домаћинства.	.086	.259	.172	.027	.248	.275
Запослење је у реду али већина жена заправо жели кућу и децу.	.090	.256	.173	.045	.248	.293
Запослење није најбољи начин за жену да буде независна.	.026	.209	.117	.010	.209	.218
Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради.	.024	.222	.123	.001	.196	.197
Не би требало да људи сами одлучују хоће ли имати децу или не.	.074	.185	.129	.069	.180	.248
Испитаник је веома поносан на националност.	.050	.053	.051	.047	.048	.095
Мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене.	.012	.053	.032	.011	.033	.044
Испитаник сматра да је несрећан у животу.	.010	.023	.016	.005	.009	.014
Треба бити опрезан у односу с другим људима.	.001	.009	.005	.001	.009	.010
Главни циљ државе је одржање реда.	.001	.008	.004	.001	.006	.007
Укупно	5.591	4.053	4.822	5.208	3.306	8.514

У табели 74. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** обухвата испитанике који сматрају да развод никада није оправдан (0,697), да мушкарци треба да имају децу да би били испуњени (0,638),

да абортус никада није оправдан (0, 636), да су брак или дуга стабилна веза нужни за срећу (0, 622), да хомосексуалност никада није оправдана (0, 615), да није у реду живети заједно без ступања у брак (0, 552), жене треба да имају децу да би биле испуњене (0, 518), дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло (0, 513) и тако даље. С овим у вези су и тврдње које представљају традиционалистичке вредносне оријентације испитаника: послушност (0.287) и религиозност су пожељне особине за усвајање код детета (0.254) док независност није пожељна особина (0.223), важно је поштовати власт (0.227), Бог је врло важан у животу (0.219), испитаник је поносан на националност (0.218).

Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке (0,588), да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене (0,585), да мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са дететом као и мајка која не ради (0,543), да запослење није најбољи начин за жену да буде независна (0,457), муж и жена не би требало да равноправно доприносе приходима домаћинства (0,498), не би требало да људи сами одлучују хоће ли имати децу или не (0,424). Међутим, имамо и неслагање са тврдњама да је имати децу обавеза према друштву (-0.520), да бити домаћица може да испуњава као и посао за плату (-0.517), да је запослење у реду али да већина жена заправо жели кућу и децу (-0.498) и да ће предшколско дете вероватно трпети ако његова мајка ради (-0.443). Са овим су у вези и колективистичке вредносне оријентације младих које показују јако ниске вредности: треба бити опрезан у односу са другим људима (0,096), испитаник сматра да је несрећан у животу (0, 096), главни циљ државе је одржање реда (0,078).

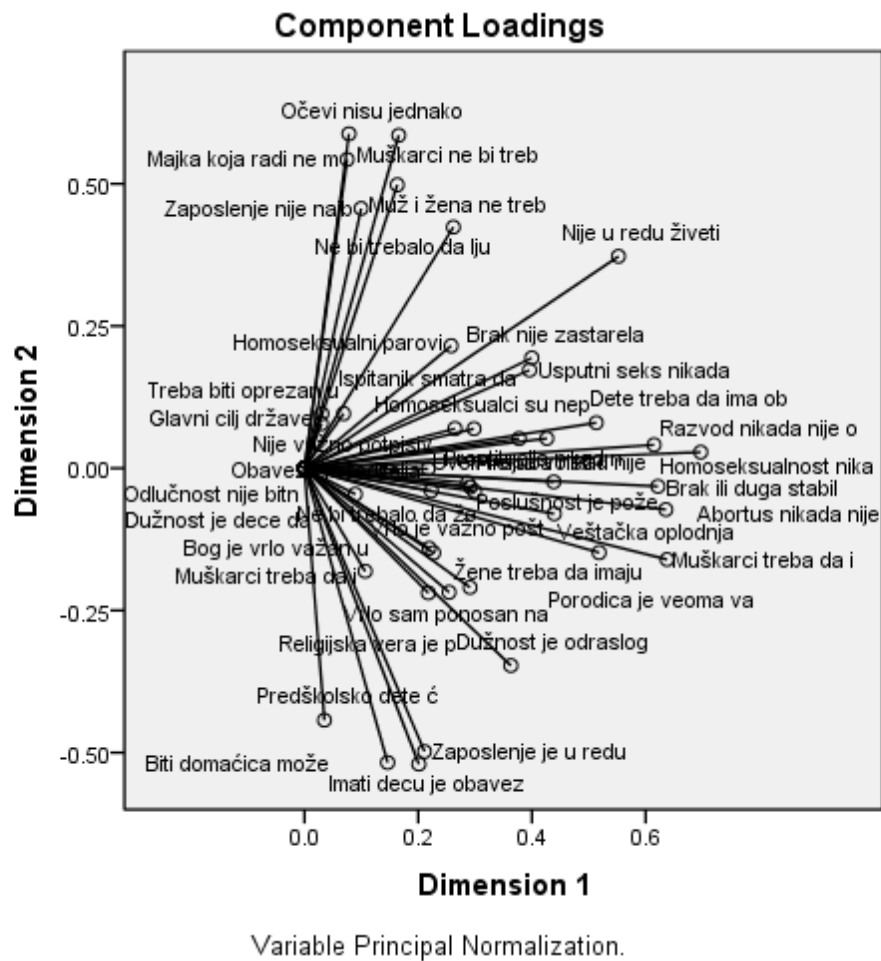
Табела 74. Оптерећења варијабли, 2008.

	Димензије	
	1	2
Развод никада није оправдан.	.697	.028
Мушкарци треба да имају децу да би били испуњени.	.638	-.160
Абортус никада није оправдан.	.636	-.073
Брак или дуга стабилна веза су нужни за срећу.	.622	-.032
Хомосексуалност никада није оправдана.	.615	.041

Није у реду живети заједно без ступања у брак.	.552	.373
Жене треба да имају децу да би биле испуњене.	.518	-.148
Дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало.	.513	.080
Вештачка оплодња никада није оправдана.	.439	-.080
Проституција никада није оправдана.	.438	-.024
Прељуба никада није оправдана.	.426	.052
Брак није застарела институција.	.400	.194
Успутни секс никада није оправдан.	.396	.173
Увек треба волети и поштовати родитеље.	.377	.052
Дужност је одраслог детета да се брине о родитељу када је тешко болесан или немоћан.	.363	-.347
Не би требало да жена има децу сама без везе са мушкарцем.	.299	-.041
Хомосексаулци су непожељни као суседи.	.298	.069
Дужност је деце да пружају дугорочну помоћ родитељима.	.291	-.033
Породица је веома важна.	.291	-.210
Послушност је пожељна особина за усвајање код детета.	.287	-.025
Није важно потписивати петиције.	.265	.070
Хомосексаулни парови не би требало да имају могућност да усвајају децу.	.258	.215
Религиозност је пожељна особина за усвајање код детета.	.254	-.218
Врло је важно поштовати власт.	.227	-.149
Независност није пожељна особина за усвајање код детета.	.223	-.040
Бог је врло важан у животу.	.219	-.141
Обавеза је родитеља да раде само најбоље за своју децу.	.218	-.001
Одлучност није пожељна особина за усвајање код деце.	.089	-.046
Очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке.	.078	.588
Мушкарци не би требало да имају исту одговорност према кући и деци као и жене.	.166	.585
Мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са дететом као и мајка која не ради.	.075	.543
Имати децу је обавеза према друштву.	.201	-.520
Бити домаћица може да испуњава као и посао за плату.	.146	-.517
Муж и жена не треба равномерно да доприносе приходима домаћинства.	.163	.498
Запослење је у реду али већина жена заправо жели кућу и децу.	.211	-.498
Запослење није најбољи начин за жену да буде независна.	.100	.457
Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради.	.035	-.443
Не би требало да људи сами одлучују хоће ли имати децу или не.	.262	.424
Испитаник је веома поносан на националност.	.218	-.219
Мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене.	.107	-.181
Испитаник сматра да је несрећан у животу.	.069	.096
Треба бити опрезан у односу с другим људима.	.030	.096
Главни циљ државе је одржање реда.	.030	.078

Оптерећења су приказана и графички (График 14.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке, није у реду живети заједно без ступања у брак, бити домаћица може да испуњава као и посао за плату, запослење је у реду али је дужност жене да брине и негује и имати децу је обавеза према друштву.*

График 14. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2008.

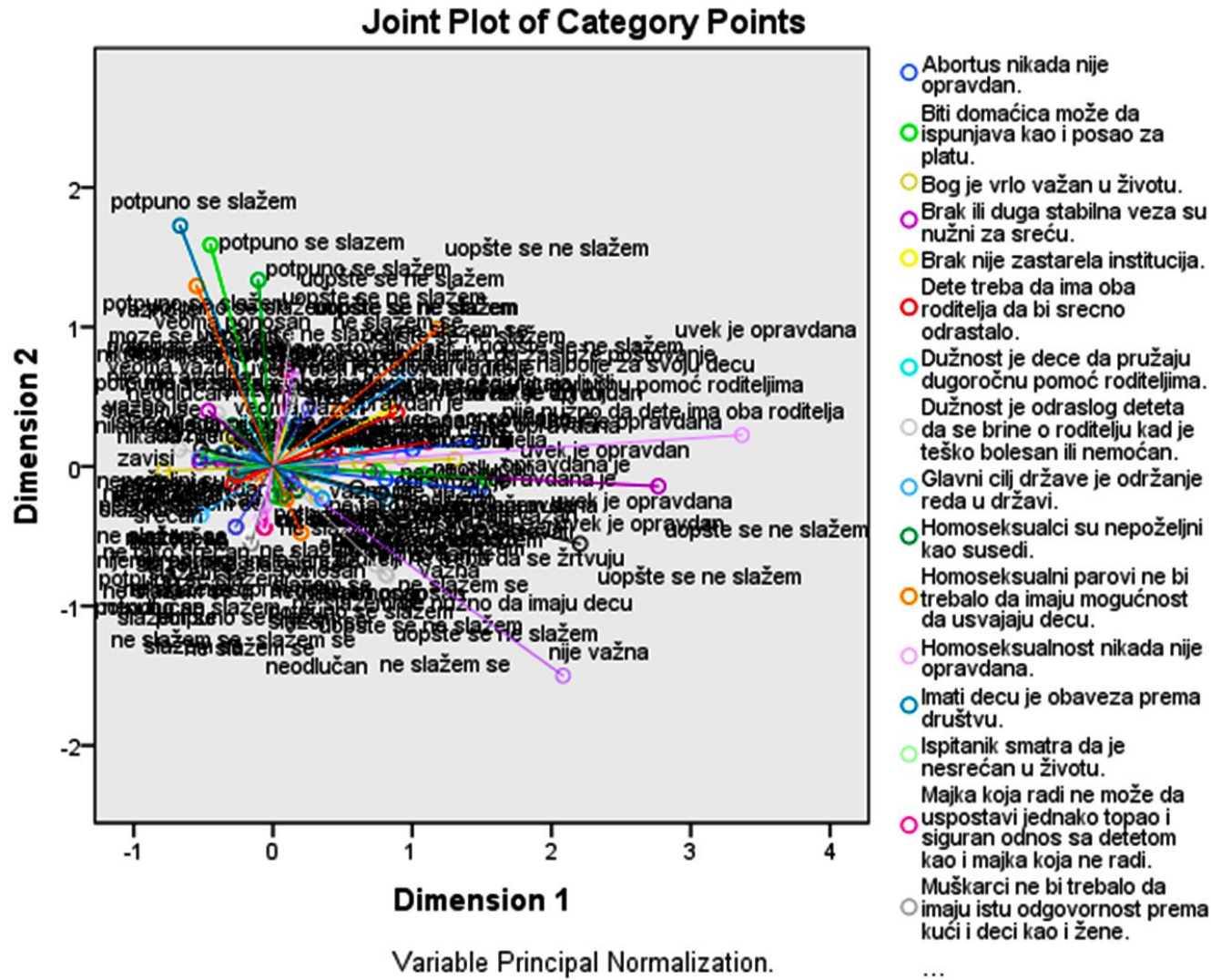

Положај ставова који се тичу односа између полова (очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке, мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, муж и жена не би требало да равноправно доприносе приходима домаћинства и слично) указује на повезаност ових тврдњи.

На графику 15. је приказан положај категорија према димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности променљивих *имати децу је обавеза према друштву* и *посао домаћице може да испуњава као и посао за плату*.

Видимо да са једне стране имамо испитанике који се потпуно слажу да је обавеза према друштву да се имају деца и да посао домаћице може да испуњава као и посао за плату (екстремни случајеви) док са друге стране јесу они испитаници који се апсолутно не слажу са овим ставовима, и они представљају већину.

График 15. Приказ положаја категорија према димензијама, 2008.

Налази дескриптивне статистике су издвојили две димензије: прву која везује традиционалне породичне вредности са традиционалистичком вредносном оријентацијом и другу, која везује традиционалистичке породичне вредности са колективистичком вредносном оријентацијом. Прва димензија обухвата испитанике који сматрају да развод, хомосексуалност и абортус никада нису оправдани, да мушкарци и жене треба да имају децу да би били испуњени, да су брак или дуга стабилна веза нужни за срећу, да није у реду живети заједно без ступања у брак и да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало. С овим у вези су и тврдње које представљају традиционалистичке вредносне оријентације испитаника: послушност и религиозност су пожељне особине за усвајање код детета док независност није пожељна особина, важно је поштовати власт, Бог је врло важан у животу, испитаник је поносан на националност. Одудара податак у вези пожељних особина за усвајање код деце јер су почетни налази показали да све четири особине нису важне за усвајање код деце али је анализа ипак издвојила оне младе традиционалисте који су сматрали да су ово пожељне особине.

Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке као и да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, да мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са дететом као и мајка која не ради, да запослење није најбољи начин за жену да буде независна, муж и жена не би требало да равноправно доприносе приходима домаћинства, не би требало да људи сами одлучују хоће ли имати децу или не. Међутим, имамо и неслагање са тврдњама да је имати децу обавеза према друштву, да бити домаћица може да испуњава као и посао за плату, да је запослење у реду али да већина жена заправо жели кућу и децу и да ће предшколско дете вероватно трпети ако његова мајка ради. Са овим су у вези и колективистичке вредносне оријентације младих које показују јако ниске вредности: треба бити опрезан у односу са другим људима, испитаник сматра да је несрећан у животу, главни циљ државе је одржање реда. Ово је важно продискутовати јер су почетни налази показали супротно: да су очеви једнако способни да брину о деци као и мајке и да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци, да би и муж и жена требало да заједно доприносе приходима домаћинства; да мајка која ради може успоставити

једнак однос са децом као и мајка која не ради и да је запослење најбољи начин за жену да буде независна; да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу. Може се рећи да је анализа издвојила само оне колективистички оријентисане младе који су ипак сматрали ове тврдње оправданим.

Сада ћемо прећи и на налазе до којих је дошло истраживање породичних вредности младих из 2012. године.

4.3. Истраживање студентске популације под називом Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану, 2012.

4.3.1. Утврђивање породичних вредности

Да бисмо утврдили породичне вредности младих, приступили смо мерењу преко следећих тврдњи:

- Породица је важна у животу.
- Брак није застарела институција
- Имати децу је обавеза према друштву;
- Људи не треба сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не;
- Није у реду је да жена роди и одгаја дете ван брака.;
- Дом са оба родитеља неопходан је за срећно детињство детета;
- Запослење је у реду, али приоритет је да жена брине и негује;
- Мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене;

Подражавање традиционалних породичних вредности је видљиво по томе што 99, 6% младих сматра да је породица врло важна у њиховом животу, 82, 8% младих се не слаже с тим да је брак застарела институција док 63, 4% младих сматра да је детету потребан дом са оба родитеља да би имало срећно детињство. Међусобно разумевање партнера је од изузетне важности за успешан брак, то сматра чак 97, 8% младих. Такође, 97, 1% младих сматра да је верност важна за успешан брак а готово идентичан број младих (97, 2%) сматра да је љубав важна за успешан брак. Даље, 93, 4% младих сматра да су деца важна за успешан брак док 91, 7% младих сматра да су добри сексуални односи важни.

Модерне породичне вредности младих су видљиве преко неслагања с тврдњом да је имати децу обавеза према друштву (67, 1%) и подржавања тврдње да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не (89, 2%). Такође, више од половине младих се слаже да је у реду да жена роди и одгаја дете ван брака (62, 5%) док се скоро половина младих не слаже с тврдњом да (иако је запослење у реду) да је приоритет жене да брине и негује (42, 1%). У прилог родној равноправности стоји

податак да 94,3% сматра да је време за пријатеље, личне активности и хобије важно за успешан брак као и 83, 8% младих који сматрају да је равноправно учешће супружника у обављању кућних послова важно за успешан брак. Такође, врло је битно поменути да 88, 1% младих сматра да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.

Као најпожељније особине које родитељи треба од свог детета да очекују млади наводе следеће особине: да буде учтиво и лепо васпитано, да буде одговорно и тачно и да самостално мисли и одлучује. Као најмање пожељне особине, наводе: да буде амбициозно, да се понаша у складу са својом полном улогом и да је радознано и заинтересовано. Посебно је занимљиво да млади не очекују од деце да се понашају у складу са својом полном улогом, што се може видети као помак ка модерним породичним вредностима.

Као и у случају претходна два истраживања, и овде је дескриптивна статистика допуњена нелинеарном анализом тврдњи која је потврдила постојање двеју различитих димензија (традиционалних и модерних породичних вредности) али због ограничености простора, остајемо на дескриптивним налазима а у наредном делу ћемо приказати анализу установљених фактора који утичу на породичне вредности младих.

4.3.2. Фактори који утичу на процес вредновања

Основна претпоставка је и овде била да на процес вредновања утичу одређени фактори а неки од главних проучаваних фактора су били: пол, образовни ниво младих, брачни статус младих, запосленост младих, религиозност младих и материјални стандард њихове породице. Сви ови фактори су тестирани али се показало да само неки од њих (пол и религиозност) утичу на процес вредновања, и код тих тврдњи се показала ниска или незнатна повезаност док повезаност средњег и високог интензитета нигде није установљена. Представићемо најпре оне случајеве код којих је установљена највећа корелација:

Фактор који се показао као најутицајнији на породичне вредности младих 2012. године био је пол испитаника, а тврдња код које је установљена највећа корелација била је тврдња *Имати децу је обавеза према друштву*. Приликом анализе ове тврдње установљена је статистички значајна ниска повезаност (0, 308) између пола младих и

њиховог опредељења за ову тврдњу. Величина хи-квадрат теста је била 77, 124 а његова значајност 0, 01. Док се мушкарци више од жена слажу да је имати децу обавеза према друштву, жене се у дупло већем броју не слажу.

Табела 75. Имати децу је обавеза према друштву.

		Имати децу је обавеза према друштву.			Укупно
		Слажем се	Неодлучан сам	Не слажем се	
Пол	Мушки	115 14,1%	46 5,6%	170 20,9%	331 40,6%
	Женски	52 6,4%	55 6,7%	376 46,1%	483 59,3%
	Нема одговора	0 0,0%	0 0,0%	1 0,1%	1 0,1%
Укупно		167 20,5%	101 12,4%	547 67,1%	815 100,0%

Табела 76. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	77,124 ^a	4	,000
Вероватноћа односа	77,095	4	,000
Линеарне асоцијације	76,229	1	,000
Укупан број случајева	815		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,308	,000
Крамер В	,218	,000
Укупан број случајева	815	

Након ове, следећа тврдња код које се такође показала статистички значајна ниска повезаност (0, 252) била је тврдња *Запослење је у реду али приоритет је да жена брине и негује*. Величина хи-квадрат теста је била 51, 660 а његова значајност 0, 01. Док се велика већина жена не слаже с овом тврдњом, показало се да се више мушкараца него жена слаже с тврдњом.

Табела 77. Запослење је у реду али приоритет је да жена брине и негује.

		Запослење је у реду али приоритет је да жена брине и негује.				Укупно
		Слажем се	Неодлучан сам	Не слажем се	Нема одговора	
Пол	Мушки	122 15,0%	116 14,2%	92 11,3%	0 0,0%	330 40,5%
	Женски	109 13,4%	122 15,0%	251 30,8%	2 0,2%	484 59,4%
	Нема одговора	0 0,0%	1 0,1%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,1%
Укупно		231 28,3%	239 29,3%	343 42,1%	2 0,2%	815 100,0%

Табела 78. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	51,660 ^a	6	,000
Вероватноћа односа	53,403	6	,000
Линеарне асоцијације	41,974	1	,000
Укупан број случајева	815		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,252	,000
Крамер В	,178	,000
Укупан број случајева	815	

Анализом тврдње *У реду је да жена роди и одгаја дете ван брака* такође је установљена статистички значајна ниска повезаност (0,250) између пола младих и њиховог слагања са поменутом тврдњом. Величина хи-квадрат теста је била 51,158 а његова значајност 0,01. Жене се у дупло већем броју слажу с овом тврдњом док се мушкарци више од жена не слажу.

Табела 79. У реду је да жена роди и одгаја дете ван брака.

	У реду је да жена роди и одгаја дете ван брака.	Укупно
--	---	--------

		Слажем се	Неодлучан сам	Не слажем се	Нема одговора	
Пол	Мушки	160 19,6%	93 11,4%	78 9,6%	0 0,0%	331 40,6%
	Женски	349 42,8%	78 9,6%	55 6,7%	2 0,2%	484 59,3%
	Нема одговора	1 0,1%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,1%
Укупно		510 62,5%	171 21,0%	133 16,3%	2 0,2%	816 100,0%

Табела 80. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	51,158 ^a	6	,000
Вероватноћа односа	52,022	6	,000
Линеарне асоцијације	39,739	1	,000
Укупан број случајева	816		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,250	,000
	Крамер В	,177	,000
Укупан број случајева		816	

Статистички значајна незнатна повезаност (0, 192) је установљена и између пола младих и њиховог опредељења за тврдњу *Људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не*. Величина хи-квадрат теста је била 30, 076 а његова значајност 0, 01. Жене се у много већем броју слажу с овом тврдњом док се већи проценат мушкараца него жена не слаже или је неодлучан.

Табела 81. Људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не.

		Људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не.				Укупно
		Слажем се	Неодлучан сам	Не слажем се	Нема одговора	
Пол	Мушки	273	43	15	0	331

	33,5%	5,3%	1,8%	0,0%	40,6%
Женски	454	20	8	2	484
	55,6%	2,5%	1,0%	0,2%	59,3%
Нема одговора	1	0	0	0	1
	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%
Укупно	728	63	23	2	816
	89,2%	7,7%	2,8%	0,2%	100,0%

Табела 82. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	30,076 ^a	6	,000
Вероватноћа односа	30,407	6	,000
Линеарне асоцијације	3,597	1	,058
Укупан број случајева	816		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,192	,000
	Крамер В	,136	,000
Укупан број случајева		816	

Последња тврдња код које се пол испитаника показао као пресудан фактор била је тврдња *Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене*. Установљена је статистички значајна незнатна повезаност (0,160) између пола младих и њиховог слагања са тврдњом, величина хи-квадрат теста је била 20,819 а његова значајност 0,01. Док се жене у великој већини слажу с овом тврдњом, мушкарци су више неодлучни.

Табела 83. Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.

		Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.			Укупно
		Слажем се	Неодлучан сам	Не слажем се	
Пол	Мушки	272	44	15	331
		33,4%	5,4%	1,8%	40,6%

Женски	445 54,6%	23 2,8%	15 1,8%	483 59,3%
Нема одговора	1 0,1%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,1%
Укупно	718 88,1%	67 8,2%	30 3,7%	815 100,0%

Табела 84. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	20,819 ^a	4	,000
Вероватноћа односа	20,554	4	,000
Линеарне асоцијације	12,508	1	,000
Укупан број случајева	815		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,160	,000
Крамер В	,113	,000
Укупан број случајева	815	

Резултати се могу и табеларно овако приказати:

Табела 85. Пол као фактор утицаја, 2012.

Пол/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Имати децу је обавеза према друштву.	0,308	0,01	77,124
Запослење је ок, али приоритет је да жена брине и негује.	0,252	0,01	51,660
Жена може да роди и одгаја дете ван брака.	0,250	0,01	51,158
Људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу.	0,192	0,01	30,076
Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.	0,160	0,01	20,819

Мушкарци се још увек држе строге поделе улога и сматрају да се зна шта они раде а шта раде жене, те истичу да они не би требало да буду једнако одговорни према

кући и деци као и жене већ да је потпуна одговорност на женама. С тим у вези сматрају да је запослење жена у реду али да је ипак њихов приоритет да брину и негују. Не подржавају самосталност и независност жене јер се не слажу и са тврдњом да жена може да роди и одгаја дете ван брака. Такође, они сматрају да је обавеза према друштву да се имају деца и да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, док се жене не слажу са овим.

Други фактор који се показао као утицајан на породичне вредности младих била је религиозност испитаника, а тврдње код којих је установљена највећа корелација биле су следеће: породица је важна, дом са оба родитеља је неопходан за срећно детињство детета, верност је важна за успешан брак, деца су важна за успешан брак и брак није застарела институција. Дакле, религиозност је утицала на исте породичне тврдње као и у претходном истраживању.

На основу ове детаљније анализе података, можемо извести следеће закључке:

Младима је и 2012. године породица била јако важна у животу и још увек су се залагали за традиционалну породицу са оба родитеља да би дете имало срећно детињство одрастајући у њој. Ово су посебно истицали религиозни млади а сматрали су и да брак није застарела институција и да су врло важни за успешан брак верност партнера, деца и љубав.

Модерне породичне вредности су биле оличене у ставовима младих да имати децу није обавеза према друштву, да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу и да мушкарци треба да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене. Такође, млади су подржавали став да је у реду да жена роди и одгаја дете ван брака, и да запослење жене није мање битно за њу него њена примарна функција да брине и негује. Све ово су у већини сматрале младе жене док су мушкарци сматрали супротно показујући тиме да још увек остају верни традиционалним породичним вредностима. Они су чак већином оспоравали став да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, док су се жене с овим већином слагале. У глобалу, млади су истицали да је за успешан брак потребно равноправно учешће супружника у обављању кућних послова, међусобно разумевање партнера, време за

пријатеље, личне активности и хобије, као и добри сексуални односи, што генерално представља показатеље модерних породичних вредности, али није установљена статистички значајна повезаност између њихових одговора.

Међутим, да бисмо проверили да ли постоји корелација између установљених глобалних вредносних оријентација и породичних вредности младих, нелинеарна анализа⁴⁵ је била кључна. Анализа је обухватила већ поменуте тврдње преко којих је мерен индивидуализам/колективизам, традиционализам/модернизам али су додате и тврдње преко којих су мерене породичне вредности младих.

4.3.3. Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности

Установљена је корелисаност ставки димензија. Спроведеном процедуром издвојене су две димензије; карактеристична вредност прве димензије износи 2.783, а друге 1.573. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.830. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија.

Табела 86. Димензије, 2012.

Димензија	Кронбахов алфа	Удео варијансе
		Укупно
1	.690	2.783
2	.392	1.573
Укупно	.830 ^a	4.356

⁴⁵ С обзиром на хијерархијску уређеност категорија варијабли, изабран је ординални ниво анализе варијабли. У складу са наведеним, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking). Недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

У наредној табели је приказан удео варијансе⁴⁶ који је објашњен сваком варјаблом (Табела 87.). Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не* (0.507) и *имати децу је обавеза према друштву* (0.493). Најмањи удео има променљива *поштовати власт и законе* (0.035).

Табела 87. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2012.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
	1	2		1	2	
Није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака.	.377	.017	.197	.377	.017	.394
Испитаник је веома поносан на националност.	.357	.040	.198	.356	.027	.383
Треба бити опрезан у односу с другим људима.	.352	.028	.190	.352	.024	.376
Запослење је у реду али приоритет је да жена брине и негује.	.346	.030	.188	.346	.027	.373
Дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло.	.331	.040	.186	.330	.035	.366
Бог је врло важан у животу.	.327	.138	.232	.318	.112	.430
Имати децу је обавеза према друштву.	.262	.241	.252	.257	.236	.493
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције,	.029	.024	.026	.027	.023	.050
Људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не.	.177	.332	.254	.176	.331	.507
Породица је важна у животу.	.054	.232	.143	.054	.232	.286
Мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.	.058	.213	.136	.058	.211	.269
Брак није застарела институција.	.122	.149	.136	.122	.149	.271

⁴⁶ Модел може бити представљен у виду модела вектора, који описују променљиву у виду праве линије, усмерене у координатном систему димензија и у виду модела центроид, који представља променљиве сетом тачака категорије.

Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	.009	.121	.065	.006	.118	.123
Врло је важно поштовати власт.	.005	.031	.018	.004	.031	.035
Укупно	2.806	1.636	2.221	2.783	1.573	4.356

У табели 88. су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује младе који сматрају да није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака (0.614), да је запослење у реду али да је приоритет да жена брине и негује (0.588), да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало (0.575) и да имати децу представља обавезу према друштву (0.507). Овој димензији припадају и тврдње које представљају вредносне оријентације традиционализма: испитаник је веома поносан на националност (0.596) и Бог је врло важан у животу (0.564) али су се у склопу ове димензије нашле и две тврдње које иначе репрезентују колективизам: треба бити опрезан у односу с другим људима (0.593) и није важно потписивати петиције (0.166).

Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не (0.576), да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене (0.459), да породица није важна у животу (-0.482) и да брак јесте застарела институција (-0.386). С овим је у вези и вредносна оријентација индивидуализма обухваћена тврдњом *испитаник сматра да је незадовољан у животу* (0.343) али и тврдња да није важно поштовати власт (-0.175).

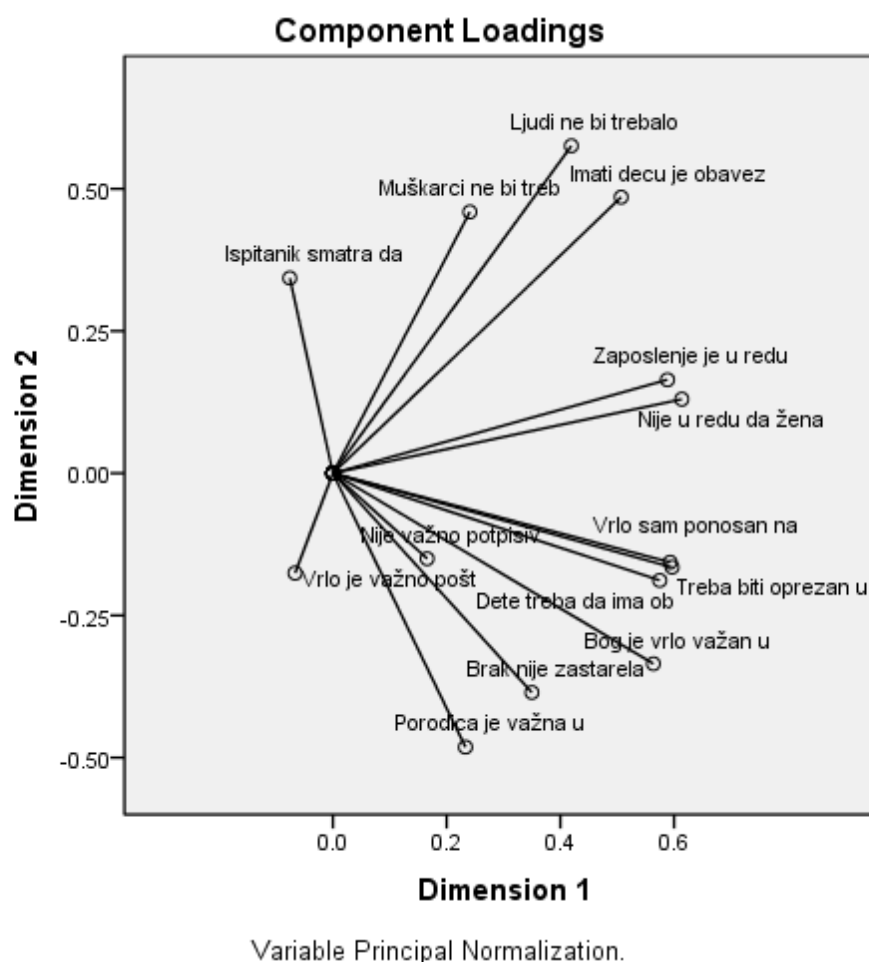
Табела 88. Оптерећења варијабли, 2012.

	Димензија	
	1	2
Није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака.	.614	.130
Испитаник је веома поносан на националност.	.596	-.165
Треба бити опрезан у односу с другим људима.	.593	-.156
Запослење је у реду али приоритет је да жена брине и негује.	.588	.164
Дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало.	.575	-.188
Бог је врло важан у животу.	.564	-.335
Имати децу је обавеза према друштву.	.507	.485
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције,	.166	-.150

Људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не.	.419	.576
Породица је важна у животу.	.233	-.482
Мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.	.241	.459
Брак није застарела институција.	.350	-.386
Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	-.076	.343
Врло је важно поштовати власт.	-.067	-.175

Оптерећења су приказана и графички (График 16.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу и породица је важна*. Положај ставова према важности породице и брака указује на повезаност тих тврдњи а са њима је у вези и тврдња да је Бог врло важан у животу.

График 16. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2012.

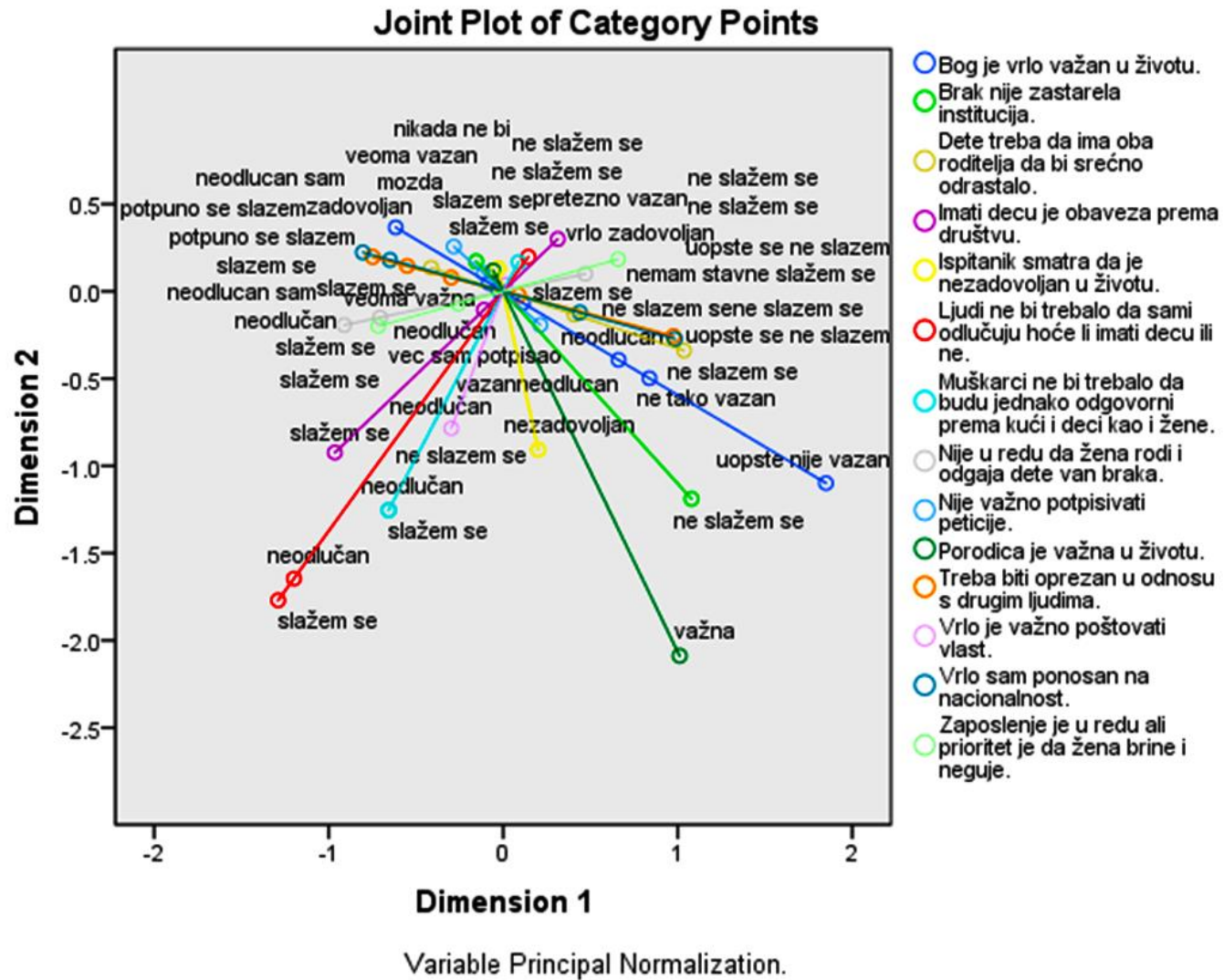

Такође, на графику видимо да постоји и повезаност ставова према независности жене јер се сматра да је запослење у реду али да је ипак приоритет да жена брине и негује као и да није у реду да она роди и одгаја дете самостално, ван брака.

На графику 17. је приказан положај категорија према димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности варијабле *људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, породица је важна, бог је важан и брак није застарела институција*. Видимо да екстремне случајеве представљају они испитаници који се не слажу са овим ставовима.

Са једне стране, блиско су распоређени испитаници који сматрају да Бог уопште није важан, као ни породица, да је брак застарела институција и да људи сами треба да одлучују хоће ли имати деце (то није обавеза према друштву) док су са друге стране постављени они који сматрају супротно.

График 17. Приказ положаја категорија према димензијама, 2012.

На основу налаза нелинеарне анализе, долазимо до следећих закључака:

Издвојене се две димензије: прва, која представља везу традиционалних породичних вредности и традиционалистичке вредносне оријентације, и другу, која представља везу традиционалних породичних вредности и колективистичке вредносне оријентације. Прва димензија дистингује младе који сматрају да није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака, да је запослење у реду али да је приоритет да жена брине и негује, да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло и да имати децу представља обавезу према друштву. Овој димензији припадају и тврдње које представљају вредносне оријентације традиционализма: испитаник је веома поносан на националност и Бог је врло важан у животу али су се у склопу ове димензије нашле и две тврдње које иначе репрезентују колективизам: треба бити опрезан у односу с другим људима и није важно потписивати петиције. Одступање се показало код тврдње да није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака јер су млади већином сматрали да је у реду, а и скоро половина младих се није слагала са тврдњом да је приоритет жене ипак да брине и негује, упркос запослењу. Међутим, анализа је разликовала младе који су ипак сматрали да је место жене у кући.

Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, да породица није важна у животу и да брак јесте застарела институција. С овим је у вези и вредносна оријентација колективизма обухваћена тврдњом испитаник сматра да је незадовољан у животу. Занимљиво је да је анализа показала одступање од почетних налаза који су показали да се млади не слажу са ставом да је имати децу обавеза према друштву и да подржавају став да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не. Такође, велика већина младих је сматрала да би мушкарци ипак требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, међутим, као и у претходним случајевима, анализа је издвојила оне младе колективисте који су ипак подржавали ове тврдње.

Након овога, прећи ћемо и на налазе до којих је дошло четврто по реду истраживање које се дотакло породичних вредности младих.

4.4. Истраживање под називом Однос према социоекономским променама у друштвима Западног Балкана, 2013.

4.4.1. Утврђивање породичних вредности

Да бисмо установили породичне вредности младих, приступили смо њиховом мерењу преко следећих тврдњи:

- Потребно је посветити више пажње породичном животу.
- Хомосексуалност је неоправдана.
- Абортус је неоправдан.
- Развод је неоправдан.
- Постоји негативан однос према ванбрачним заједницама - заједничком животу партнера који није регулисан браком.

Подржавање традиционалних породичних вредности је видљиво преко процента младих који сматрају да би у блиској будућности требало да се више поштује власт и ауторитет, то сматра чак 88, 3% младих. Такође, велики број младих сматра да је породица још увек јако важна институција у животу јер 96, 8% младих сматра да би више пажње требало посвећивати породичном животу. Да су млади још увек склони традиционалним вредностима показује нам и чињеница да 51, 7% младих сматра да је важно поштовати ред и закон. Такође, склоност предрасудама према особама истополне сексуалне оријентације још увек не јењава јер скоро две трећине младих (57, 2%) сматрају да хомосексуалност никада није оправдана. Абортус не оправдава 39, 1% младих док је у случају оправдавања развода тај број нешто мањи – развод не оправдава 21, 9% младих.

Као три посебно важне особине за васпитање детета, истичу се пристојно владање, независност и послушност. Међутим, када је у питању дистинкција на важне особине за мушку и женску децу, истиче се да би за мушку децу биле посебно важне особине пристојног владања, осећаја одговорности и независности, док би за женску децу биле важне

Што се модерних породичних вредности тиче, више од половине младих има позитиван однос према ванбрачним кохабитацијама, 82, 3% младих их подржава.

Дескриптивна статистика је и овде допуњена нелинеарном анализом тврдњи која је потврдила постојање двеју различитих димензија (традиционалних и модерних породичних вредности) али их овде нећемо представљати већ ћемо у наредном делу приказати само анализу установљених фактора који утичу на породичне вредности младих.

4.4.2. Фактори који утичу на процес вредновања

Основна претпоставка, као и код претходних истраживања, јесте била да на процес вредновања утичу одређени фактори а неки од главних фактора би могли да буду: пол, образовни ниво младих, брачни статус младих, запосленост младих, религиозност младих и материјални стандард њихове породице. Сви ови фактори су тестирани али се показало да само неки од њих утичу на процес вредновања. Варијабле које су корелирале јесу образовни ниво младих и религиозност младих важно је поменути да је установљена статистички значајна повезаност високог и средњег интензитета.

Изложићемо најпре случај где је установљена висока корелација, односно статистички значајна висока повезаност (0, 632) између образовног нивоа младих и њиховог слагања са тврдњом *Хомосексуалност је оправдана*. Величина хи-квадрат теста је била 160, 631 а његова значајност 0, 01. Већина младих са завршеном основном школом сматра да хомосексуалност никада није оправдана.

Табела 89. Хомосексуалност је оправдана.

		Хомосексуалност је оправдана.										Не зна м	Укупн о
		Ника д	2	3	4	5	6	7	8	9	Увек		
Највиши степен образовања	Непотпуна основна школа	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,2%
	Основна школа	30 7,5%	4 1,0%	2 0,5%	2 0,5%	0 0,0%	1 0,2%	1 0,2%	3 0,7%	0 0,0%	1 0,2%	0 0,0%	44 10,9%

Средња стручна школа (трогодишња)	36 9,0%	2 0,5%	3 0,7%	2 0,5%	8 2,0%	5 1,2%	0 0,0%	3 0,7%	2 0,5%	0 0,0%	1 0,2%	62 15,4%
Средња стручна школа (четворогодишња)	97 24,1%	12 3,0%	8 2,0%	5 1,2%	14 3,5%	5 1,2%	8 2,0%	4 1,0%	4 1,0%	5 1,2%	2 0,5%	164 40,8%
Гимназија	10 2,5%	3 0,7%	2 0,5%	3 0,7%	7 1,7%	0 0,0%	1 0,2%	1 0,2%	0 0,0%	3 0,7%	0 0,0%	30 7,5%
Виша школа (двогодишња)	8 2,0%	2 0,5%	1 0,2%	1 0,2%	1 0,2%	1 0,2%	1 0,2%	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	16 4,0%
Факултет (трогодишњи)	11 2,7%	1 0,2%	1 0,2%	0 0,0%	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,2%	1 0,2%	0 0,0%	16 4,0%
Факултет (четворогодишњи)	33 8,2%	1 0,2%	2 0,5%	2 0,5%	6 1,5%	0 0,0%	2 0,5%	0 0,0%	3 0,7%	4 1,0%	0 0,0%	53 13,2%
Факултет (петогодишњи)	4 1,0%	0 0,0%	1 0,2%	1 0,2%	0 0,0%	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,5%	0 0,0%	9 2,2%
Мастер (3+2)	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,2%	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 0,5%
Мастер (4+1)	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	3 0,7%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	4 1,0%
Докторат	0 0,0%	1 0,2%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 0,2%
Укупно	230 57,2%	26 6,5%	20 5,0%	16 4,0%	40 10,0%	13 3,2%	14 3,5%	14 3,5%	10 2,5%	16 4,0%	3 0,7%	402 100,0%

Табела 90. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	160,631 ^a	110	,001
Вероватноћа односа	117,742	110	,289
Линеарне асоцијације	,033	1	,857
Укупан број случајева	402		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,632	,001
	Крамер В	,200	,001
Укупан број случајева		402	

Сматрамо да није потребно детаљније образлагати овај налаз јер је опште познато да људи вишег образовног нивоа поседују и више информација у погледу многих ствари, између осталог и тога да хомосексуалност одавно не представља болест, те самим тим имају и више толеранције и уважавања оваквих особа.

Осим образовања, фактор који се показао као утицајан била је религиозност испитаника а највећа корелација се показала такође приликом анализе тврдњи: абортус није оправдан, хомосексуалност није оправдана, важно је поштовати ред и закон и важно је поштовати власти и ауторитете. Ово је било очекивано тако да нећемо детаљније разматрати ове налазе.

Детаљнија анализа података је омогућила долажење до следећих закључака:

Младима је породица и даље јако важна у животу што се може наслутити преко тога што млади већином сматрају да више пажње треба посвећивати породичном животу. Такође, сматрају да би у блиској будућности више требало да се поштује власт и ауторитет као и да је важно поштовати ред и закон. Ово посебно сматрају религиозни млади те се може рећи да је религија 2013. године била јако битан фактор који је утицао на ставове младих. Религиозни млади такође сматрају да хомосексуалност и

абортус никада нису оправдани а млади генерално имају и негативан став према разводу, не налазе оправдање за њега. Што се тиче хомосексуалности, нужно је истаћи да је постојала висока повезаност између образовног нивоа младих и оправдавања хомосексуалности где се показала да млади нижег образовног нивоа у већини не оправдавају хомосексуалност.

Међутим, установљен је и изванредан помак ка модерним породичним вредностима јер су млади исказали генерално позитиван однос према постојању ванбрачних кохабитација. Нажалост, како ово истраживање није обухватало темељније разматрање осталих тврдњи које су се тичале породичног домена, остали смо ускраћени за даљу анализу.

Да бисмо проверили да ли постоји корелација између установљених глобалних вредносних оријентација и породичних вредности младих, приступили смо нелинеарној анализи⁴⁷. Анализа је обухватила тврдње преко којих је мерен индивидуализам/колективизам и традиционализам/модернизам али су додате и тврдње преко којих су мерене породичне вредности младих.

4.4.3. Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности

Корелисаност ставки димензија је и овде установљена. Спроведеном процедуром су издвојене две димензије: карактеристична вредност прве димензије износи 2.378, а друге 1.505 Кромбахов алфа коефицијент износи 0.825. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија (Табела 91).

Табела 91. Димензије, 2013.

Димензија	Кронбахов	Удео варијансе
	алфа	Укупно
1	.644	2.378
2	.373	1.505

⁴⁷ С обзиром на хијерархијску уређеност категорија варијабли, изабран је ординални ниво анализе варијабли. У складу са наведеним, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking). Недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

Укупно	.825 ^a	3.882
--------	-------------------	-------

У табели 92. је приказан удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом.⁴⁸ Највећи удео у објашњењу варијансе датим решењем имају променљиве *оправдање абортуса* (0.745) и *оправдање развода* (0.699). Најмањи удео има променљива *поверење у друге људе* (0.045).

Табела 92. Варијанса објашњена варијаблима у дводимензионалном решењу, 2013.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
	1	2		1	2	
Абортус није никада оправдан.	.746	.004	.375	.745	.000	.745
Развод није никада оправдан.	.698	.006	.352	.698	.000	.699
Хомосексуалност није никада оправдана.	.518	.015	.267	.518	.001	.519
Бог је врло важан у животу.	.232	.028	.130	.231	.019	.250
Испитаник не одобрава ванбрачне заједнице.	.074	.026	.050	.072	.019	.091
Важно је поштовати власт.	.035	.469	.252	.035	.469	.504
Породица је важна и потребно је посветити више пажње породичном животу.	.001	.419	.210	.000	.419	.420
Главни циљ земље је одржање реда.	.027	.325	.176	.017	.324	.341
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.061	.209	.135	.060	.208	.269
Треба бити врло опрезан када се ради о поверењу у друге људе.	.002	.044	.023	.002	.044	.045
Укупно	2.393	1.545	1.969	2.378	1.505	3.882

У наредној табели су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује младе који сматрају да абортус није никада

⁴⁸ Модел може бити представљен у виду модела вектора, који описују променљиву у виду праве линије, усмерене у координатном систему димензија; и у виду модела центроид, који представља променљиве сетом тачака категорије.

оправдан (0.863), да развод није никада оправдан (0.836), да хомосексуалност није никада оправдана (0.719) и који не одобравају ванбрачне заједнице (0.268). Овој димензији припада и тврдња која означава вредносну оријентацију традиционализма: Бог је врло важан у животу (0.481).

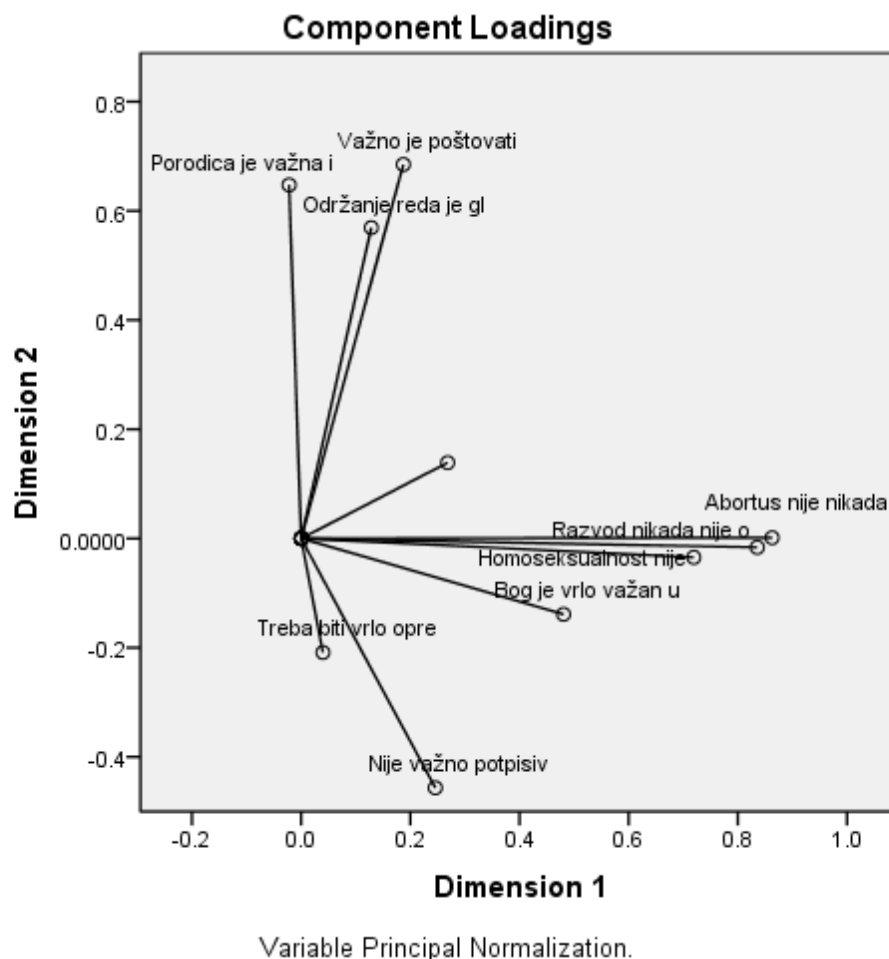
Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да је породица важна и да је потребно посветити више пажње породичном животу (0.648) а са овим су у вези и тврдње које представљају вредносне оријентације традиционализма и колективизма: важно је поштовати власт (0.685) и главни циљ земље је одржање реда (0.569) али и тврдње да је важно ипак потписивати петиције (-0.457) и да не треба бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе (-0.209). (Табела 93.).

Табела 93. Оптерећења варијабли, 2013.

	Димензија	
	1	2
Абортус није никада оправдан.	.863	.001
Развод није никада оправдан.	.836	-.016
Хомосексуалност није никада оправдана.	.719	-.035
Бог је врло важан у животу.	.481	-.139
Испитаник не одобрава ванбрачне заједнице.	.268	.139
Важно је поштовати власт.	.187	.685
Породица је важна и потребно је посветити више пажње породичном животу.	-.022	.648
Главни циљ земље је одржање реда.	.128	.569
Испитаник сматра да није важно потписивати петиције.	.246	-.457
Треба бити врло опрезан када се ради о поверењу у друге људе.	.040	-.209

Оптерећења су приказана и графички (График 18.) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *поштовања реда и закона, потписивања петиције и оправдања абортуса*.

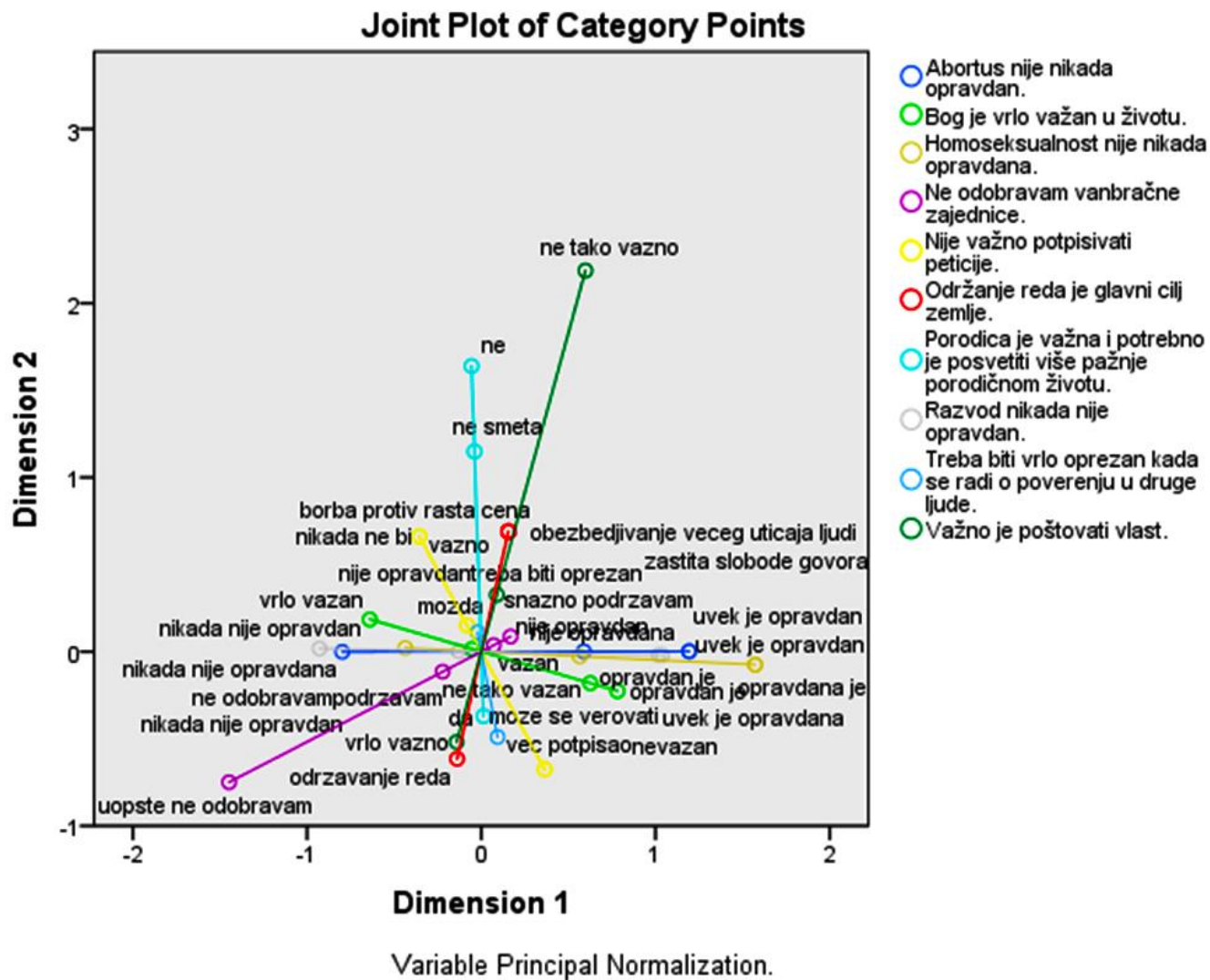
График 18. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2013.

Положај ставова према оправдању абортуса, развода и хомосексуалности указује на повезаност наведених ставки, као што је показано и оптерећењима које ове ставке имају на истој димензији. Са њима је у вези и тврдња о важности Бога у животу.

График 19. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности променљиве *поштовање власти и закона* и *посвећивања веће пажње породичном животу*. Видимо да су на графику блиско постављени они испитаници који сматрају да поштовање власти није тако важно и да не би требало посвећивати већу пажњу породичном животу док су са друге стране они испитаници који сматрају супротно.

График 19. Приказ положаја категорија према димензијама, 201.3

Нелинеарна анализа је издвојила две димензије: прву, која представља везу традиционалних породичних вредности са традиционалистичком вредносном оријентацијом, и другу која везује традиционалне породичне вредности са колективистичком вредносном оријентацијом. Прва димензија дистинктује младе који сматрају да абортус, развод и хомосексуалност нису никада оправдани и који не одобравају ванбрачне заједнице. Међутим, почетни налази су показали да млади генерално већином одобравају ванбрачне кохабитације, али су се у овом случају издвојили само они млади традиционалисти који их у складу са својим системом вредновања нису одобравали. Овој димензији припада и тврдња које означава вредносну оријентацију традиционализма: Бог је врло важан у животу.

Друга димензија обухвата испитанике који сматрају да је породица важна и да је потребно посветити више пажње породичном животу а са овим су у вези и тврдње које представљају вредносне оријентације традиционализма и колективизма: важно је поштовати власт и главни циљ земље је одржање реда али и тврдње да је важно ипак потписивати петиције и да не треба бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе.

На крају, погледаћемо и налазе до којих је дошло последње у низу истраживање које је обрадило породичне вредности младих.

4.5. Истраживање под називом Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања, 2015.

4.5.1. Утврђивање породичних вредности

Да бисмо установили породичне вредности младих, приступили смо њиховом мерењу преко следећих тврдњи:

- Бити веран је још увек важно.
- Брак (венчати се) је још увек важан, није застарела институција.
- Испитаник види себе у будућности у браку и породици.
- Одобравање од стране породице је битно за избор брачног партнера.
- Девичанство је битно за избор брачног партнера.
- Испитаник још увек није имао сексуално искуство.
- Сексуална апстиненција (уздржавање од сексуалних односа) за младе у данашње време је врлина и за младиће и за девојке.
- Хомосексуалност никада није оправдана (хомосексуалци и лезбејке су неприхватљиви).
- Испитаник би се осећао лоше ако би имао хомосексуални пар за суседе.
- Абортус никада није оправдан.

Традиционалне породичне вредности су видљиве на основу тога што млади још увек сматрају да су породица и брак јако важни те 83, 4% младих себе у будућности види у браку и породици. Такође, скоро половина младих (46, 2%) сматра да је одобравање од стране породице још увек битно за избор брачног партнера. Као главне предности брака у односу на ванбрачну заједницу, млади наводе већу одговорност између партнера и већу одговорност према деци. Већина младих подржава тврдњу да је још увек модерно бити веран партнеру (70, 6%) док нешто мањи број сматра да је још увек модерно венчати се (52, 2%). Што се задовољства породичним животом тиче, млади оцењују да су сасвим задовољни (52, 1%) док је задовољство личним и интимним односима прилично (40, 2%). Међутим, опстајање предрасуда према хомосексуалцима је још увек присутно јер на питање *Како би се осећали када би се у њихов комшилук доселио хомосексуални пар* 41, 4% младих сматра да би се осећали незаинтересовано док 30, 9% сматра да би се осећали лоше. Такође, на питање *Колико су вам прихватљиви хомосексуалци и лезбејке*, 54% младих сматра да су им углавном и

потпуно неприхватљиви. Поред овога, важно је поменути да највећи број младих сматра да би абортус требао да буде забрањен законом осим у случајевима када је то медицински оправдано (32, 8%).

Са друге стране, млади показују позитиван однос према ванбрачним кохабитацијама јер као главне предности ванбрачне заједнице у односу на брак, млади наводе да и нема неке битне разлике сем што да је партнерима лакше да окончају везу и што постоји већа независност партнера. Приметно је и померање старосне границе за ступање у брак јер на питање *У којој години је најбоље да се жена уда*, највећи проценат младих истиче да би то било 25 година док на питање *У којој години је најбоље да се мушкарац ожени*, највећи број младих сматра да је то 30 година. Чак 70, 5% сматра да девичаност (невиност) више није битно за избор брачног партнера а скоро половина младих (44, 2%) сматра да је сексуална апстиненција у данашње време превзиђен појам, што сведочи о другачијим трендовима у погледу сексуалности. Више од половине младих је имало сексуално искуство са више партнера (51, 2%) али оно што забрињава јесте чињеница да на питање *Да ли користите контрацепцију* 37, 3% младих каже да не користи никад, 27, 9% да користи понекад док 26, 2% младих увек користи контрацепцију.

Дескриптивна статистика је допуњена и нелинеарном анализом тврдњи која је потврдила постојање двеју различитих димензија (традиционалних и модерних породичних вредности) али како би представљање и тих резултата превазишло оквире овог рада, одлучили смо се да је за сада довољно остати при овим дескриптивним налазима а у наредном делу приказати само анализу установљених фактора који утичу на породичне вредности младих.

4.5.2. Фактори који утичу на процес вредновања

Да поновимо још једном да је основна претпоставка била да на процес вредновања утичу одређени фактори а неки од главних фактора би могли да буду: пол, образовни ниво младих, брачни статус младих, запосленост младих, религиозност младих и материјални стандард њихове породице. Сви ови фактори су тестирани али се показало да само неки од њих утичу на процес вредновања. Варијабла брачни статус је показала статистички значајну повезаност високог и веома високог интензитета, варијабла образовање статистички значајну повезаност средњег интензитета а

варијабла пол стаистички значајну повезаност ниског интензитета. Представићемо најпре оне тврдње код којих је установљена највећа корелација⁴⁹:

Статистички значајна висока повезаност (0, 726) је установљена и између брачног статуса младих и њиховог одговора на питање *У којој години је најбоље да се жена уда*. Величина хи-квадрат теста је била 612, 228 а његова значајност 0, 01. Највећи број оних који јесу у браку сматра да је то 25 година, док одређен број невенчаних и младих у ванбрачној заједници сматра да је то од 27-30 година.

Табела 94. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	612,228 ^a	80	,000
Вероватноћа односа	113,250	80	,009
Линеарне асоцијације	2,324	1	,127
Укупан број случајева	1160		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,726	,000
Крамер В	,363	,000
Укупан број случајева	1160	

Даље, установљена је и статистички значајна ниска повезаност (0, 373) између брачног статуса младих и њиховог одговора на питање *У којој години је најбоље да се мушкарац ожени*. Величина хи-квадрат теста је износила 161, 002 а његова значајност је била 0, 01. Највећи број младих који нису у браку сматра да је то 30 година док венчани сматрају претежно да су раније године прикладније.

⁴⁹ Из техничких разлога (превелика табела) није било могуће представити неке од наредних табела већ само табелице статистичких тестова.

Табела 95. Хи-квадрат тест

	Вредност	Df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	161,002 ^a	92	,000
Вероватноћа односа	68,440	92	,969
Линеарне асоцијације	,365	1	,546
Укупан број случајева	1160		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,373	,000
Крамер В	,186	,000
Укупан број случајева	1160	

Табела 96. Брачни статус као фактор утицаја, 2015.

Брачни статус/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
У којој години је најбоље да се жена уда	0,726	0,01	612,228
У којој години је најбоље да се мушкарац ожени	0,373	0,01	161,002

Најприкладније године за жену и мушкарца да ступе у брак се различито доживљавају зависно од тога да ли је неко већ у браку или није. Може се рећи да они који јесу у браку сматрају да би жена требала да се уда у 25-ој години а мушкарац да се ожени пре 30-е, док слободни млади померају границе за ступање у брак те сматрају да су за жене оптималне године од 27-30 а и за мушкарце исто око 30-е. Ово би се могло образложити чињеницом да они који већ јесу искусили брак имају искуства те знају како функционишу ствари у брачној сфери а и у сфери родитељства те да је за жену можда боље да се раније оствари као мајка како би избегла проблеме које може носити трудноћа у каснијим годинама.

Други фактор који се показао као утицајан на породичне вредности младих је био образовни ниво испитаника а случај код ког се показала највећа корелација је било изјашњавање испитаника о тврдњи *У којој години је најбоље да се мушкарац ожени*, установљена је статистички значајна повезаност средњег интензитета (0, 431) између образовног нивоа младих и њиховог одговора на поменуто питање. Величина хи-квадрат теста је износила 210, 968 а његова значајност је била 0, 01. Млади са незавршеном и завршеном основном школом сматрају да је то 30 година, као и млади са средњом школом, док млади са високошколским образовањем наглашавају и године након 30-е као одговарајуће.

Табела 97. Хи-квадрат тест

	Вредност	Df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	210,968 ^a	92	,000
Вероватноћа односа	182,857	92	,000
Линеарне асоцијације	12,748	1	,000
Укупан број случајева	1135		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,431	,000
Крамер В	,216	,000
Укупан број случајева	1135	

Такође, и приликом анализе одговора на питање *У којој години је најбоље да се жена уда* је установљена статистички значајна ниска повезаност (0, 367) између образовног нивоа младих и њиховог одговора на поменуто питање. Величина хи-квадрат теста је износила 153, 054 а његова значајност је била 0, 01. Млади са незавршеном или завршеном основном школом сматрају да је то 25 година, као и млади са средњом школом, док млади са високошколским образовањем сматрају да је то 30 година.

Табела 98. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	153,054 ^a	80	,000
Вероватноћа односа	141,235	80	,000
Линеарне асоцијације	5,547	1	,019
Укупан број случајева	1135		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,367	,000
	Крамер В	,184	,000
Укупан број случајева		1135	

Такође, установљена је и статистички значајна повезаност ниског интензитета (0, 269) између образовног нивоа младих и њиховог одговора на питање *У којој мери су им прихватљиви хомосексуалци и лезбејке*. Величина хи-квадрат теста је износила 81, 157 а његова значајност је била 0, 01. Млади са незавршеном или завршеном основном школом у већини доживљавају гејеве и лезбејке као потпуно неприхватљиве док одређен проценат младих са високошколским образовањем нема ништа против.

Табела 99. У којој мери су им прихватљиви хомосексуалци и лезбејке

		У којој мери су им прихватљиви хомосексуалци и лезбејке					Укупно
		Потпуно прихватљиви	Углавном прихватљиви	Ни прихватљиви, ни неприхватљиви	Углавном неприхватљиви	Потпуно неприхватљиви	
Највиши степен образовања	Незавршена или завршена основна школа	26 2,3%	28 2,5%	46 4,1%	57 5,1%	138 12,3%	295 26,4%
	Трогодишња средња школа	6 0,5%	15 1,3%	21 1,9%	16 1,4%	60 5,4%	118 10,6%
	Четворогодишња средња школа	53 4,7%	83 7,4%	114 10,2%	102 9,1%	143 12,8%	495 44,3%

Универзитет/Виша школа	24 2,1%	29 2,6%	47 4,2%	30 2,7%	39 3,5%	169 15,1%
Мастер или докторски степен	11 1,0%	9 0,8%	12 1,1%	6 0,5%	3 0,3%	41 3,7%
Укупно	120 10,7%	164 14,7%	240 21,5%	211 18,9%	383 34,3%	1118 100,0%

Табела 100. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	81,157 ^a	16	,000
Вероватноћа односа	82,353	16	,000
Линеарне асоцијације	55,559	1	,000
Укупан број случајева	1118		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,269	,000
	Крамер В	,135	,000
Укупан број случајева		1118	

Приликом анализе тврдње *Девичанство је битно за избор брачног партнера* установљена је статистички значајна ниска повезаност (0, 238) између образовног нивоа младих и њиховог слагања са овом тврдњом. Величина хи-квадрат теста је износила 64, 338 а његова значајност је била 0, 01. Видимо да је девичанство углавном неважно и потпуно неважно за младе али ако сагледамо одговоре младих којима је девичанство битно видимо да ту доминирају млади са незавршеном или завршеном основном школом док високошколски образовани млади претежно показују да им је то потпуно неважно у животу.

Табела 101. Девичанство је битно за избор брачног партнера.

Девичанство је битно за избор брачног партнера.	Укупно
---	--------

		Веома битно	Битно	Нити јесте, нити није битно	Неважно	Потпуно неважно	Не знам	
Највиши степен образовања	Незавршена или завршена основна школа	18 1,6%	39 3,4%	63 5,6%	92 8,1%	87 7,7%	1 0,1%	300 26,4%
	Трогодишња средња школа	5 0,4%	9 0,8%	22 1,9%	46 4,1%	39 3,4%	0 0,0%	121 10,7%
	Четворогодишња средња школа	23 2,0%	35 3,1%	55 4,8%	172 15,2%	215 18,9%	0 0,0%	500 44,1%
	Универзитет/Виша школа	7 0,6%	13 1,1%	22 1,9%	48 4,2%	79 7,0%	3 0,3%	172 15,2%
	Мастер или докторски степен	1 0,1%	2 0,2%	6 0,5%	6 0,5%	27 2,4%	0 0,0%	42 3,7%
Укупно		54 4,8%	98 8,6%	168 14,8%	364 32,1%	447 39,4%	4 0,4%	1135 100,0%

Табела 102. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	64,338 ^a	20	,000
Вероватноћа односа	61,757	20	,000
Линеарне асоцијације	5,485	1	,019
Укупан број случајева	1135		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,238	,000
	Крамер В	,119	,000
Укупан број случајева		1135	

Приликом анализе тврдње *Како бисте реаговали да се у ваш комшилук досели хомосексуални пар* установљена је статистички значајна ниска повезаност (0, 219) између образовног нивоа младих и њиховог одговора на ово питање. Величина хи-квадрат теста је била 54, 910 а његова значајност 0, 01. Већина младих са незавршеном

или завршеном основном школом би се осећала лоше и веома лоше док одређени проценат младих са високим образовањем показује незаинтересованост.

Табела 103. Како бисте реаговали да се у ваш комшилук досели хомосексуални пар

		Како бисте реаговали да се у ваш комшилук досели хомосексуални пар						Укупно
		Веома добро	Добро	Незаинтересовано	Лоше	Веома лоше	Не знам	
Највиши степен образовања	Незавршена или завршена основна школа	11 1,0%	37 3,2%	108 9,5%	64 5,6%	79 6,9%	1 0,1%	300 26,3%
	Трогодишња средња школа	4 0,4%	16 1,4%	38 3,3%	23 2,0%	39 3,4%	2 0,2%	122 10,7%
	Четворогодишња средња школа	19 1,7%	64 5,6%	217 19,0%	92 8,1%	101 8,9%	11 1,0%	504 44,2%
	Универзитет/Виша школа	7 0,6%	29 2,5%	88 7,7%	25 2,2%	22 1,9%	2 0,2%	173 15,2%
	Мастер или докторски степен	4 0,4%	10 0,9%	24 2,1%	1 0,1%	3 0,3%	0 0,0%	42 3,7%
Укупно		45 3,9%	156 13,7%	475 41,6%	205 18,0%	244 21,4%	16 1,4%	1141 100,0%

Табела 104. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	54,910 ^a	20	,000
Вероватноћа односа	59,338	20	,000
Линеарне асоцијације	,190	1	,663
Укупан број случајева	1141		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,219	,000
Крамер В	,110	,000
Укупан број случајева	1141	

И приликом анализе одговора на питање *Која је главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак*, установљена је статистички значајна ниска повезаност (0, 217) између образовног нивоа младих и њиховог одговора на поменуто питање. Величина хи-квадрат теста је била 53, 039 а његова значајност 0, 03. Највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да нема предности и нема разлике али помињу и већу независност партнера, док млади са високошколским образовањем истичу, поред тога да нема разлике, и лакше окончаће везе између партнера.

Табела 105. Која је главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак

		Која је главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак								Укупно
		Већа независност партнера	Оставља више простора да се партнер и посвете каријерама	Мања је вероватноћа сукоба између партнера	Партнерима је лакше да реше неслагање	Партнерима је лакше да окончају везу	Друго	Нема предности, нема разлике	Не знам	
Највиши степен образовања	Незавршена или завршена основна школа	43 3,8%	34 3,0%	37 3,3%	19 1,7%	41 3,6%	17 1,5%	85 7,5%	22 1,9%	298 26,4%
	Трогодишња средња школа	25 2,2%	7 0,6%	15 1,3%	18 1,6%	20 1,8%	5 0,4%	27 2,4%	4 0,4%	121 10,7%
	Четворогодишња средња школа	70 6,2%	60 5,3%	33 2,9%	32 2,8%	97 8,6%	29 2,6%	145 12,8%	33 2,9%	499 44,2%
	Универзитет/Виша школа	23 2,0%	12 1,1%	12 1,1%	9 0,8%	34 3,0%	13 1,2%	51 4,5%	15 1,3%	169 15,0%
	Мастер или докторски степен	3 0,3%	1 0,1%	2 0,2%	3 0,3%	6 0,5%	3 0,3%	21 1,9%	3 0,3%	42 3,7%
Укупно		164 14,5%	114 10,1%	99 8,8%	81 7,2%	198 17,5%	67 5,9%	329 29,1%	77 6,8%	1129 100,0%

Табела 106. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	53,039 ^a	28	,003
Вероватноћа односа	51,667	28	,004
Линеарне асоцијације	,604	1	,437
Укупан број случајева	1129		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,217	,003
Крамер В	,108	,003
Укупан број случајева	1129	

Статистички значајна повезаност ниског интензитета (0, 215) је установљена и између образовног нивоа младих и њиховог одговора на питање *Какво је твоје мишљење о абортусу*. Величина хи-квадрат теста је износила 51, 396 а његова значајност је била 0, 01. Највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да би абортус требало да буде законом забрањен осим у случајевима када је то медицински оправдано, док млади са високошколким образовањем сматрају да треба да буде легалан.

Табела 107. Какво је твоје мишљење о абортусу

	Какво је твоје мишљење о абортусу				Укупно
	Абортус би требало да буде забрањен законом, осим у случајевим свим случајевим а	Абортус би требало да буде забрањен законом, осим у случајевим а када је то медицински оправдано	Абортус би требало да буде легалан	Не знам/немам мишљење о томе	

Највиши степен образовања	Незавршена или завршена основна школа	55 4,9%	101 9,1%	48 4,3%	89 8,0%	293 26,3%
	Трогодишња средња школа	25 2,2%	37 3,3%	19 1,7%	37 3,3%	118 10,6%
	Четворогодишња средња школа	66 5,9%	163 14,6%	155 13,9%	110 9,9%	494 44,3%
	Универзитет/Виша школа	24 2,2%	55 4,9%	54 4,8%	36 3,2%	169 15,2%
	Мастер или докторски степен	1 0,1%	11 1,0%	21 1,9%	8 0,7%	41 3,7%
Укупно	171 15,3%	367 32,9%	297 26,6%	280 25,1%	1115 100,0%	

Табела 108. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	51,396 ^a	12	,000
Вероватноћа односа	53,667	12	,000
Линеарне асоцијације	1,211	1	,271
Укупан број случајева	1115		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,215	,000
Крамер В	,124	,000
Укупан број случајева	1115	

Статистички значајна ниска повезаност (0, 210) је установљена и између образовног нивоа младих и њиховог одговора на питање *Која је главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу*. Величина хи-квадрат теста је била 49, 723 а његова значајност 0, 02. Највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да брак обезбеђује већу одговорност између партнера док млади са високошколским образовањем сматрају да нема предности и нема разлике.

Табела 109. Која је главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу

		Која је главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу							Укупно
		Брак обезбеђује већу одговорност између партнера	Брак обезбеђује већу одговорност према деци	Финансијска сигурност је већа у браку	У Србији се брак поштује више од ванбрачне заједнице	Друго	Нема предности, нема разлике	Не знам	
Највиши степен образовања	Незавршена или завршена основна школа	91 8,1%	66 5,8%	22 1,9%	28 2,5%	10 0,9%	66 5,8%	15 1,3%	298 26,4%
	Трогодишња средња школа	32 2,8%	36 3,2%	10 0,9%	16 1,4%	5 0,4%	19 1,7%	2 0,2%	120 10,6%
	Четворогодишња средња школа	119 10,5%	139 12,3%	40 3,5%	46 4,1%	27 2,4%	110 9,7%	17 1,5%	498 44,1%
	Универзитет/Виша школа	63 5,6%	39 3,5%	10 0,9%	18 1,6%	7 0,6%	32 2,8%	3 0,3%	172 15,2%
	Мастер или докторски степен	11 1,0%	1 0,1%	3 0,3%	2 0,2%	4 0,4%	20 1,8%	1 0,1%	42 3,7%
Укупно		316 28,0%	281 24,9%	85 7,5%	110 9,7%	53 4,7%	247 21,9%	38 3,4%	1130 100,0%

110. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	49,723 ^a	24	,002
Вероватноћа односа	51,973	24	,001
Линеарне асоцијације	2,239	1	,135
Укупан број случајева	1130		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,210	,002
	Крамер В	,105	,002
Укупан број случајева		1130	

Табела 111. Образовни ниво као фактор утицаја, 2015.

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
У којој години је најбоље да се мушкарац ожени	0,431	0,01	210,968
У којој години је најбоље да се жена уда	0,367	0,01	153,054
Прихватљиви гејеви и лезбејке	0,269	0,01	81,157
Девичанство је битно	0,238	0,01	64,338
Да се досели хомосексуални пар	0,219	0,01	54,910
Главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак	0,217	0,03	53,039
Абортус	0,215	0,01	51,396
Главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу	0,210	0,02	49,723

Као и у случају брачног статуса младих, образовни ниво на сличан начин детерминише ставове младих према годинама за ступање у брак. Показало се да млади са незавршеном и завршеном основном школом претежно сматрају да су оптималне године за жену да ступи у брак двадесет и пет година док за мушкарца тридесете представљају горњу границу. За разлику од њих, високообразовани млади сматрају да су за жену најбоље године тридесете док мушкарцима одговарају и године након тридесете. Ово би се могло поново објаснити чињеницом да високообразовани млади другачије гледају на брак јер самим тим што дуже студирају померају границу за улазак у брачне воде. Разлике су се показале и по питању погледа на хомосексуалност и генералног прихватања хомосексуалаца и лезбејки, где млади са незавршеном или завршеном основном школом у већини доживљавају хомосексуалце и лезбејке као потпуно неприхватљиве док одређен проценат младих са високошколским образовањем нема ништа против њих. Такође, на питање *Како бисте реаговали да се у ваш комшилук досели хомосексуални пар* већина младих са незавршеном или завршеном основном школом изјављује да би се осећала лоше и веома лоше док

одређени проценат младих са високим образовањем показује незаинтересованост. Поред неоправдања хомосексуалности, највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом генерално не оправдава ни абортус те сматра да би абортус требало да буде законом забрањен осим у случајевима када је то медицински оправдано, док млади са високошколским образовањем сматрају да треба да буде легалан. На крају, разлике између младих вишег и нижег образовног нивоа су се показале и по питању њиховог виђења брака, ванбрачне заједнице и невиности пре брака. На питање *Која је главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу* највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да брак обезбеђује већу одговорност између партнера док млади са високошколским образовањем сматрају да нема предности и нема разлике. Међутим, када се ради о питању *Која је главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак*, највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да нема предности и нема разлике али помињу и већу независност партнера, док млади са високошколским образовањем истичу, поред тога да нема разлике, и лакше окончање везе између партнера. На основу овога, можемо да закључимо да млади нижег образовног нивоа више цене брак јер сматрају да обезбеђује већу одговорност између партнера и да ванбрачна заједница нема предност у односу на брак. Што се невиности пре брака тиче, показало се да је она углавном неважна и потпуно неважна за младе али ако сагледамо одговоре младих којима је девичанство битно видимо да ту доминирају млади са незавршеном или завршеном основном школом док високошколски образовани млади претежно показују да им је то потпуно неважно у животу.

Последњи фактор који се показао као утицајан на породичне вредности младих је био пол испитаника. Случај код ког се показала највећа корелација је било питање ***Како би се осећао да се у твој комшилук досели хомосексуални пар.*** Установљена је статистички значајна ниска повезаност (0, 269) између пола младих и њиховог одговора на ово питање. Величина хи-квадрат теста је била 85, 022 а његова значајност 0, 01. Док би се већина жена осећала веома добро, мушкарци сматрају да би се осећали веома лоше.

Табела 112. Како би се осећао да се у твој комшилук досели хомосексуални пар

		Како би се осећао да се у твој комшилук досели хомосексуални пар					Укупно	
		Веома добро	Добро	Незаинтересовано	Лоше	Веома лоше		Не знам
Пол	Мушки	19 1,6%	55 4,7%	195 16,5%	136 11,5%	174 14,8%	11 0,9%	590 50,0%
	Женски	26 2,2%	103 8,7%	293 24,9%	78 6,6%	82 7,0%	7 0,6%	589 50,0%
Укупно		45 3,8%	158 13,4%	488 41,4%	214 18,2%	256 21,7%	18 1,5%	1179 100,0%

Табела 113. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	85,022 ^a	5	,000
Вероватноћа односа	86,351	5	,000
Линеарне асоцијације	3,215	1	,073
Укупан број случајева	1179		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,269	,000
Крамер В	,269	,000
Укупан број случајева	1179	

Након тога, статистички значајна повезаност ниског интензитета (0, 251) је установљена између пола младих и њиховог одговора на питање *У којој мери су по твом мишљењу прихватљиви хомосексуалци и и лезбејке*. Величина хи-квадрат теста је износила 73, 355 а његова значајност је била 0, 01. Као и у претходном случају, видимо да су мушкарцима гејеви и лезбејке потпуно неприхватљиви док су женама већином потпуно и углавном прихватљиви.

Табела 114. У којој мери су по твом мишљењу прихватљиви хомосексуалци и лезбејке

		У којој мери су по твом мишљењу прихватљиви хомосексуалци и лезбејке					Укупно
		Потпуно прихватљиви	Углавном прихватљиви	Ни прихватљиви, ни неприхватљиви	Углавном неприхватљиви	Потпуно неприхватљиви	
Пол	Мушки	43 3,7%	57 4,9%	106 9,1%	107 9,2%	267 23,0%	580 50,0%
	Женски	78 6,7%	112 9,7%	137 11,8%	115 9,9%	138 11,9%	580 50,0%
Укупно		121 10,4%	169 14,6%	243 20,9%	222 19,1%	405 34,9%	1160 100,0%

Табела 115. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	73,355 ^a	4	,000
Вероватноћа односа	74,567	4	,000
Линеарне асоцијације	64,971	1	,000
Укупан број случајева	1160		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,251	,000
Крамер В	,251	,000
Укупан број случајева	1160	

Даље, установљена је статистички значајна ниска повезаност (0, 212) између пола младих и њиховог одговора на питање *У којој години је најбоље да се мушкарац ожени*. Величина хи-квадрат теста је износила 52, 813 а његова значајност је била 0, 01. Жене сматрају да је боље да се мушкарац ожени са 30 година па чак и касније, са

35, док мушкарци сматрају да је боље да се мушкарац ожени пре 30 године, најбоље са 25, 27 година.

Табела 116. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	52,813 ^a	23	,000
Вероватноћа односа	58,529	23	,000
Линеарне асоцијације	,385	1	,535
Укупан број случајева	1171		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,212	,000
Крамер В	,212	,000
Укупан број случајева	1171	

Анализом одговора на питање *Какво је мишљење младих о абортусу* установљена је статистички значајна незнатна повезаност (0, 128) између пола младих и њиховог одговора на ово питање. Величина хи-квадрат теста је износила 18, 979 а његова значајност је била 0, 01. Мушкарци сматрају да би абортус требало да буде законом забрањен у свим случајевима док жене сматрају да би требало да буде дозвољен у случајевима када је то медицински оправдано па чак и да буде легалан.

Табела 117. Какво је мишљење младих о абортусу

		Какво је мишљење младих о абортусу				Укупно
		Абортус би требало да буде забрањен законом у свим случајевима	Абортус би требало да буде забрањен законом, осим у случајевима када је то медицински оправдано	Абортус би требало да буде легалан	Не знам/немам мишљење о томе	
Пол	Мушки	100 8,6%	160 13,8%	149 12,9%	169 14,6%	578 50,0%

Женски	75 6,5%	219 18,9%	158 13,7%	127 11,0%	579 50,0%
Укупно	175 15,1%	379 32,8%	307 26,5%	296 25,6%	1157 100,0%

Табела 118. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	18,979 ^a	3	,000
Вероватноћа односа	19,048	3	,000
Линеарне асоцијације	2,111	1	,146
Укупан број случајева	1157		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	,128	,000
	Крамер В	,128	,000
Укупан број случајева		1157	

Анализом одговора на питање *Да ли је по твом мишљењу модерно или застарело бити веран* установљена је статистички значајана незнатна повезаност (0, 120) између пола младих и њихових одговора на ово питање. Величина хи-квадрат теста је била 16, 851 а његова значајност 0, 01. И већина жена и већина мушкараца сматрају да је верност још увек у тренду (жене преовладавају) али ако упоредимо оне који сматрају да је застарела, видимо да ту мушкарци већином сматрају да је превазиђена.

Табела 119. Да ли је по твом мишљењу модерно или застарело бити веран

		Да ли је по твом мишљењу модерно или застарело бити веран				Укупно
		Модерно	Нешто између	Застарело	Не знам	
Пол	Мушки	385 32,6%	144 12,2%	58 4,9%	2 0,2%	589 49,9%
	Женски	448 38,0%	102 8,6%	41 3,5%	0 0,0%	591 50,1%
Укупно		833	246	99	2	1180

	70,6%	20,8%	8,4%	0,2%	100,0%
--	-------	-------	------	------	--------

Табела 120. Хи-квадрат тест

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	16,851 ^a	3	,001
Вероватноћа односа	17,678	3	,001
Линеарне асоцијације	4,074	1	,044
Укупан број случајева	1180		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	,120	,001
Крамер В	,120	,001
Укупан број случајева	1180	

Табела 121. Пол као фактор утицаја, 2015.

Пол/ Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Да се досели хомосексуални пар	0,269	0,01	85,022
Прихватљиви гејеви и лезбејке	0,251	0,01	73,355
У којој години је најбоље да се мушкарац ожени	0,212	0,01	52,813
Абортус	0,128	0,01	18,979
Бити веран	0,120	0,01	16,851

Као и у случају образовног нивоа, пол младих је утицао на њихово оправдање хомосексуалности те се показала разлика између жена и мушкараца јер су мушкарци претежно показали да су им хомосексуалци и лезбејке потпуно неприхватљиви док су женама били углавном прихватљиви. Такође, на питање *Како би се осећао да се у твој комшилук досели хомосексуални пар*, жене су изјавиле да би се већина њих осећала добро док су мушкарци сматрали да би се осећали веома лоше. Поред хомосексуалности, установљене су разлике између жена и мушкараца и по питању оправдања абортуса јер су мушкарци сматрали да би абортус требало да буде законом

зобрањен у свим случајевима док су жене биле мишљења да би требало да буде дозвољен у случајевима када је то медицински оправдано па чак и да буде легалан. На крају, показале су се разлике зависно од пола и по питању најбољих година у којима би мушкарци требало да ступе у брак и генералног виђења верности. Жене су сматрале да је боље да се мушкарац ожени са 30 година па чак и касније, са 35, док су мушкарци сматрали да је боље да се мушкарац ожени пре 30 године, најбоље са 25, 27 година. Међутим, док су жене већином сматрале да је верност још увек на цени, мушкарци су истицали да је превазиђена. Дакле, видимо да су се жене показале као носиоци модерних вредности оправдавајући хомосексуалност и абортус и сматрајући да се померају границе за ступање у брак мушкараца док су задржале само став да верност још увек није превазиђена.

Након овога, можемо извести следеће закључке:

Као и свих година до сада, и 2015. године су млади сматрали да је породица важна у њиховом животу јер већина младих себе у будућности види у браку и породици. Ово додатно потврђује чињеница да је велико задовољство младих породичним животом и да сматрају да је одобравање од стране породице још увек битно за избор брачног партнера. Такође, истичу да је брак још увек важан јер сматрају да још увек није застарело венчати се. Као главне предности брака над ванбрачном заједницом млади наводе већу одговорност између партнера и већу одговорност према деци (посебно млади нижег образовног нивоа сматрају да је већа одговорност између партнера најважнија предност брака).

Оно у чему се такође огледа традиционалност младих свих ових година јесте чињеница да су и 2015. године млади исказали негативан став према хомосексуалним особама јер већина младих сматра да су хомосексуалци непожељни за суседе као и да су хомосексуалци и лезбејке генерално неприхватљиви. Ово посебно истичу мушкарци за разлику од жена које имају нешто позитивнији став, као и млади нижег образовног нивоа, за разлику од образованијих младих. Млади још увек показују и негативан однос према абортусу јер највећи број младих сматра да би абортус требало да буде законом забрањен осим у случајевима када је то медицински оправдано, а као и у претходном случају, ово више сматрају мушкарци и млади нижег образовног нивоа, док жене и високообразовани сматрају супротно. Старосна граница за склапање брака

се у глобалу не помера јер највећи проценат младих сматра да су најбоље године да се жена уда 25 док су најбоље године да се мушкарац ожени пре и око 30 (ово претежно сматрају млади нижег образовног нивоа, мушкарци и млади који су у браку, док високообразовани млади, жене и слободни млади сматрају да су и за жене и за мушкарце најбоље године за ступање у брак око тридесете па и након тога.

Међутим, приметне су и неке модерне породичне вредности младих – на првом месту, позитиван однос према ванбрачним кохабитацијама јер већина младих сматра да у суштини нема разлике између брака и ванбрачне заједнице али да је у случају ванбрачне заједнице лакше окончати везу и да је већа независност партнера (посебно сматрају високообразовани млади). На крају, показало се да млади сматрају да је верност још важна (претежно сматрају жене више од мушкараца) за разлику од невиности пре брака, за коју млади сматрају да није више важна (међутим, одређен број младих нижег образовног нивоа и даље сматра да је важна).

Да бисмо проверили да ли постоји корелација између установљених глобалних вредносних оријентација и породичних вредности младих, приступили смо нелинеарној анализи⁵⁰. Анализа је обухватила тврдње преко којих је мерен индивидуализам/колективизам и традиционаизам/модернизам али су додате и тврдње преко којих су мерене породичне вредности младих.

4.5.3. Довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности

Као и у свим претходним случајевима, и овде је установљена корелисаност ставки димензија. Спроведеном процедуром су издвојене две димензије: карактеристична вредност прве димензије износи 3.132, а друге 1.660. Кромбахов алфа коефицијент износи 0.852. Добијене вредности указују на значај издвојених димензија (Табела 122.).

⁵⁰ С обзиром на хијерархијску уређеност категорија варијабли, изабран је ординални ниво анализе варијабли. У складу са наведеним, спроведена је дискретизација путем рангова (ranking). Недостајући подаци су искључени из анализе, без искључивања случајева, а при рачунању корелација су замењени модалним вредностима. Спецификован је тип нормализације који максимизује везе између варијабли (variable principal).

Табела 122. Димензије, 2015.

Димензија	Кронбахов	Удео варијансе
	алфа	Укупно
1	.733	3.132
2	.428	1.660
Укупно	.852 ^a	4.791

У табели 123. је приказан удео варијансе који је објашњен сваком варијаблом.⁵¹ Видимо да највећи удео варијансе објашњавају ставови према хомосексуалности (0.626) и девичанству (0.682) док најмањи удео објашњава став према потписивању петиције (0.006).

Табела 123. Варијанса објашњена варијаблама у дводимензионалном решењу, 2015.

	Модел центроида			Модел вектора		
	Димензија		Аритметичка средина	Димензија		Укупно
	1	2		1	2	
Хомосексуалност никада није оправдана.	.550	.084	.317	.549	.077	.626
Испитаник је веома поносан на националност.	.534	.107	.320	.527	.080	.607
Девичанство је битно за избор партнера.	.526	.165	.346	.524	.158	.682
Испитаник би се осећао лоше ако би имао хомосексуални пар за суседе.	.355	.002	.178	.355	.000	.355
Одобравање од стране породице је битно за избор партнера.	.332	.210	.271	.330	.206	.537
Бог је врло важан у животу.	.310	.250	.280	.310	.250	.559
Абортус никад није оправдан.	.300	.185	.242	.299	.185	.484
Испитаник види себе у будућности у браку и породици.	.095	.088	.091	.093	.086	.179
Испитаник још увек није имао сексуално искуство.	.062	.061	.061	.057	.055	.112

⁵¹ Модел може бити представљен у виду модела вектора, који описују променљиву у виду праве линије, усмерене у координатном систему димензија; и у виду модела центроид, који представља променљиве сетом тачака категорије.

Није важно потписати петицију.	.006	.002	.004	.005	.001	.006
Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	.026	.434	.230	.021	.434	.455
Сексуална апстиненција за младе у данашње време је врлина и за младиће и за девојке.	.033	.067	.050	.030	.065	.095
Брак (венчати се) је још увек важан није застарела институција.	.031	.038	.034	.031	.038	.068
Бити веран је још увек важно.	.001	.025	.013	.000	.025	.025
Укупно	3.161	1.716	2.438	3.132	1.660	4.791

У наредној табели су приказана оптерећења варијабли са издвојеним димензијама. **Прва димензија** дистинктује младе који сматрају да хомосексуалност никада није оправдана (0.741) и да абортус никада није оправдан (0.547), као и младе који још увек нису имали сексуално искуство (0.238) те с тим у вези сматрају да је девичанство битно за избор партнера (0.724), одобравање од стране породице је битно за избор партнера (0.575) али не виде себе у будућности у браку и породици (0.305) и сматрају да би се осећали лоше ако би имали хомосексуални пар за суседе (0.596). Овој димензији одговара вредносна оријентација традиционализма: испитаник је веома поносан на националност (0.726) и Бог је врло важан у животу испитаника (0.556).

Друга димензија дистинктује испитанике који сматрају да је сексуална апстиненција за младе у данашње време још увек врлина и за младиће и за девојке (0.255) и да је бити веран још увек важно (0.157) али да брак (венчати се) није више важан (-0.194). Ова димензија обухвата и испитанике који сматрају да су незадовољни у животу (0.659) те се може рећи да је повезана са колективистичком вредносном оријентацијом.

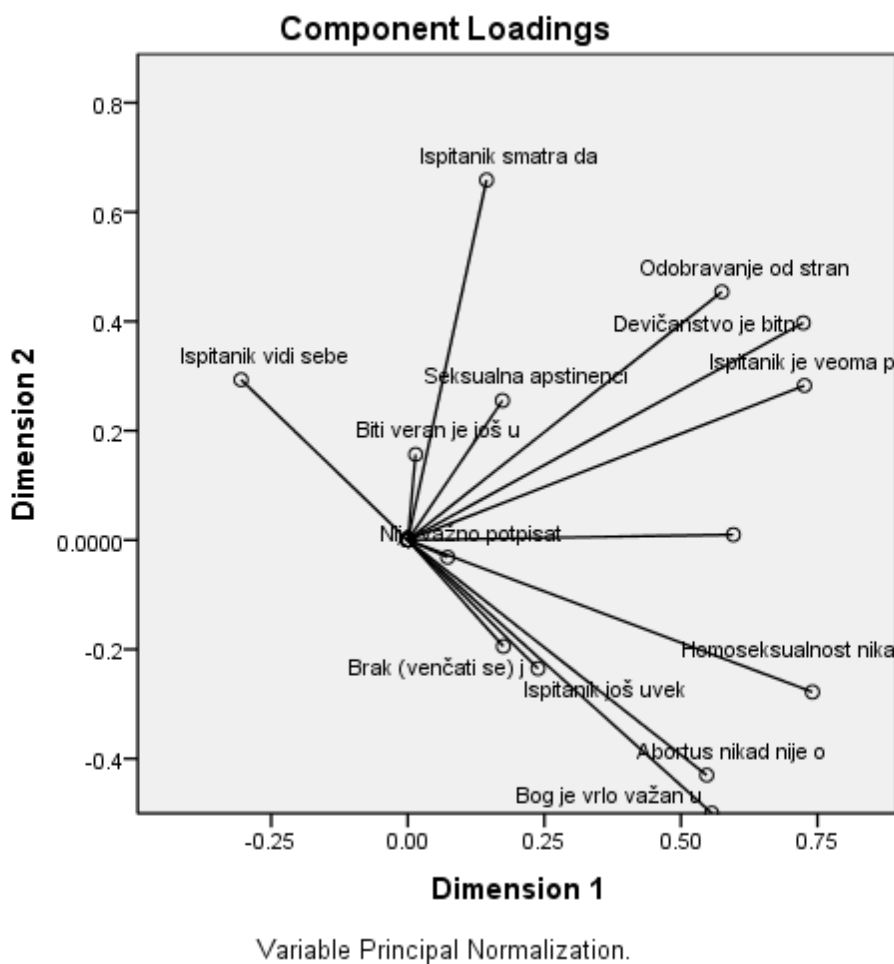
Табела 124. Оптерећења варијабли, 2015.

	Димензија	
	1	2
Хомосексуалност никада није оправдана.	.741	-.278
Испитаник је веома поносан на националност.	.726	.283
Девичанство је битно за избор партнера.	.724	.397

Испитаник би се осећао лоше ако би имао хомосексуални пар за суседе.	.596	.010
Одобравање од стране породице је битно за избор партнера.	.575	.454
Бог је врло важан у животу.	.556	-.500
Абортус никад није оправдан.	.547	-.430
Испитаник види себе у будућности у браку и породици.	-.305	.293
Испитаник још увек није имао сексуално искуство.	.238	-.235
Није важно потписати петицију.	.073	-.031
Испитаник сматра да је незадовољан у животу.	.144	.659
Сексуална апстиненција за младе у данашње време је врлина и за младиће и за девојке.	.173	.255
Брак (венчати се) је још увек важан - није застарела институција.	.175	-.194
Бити веран је још увек важно.	.014	.157

Оптерећења су приказана и графички (График 20) а на графику се може видети да је оптерећење највеће код варијабли *испитаник сматра да је незадовољан у животу*.

График 20. Оптерећења варијабли у дводимензионалном решењу, 2015.

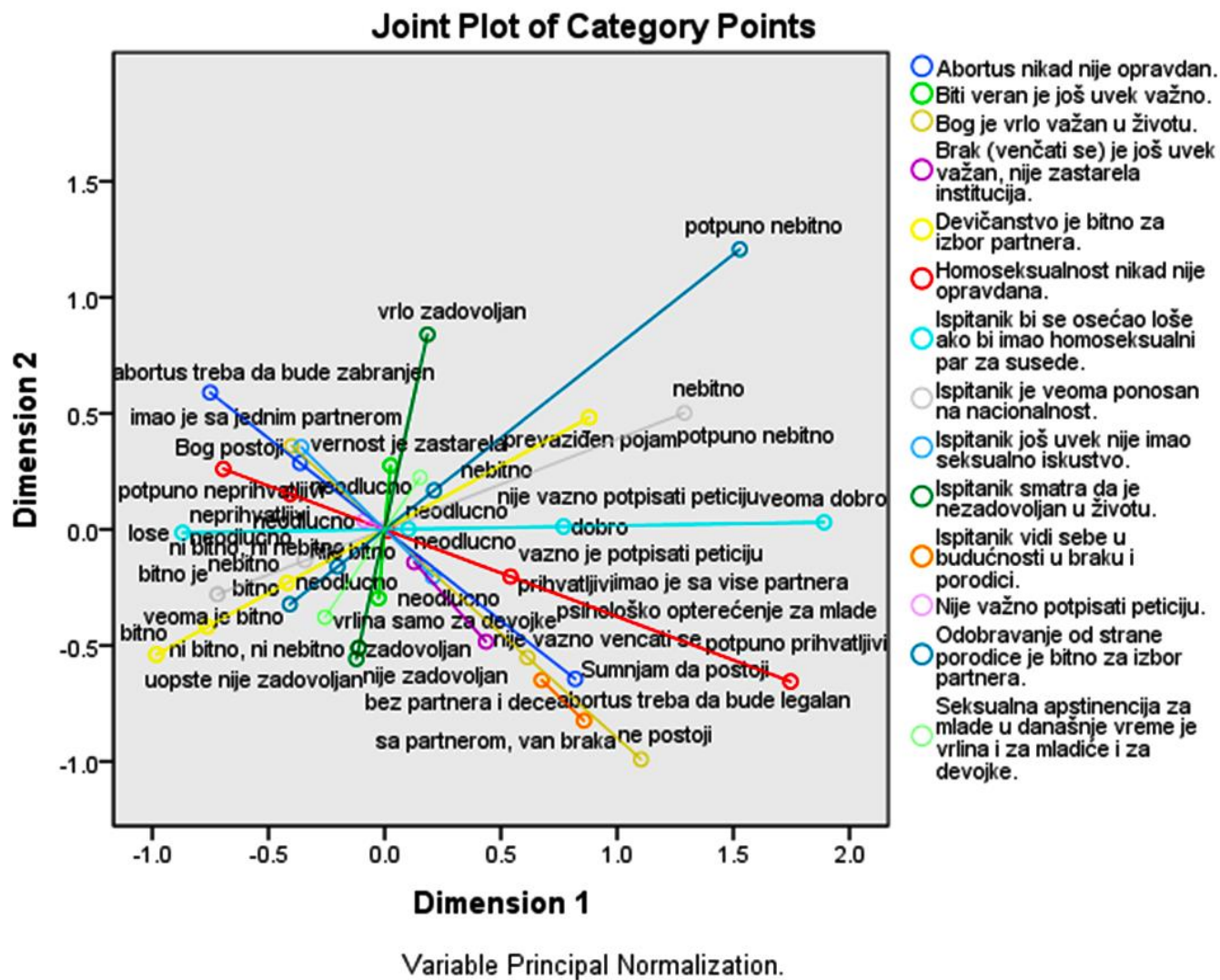

Положај ставова према неоправдању хомосексуалности и абортусу указује на повезаност тих тврдњи а са њима је у вези и важност Бога у животу испитаника. Са друге стране, видимо да постоји и повезаност у ставовима испитаника који су поносни на националност и којима је девичанство још увек важно а сматрају и да је одобравање од стране породице још увек важно за избор партнера .

График 21. показује приказ категорија према издвојеним димензијама. Приметно је да су у највећој мери издвојене екстремне вредности променљивих *задовољства животом* и *одобравање од стране породице је битно за избор партнера*.

Видимо да су издвојени испитаници који се декларишу као врло задовољни животом и који сматрају да је одобравање од стране породице потпуно небитно за избор брачног партнера.

График 21. Приказ положаја категорија према димензијама, 2015.

Нелинеарном анализом је установљено да прва димензија обухвата младе који сматрају да хомосексуалност и абортус никада нису оправдани, као и младе који још увек нису имали сексуално искуство те с тим у вези сматрају да је девичанство и одобравање од стране породице битно за избор партнера али не виде себе у будућности у браку и породици, те сматрају да би се осећали лоше ако би имали хомосексуални пар за суседе. Овој димензији одговара вредносна оријентација традиционализма: испитаник је веома поносан на националност и Бог је врло важан у животу испитаника. Почетни налази су показали да је већина младих сматрала да девичанство није битно за избор партнера а скоро половина да је сексуална апстиненција превазиђен појам, као и да је више од половине младих имало сексуално искуство са више партнера, али у овом случају су се издвојили само они млади традиционалисти.

Друга димензија дистинкује испитанике који сматрају да је сексуална апстиненција за младе у данашње време још увек врлина и за младиће и за девојке и да је бити веран још увек важно али да брак (венчати се) више није толико важан. Ова димензија обухвата и испитанике који сматрају да су незадовољни у животу те се може рећи да је повезана са колективистичком вредносном оријентацијом.

4.6. Преглед утврђених породичних вредности у периоду 2005-2015

Након свих до сада изнетих података, можемо сумарно приказати резултате до којих смо дошли, односно покушати да одговоримо на питање да ли породичне вредности младих заиста корелирају са вредносним оријентацијама. Подаци су приказани у наредној табели.

Табела 125. Компарација димензија по годинама истраживања

Година истраживања	Вредност прве димензије (традиционализам/ модернизам)	Вредност друге димензије (колективизам/ индивидуализам)	Кромбахов алфа
2005	3.365	3.052	.877 ^a
2008	5.208	3.306	.904 ^a
2012	2.783	1.573	.830 ^a
2013	2.378	1.505	.825 ^a
2015	3.132	1.660	.852 ^a

Што се тиче везе традиционалних породичних вредности и традиционалистичке вредносне оријентације, анализа је 2005. године издвојила младе веома поносне на националност, којима је Бог био важан у животу и који су се залагали за поштовање власти са њиховим изражавањем породичних вредности: сматрањем да хомосексуалност, абортус развод и проституција никада нису оправдани, али да је оправдано да муж бије жену, да је породица важна у животу и да брак није застарела институција. И анализа је показала исте резултате сем податка да је оправдано да муж бије своју жену, половина младих је сматрала да није, али су се у овом случају издвојили они млади традиционалисти који су ипак сматрали да јесте оправдано.

Даље, 2008. године је анализа обухватила младе који су сматрали да развод, хомосексуалност и абортус никада нису оправдани, да мушкарци и жене треба да имају

децу да би били испуњени, да су брак или дуга стабилна веза нужни за срећу, да није у реду живети заједно без ступања у брак и да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло. С овим су биле у вези и тврдње које представљају традиционалистичке вредносне оријентације испитаника: послушност и религиозност су пожељне особине за усвајање код детета док независност није пожељна особина, важно је поштовати власт, Бог је врло важан у животу, испитаник је поносан на националност. Одударао је податак у вези пожељних особина за усвајање код деце јер су почетни налази показали да све четири особине нису важне за усвајање код деце али су млади традиционалисти ипак издвојили оне пожељне особине за њих, као и податак да није у реду живети заједно без ступања у брак, јер је већина младих сматрала да јесте.

Истраживање из 2012. године је такође издвојило младе који су сматрали да није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака, да је запослење у реду али да је приоритет да жена брине и негује, да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрасло и да имати децу представља обавезу према друштву. Овој димензији су припале и тврдње које су представљале вредносне оријентације традиционализма: испитаник је веома поносан на националност и Бог је врло важан у животу али су се у склопу ове димензије нашле и две тврдње које иначе репрезентују колективизам: треба бити опрезан у односу с другим људима и није важно потписивати петиције. Одступање се показало код тврдње да није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака јер су млади већином сматрали да је у реду, а и скоро половина младих се није слагала са тврдњом да је приоритет жене ипак да брине и негује, упркос запослењу.

Наредне, 2013. године је анализа обухватила младе који су сматрали да абортус, развод и хомосексуалност нису никада оправдани и који нису одобравали ванбрачне заједнице. Међутим, почетни налази су показали да млади већином одобравају ванбрачне кохабитације али су у овом случају били издвојени млади традиционалисти који их ипак нису одобравали. Овој димензији припада и тврдња које означава вредносну оријентацију традиционализма: Бог је врло важан у животу.

На крају, 2015. године је анализа обухватила младе који су сматрали да хомосексуалност и абортус никада нису оправдани, као и младе који још увек нису имали сексуално искуство те с тим у вези су сматрали да је девичанство и одобравање од стране породице битно за избор партнера али нису видели себе у будућности у

браку и породици и истицали да би се осећали лоше ако би имали хомосексуални пар за суседе. Овој димензији је одговарала вредносна оријентација традиционализма: испитаник је веома поносан на националност и Бог је врло важан у животу испитаника. Међутим, почетни налази су показали да је већина младих сматрала да девичанство није битно за избор партнера а скоро половина да је сексуална апстиненција превазиђен појам, као и да је више од половине младих имало сексуално искуство са више партнера, међутим, овде су се ипак издвојили само они традиционалистички оријентисани млади.

Током проучаваних година је традиционализам младих био доминантно заступљен а подразумевао је високо вредновање Бога у животу младих и понос на националност, поштовање власти и негативан став према абортусу. Најзаступљеније традиционалне породичне вредности су подразумевале генерално неоправдање хомосексуалности и абортуса, на првом месту, али и развода, проституције и ванбрачних заједница. Остале породичне вредности су се 2005. године тицале важности породице и става да брак није застарела институција; 2008. године да је брак нужен за срећу и да није у реду да се живи заједно без ступања у брак, да мушкарци и жене треба да имају децу да би били испуњени а да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало; 2012 се истиче важност породице и став да није у реду да жена роди дете ван брака, да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало и да је запослење у реду али да је ипак приоритет да жена брине и негује; 2013 се такође не одобрава живот ван брака јер се негативно гледа на ванбрачне заједнице; 2015 се истиче важност породице јер се сматра да је одобравање од стране породице важно за избор партнера, девичанство је битно и млади нису имали сексуално искуство. Ови резултати су потврдили налазе Инглехарта да одређене ставке као на пример, неоправдање развода и истицање важности породице, показују корелацију са традиционалним/секуларно-рационалним вредностима (Инглехарт, Велзел, 2005: 65).

Веза традиционалних породичних вредности и колективистичке вредносне оријентације је била видљива 2005. године преко дела младих који су подржавали дубоко устаљене предрасуде о доминацији мушкараца над женама: да су мушкарци бољи пословни руководиоци и политичке вође од жена, да је универзитетско образовање важније за дечака него за девојчицу и да мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене. Поред ових тврдњи, ти млади су подржавали и примарну улогу жене као домаћице те сматрали да посао домаћице може

да испуњава као и посао за плату као и да жена не би trebalo да има децу сама без да је у вези са мушкарцем. Противили су се да им суседи буду хомосексуалци и невенчани парови који живе заједно. Ово су били потпуно изненађујући подаци с обзиром да су полазни налази показали да већина младих противила поменути предрасудама као и тврдњи да посао домаћице може да испуњава као и посао за плату док су подржавали тврдњу да жена може да има дете сама без да има везу са мушкарцем. Невенчани парови који живе заједно су такође били прихватљиви за суседе, док хомосексуалци нису, као и у анализи. Овој димензији су припадали и испитаници који су сматрали да су послушност и религиозност пожељне особине за усвајање код деце али да одлучност то није, као и да је главни циљ државе одржавање реда. На основу овога, може се наслутити да су традиционалне породичне вредности биле у вези и са традиционалистичком али и са колективистичком вредносном оријентацијом, те су се издвојили само они млади који су, у складу са својим вредносним оријентацијама, ипак подржавали поменуте тврдње са којима је постојало већинско неслагање.

Поменута веза је постојала и 2008. године обухватајући оне младе који су, упркос већинском слагању са тврдњама, ипак сматрали да очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке као и да мушкарци не би trebalo да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, да мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са дететом као и мајка која не ради, да запослење није најбољи начин за жену да буде независна, да муж и жена не би trebalo да равноправно доприносе приходима домаћинства и да не би trebalo да људи сами одлучују хоће ли имати децу или не. Међутим, ти млади су показали и неслагање са тврдњама да је имати децу обавеза према друштву, да бити домаћица може да испуњава као и посао за плату, да је запослење у реду али да већина жена заправо жели кућу и децу и да ће предшколско дете вероватно трпети ако његова мајка ради. Са овим су биле у вези и колективистичке вредносне оријентације младих које показују јако ниске вредности: треба бити опрезан у односу са другим људима, испитаник сматра да је несрећан у животу, главни циљ државе је одржавање реда. Ово је важно продискутовати јер су почетни налази показали супротно: да су очеви једнако способни да брину о деци као и мајке и да би мушкарци trebalo да буду једнако одговорни према кући и деци, да би и муж и жена trebalo да заједно доприносе приходима домаћинства; да мајка која ради може успоставити једнак однос са децом као и мајка која не ради и да је запослење

најбољи начин за жену да буде независна; да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу.

Слична ситуација се показала и 2012. године јер су млади које је анализа издвојила сматрали да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, да породица није важна у животу и да брак јесте застарела институција. С овим је у вези била и вредносна оријентација колективизма обухваћена тврдњом *испитаник сматра да је незадовољан у животу*. Занимљиво је да је анализа показала одступање од почетних налаза који су показали да се млади не слажу са ставом да је имати децу обавеза према друштву и да подржавају став да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не. Такође, велика већина младих је сматрала да би мушкарци ипак требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, али су се у овом случају издвојили само колективистички оријентисани млади.

Наредне, 2013. године је анализа обухватала младе који су сматрали да је породица важна и да је потребно посветити више пажње породичном животу а са овим су у вези биле и тврдње које су представљале вредносне оријентације традиционализма и колективизма: важно је поштовати власт и главни циљ земље је одржање реда али и тврдње да је важно ипак потписивати петиције и да не треба бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе.

На крају, 2015. године је анализа укључила младе који су сматрали да је сексуална апстиненција за младе у данашње време још увек врлина и за младиће и за девојке и да је бити веран још увек важно али да брак (венчати се) више није толико важан. Ова димензија је обухватила и младе који су сматрали да су незадовољни у животу те се може рећи да је повезана са колективистичком вредносном оријентацијом.

Ови резултати су потврдили налазе Инглехарта о томе да одређене ставке, као што су, на пример, тврдње да су мушкарци боље политичке вође од жена, да мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене, да је универзитетско образовање важније за мушкарце него за жене, и да хомосексуалци нису пожељни за суседе, показују корелацију с вредностима опстанка/експресивним вредностима, односно у нашем случају колективизмом/индивидуализмом (Инглехарт, Велзел, 2005: 67).

Дакле, колективистичка вредносна оријентација је углавном подразумевала став младих да су несрећни (незадовољни) у животу и да се залажу за одржање реда у земљи те су у складу са тим и заступали неке од вредности са којима се генерално већина младих није слагала. Може се рећи да су породичне вредности које су биле у вези са колективистичком вредносном оријентацијом више подразумевале однос жена и мушкараца, те истицање превласти мушкараца над женама у приватној и јавној сфери. На основу следећих података, можемо видети колико је јака веза колективистички оријентисаних младих и њиховог подржавања неких тврдњи: 2005. године су млади сматрали да су *мушкарци бољи пословни руководиоци од жена, боље политичке вође, да треба да имају предност при запошљавању и да је универзитетско образовање важније за мушкарце*. Такође, *да жена не треба да има дете сама и да жена треба да буде домаћица јер то испуњава као и посао за плату*; 2008. године су млади исто разматрали могућност запослене жене, сматрали су да *запослење није најбољи начин за жену да буде независна и да мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са децом као и мајка која не ради*. Такође, сматрали су да жене и мушкарци нису једнаки, *да муж и жена не би требало да равномерно доприносе приходима домаћинства и да очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке*. На крају, сматрали су и да *људи не би требало да сами одлучују хоће ли имати деце или не*. Међутим, ови млади су показали и неслагање са тврдњама да је *имати децу обавеза према друштву, да бити домаћица може да испуњава као и посао за плату, да је запослење у реду али да већина жена заправо жели кућу и децу и да ће предшколско дете вероватно трпети ако његова мајка ради*. Слична ситуација се показала и 2012. године јер су млади сматрали да *људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, да породица није важна у животу и да брак јесте застарела институција*. Године 2013. и 2012. су се млади углавном слагали са већинским тврдњама тако да није потребно даље разматрати њихове ставове.

Може се закључити да су колективистички оријентисани млади сматрали да је место жене у кући, у улози домаћице и брижне мајке да запослење није неопходно жени јер ако буде била запослена неће моћи да оствари једнако топао однос са децом онако како ће то моћи да уради мајка која не ради и примарно је посвећена деци. Такође, она никако не би требало да сама подиже дете. Занимљиво је да су ови млади сматрали (и 2008 и 2012) да *људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати деце*

или не. 2005, 2008 и 2012 су млади колективистички оријентисани имали исте ставове у погледу односа жена и мушкараца, сматрали су да они нису једнаки и да су жене подређене а сходно ставу да је њихова улога домаћице примарна (а не запослење у јавној сфери) истицали су да муж и жена не би требало да равномерно доприносе приходима домаћинства, као ни да муж и жена равноправно брину о кући и деци-мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене и очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке.

4.7. Композитни скорови породичних вредности у периоду 2005-2015

Као и у случају вредносних оријентација, и овде је учињено сажимање варијабли у композитну променљиву ради долажења до што прецизнијих података. Такође, скорови композитних индекса су израчунати преко одговора на различите тврдње, будући да нису постојале идентичне тврдње које су се понављале у свим истраживањима. Поново су тврдње биле идентичне једино у случају прва два истраживања (Светско истраживање вредности 2005 и Европско истраживање вредности 2008) али и остале тврдње су биле веома сличне те су успешно компарирани.

Следеће тврдње су ушле у скор породичних вредности:

породичне вредности (2005-2008)

- Дете мора живети и с оцем и с мајком да би срећно одрастало.
- Брак није застарела институција.
- Жена не би требало сама да има дете као самохрана мајка, а да при том не жели трајну везу са мушкарцем.
- Бити домаћица је једанако задовољавајуће као рад за новац
- Развод није оправдан.

поро породичне вредности (2012)

- Брак није застарела институција
- Није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака.;
- Дом са оба родитеља неопходан је за срећно детињство детета;

породичне вредности (2013)

- Потребно је посветити више пажње породичном животу.
- Хомосексуалност није оправдана.
- Абортус није оправдан.
- Развод је оправдан.
- Испитаник не одобрава ванбрачне заједнице.

породичне вредности (2015)

- Бити веран је важно.
- Венчати се је важно.
- Испитаник види себе у будућности у браку и породици.
- Хомосексуалност никада није оправдана (гејеви и лезбејке нису прихватљиви).
- Абортус никада није оправдан.

Најнижа вредност на скали представља младе који заступају традиционалне породичне вредности те сматрају да дете мора да одраста у породици са оба родитеља да би срећно одрастало, да брак није застарела институција и да развод није оправдан, да жена не би требало да одгаја дете сама и да би улога домаћице могла да је задовољи као и посао за плату.

Табела 126. Скор породичних вредности

	N	Минимум	Максимум	Средња вредност	Стандардна девијација
Скор породичних вредности 2005	218	0	9	4.60	1.845
Скор породичних вредности 2008	249	0	10	4.62	1.994
Скор породичних вредности 2012	744	0	5	2.06	1.330
Скор породичних вредности 2013	388	0	12	4.59	2.500
Скор породичних вредности 2015	830	0	11	3.91	2.348

Из табеле видимо да је отприлике слична просечна вредност скорова током година и да се креће око вредности 4 (2005. године 4,60, 2008. године 4.62, 2013. године 4.59). Изузетак представљају 2012. година са израчунатом просечном вредношћу 2.06 што значи да је те године установљен највећи скор традиционалних породичних вредности младих, и 2015. година са просечном вредношћу скорa 3.91.

4.8. Преглед утврђених корелација вредносних оријентација и породичних вредности младих

На самом почетку, дошли смо до податка да 2005. године није установљена статистички значајна корелација између скова колективизма и скова породичних вредности младих а ни између скова традиционализма и скова њихових породичних вредности. Међутим, већ 2008. године је установљена статистички значајна корелација на високом нивоу (0, 872) између скова колективизма и скова традиционалних породичних вредности. Величина хи-квадрат теста је била 159.733 а његова значајност 0, 000.

Табела 127. Корелација скова колективизма и скова породичних вредности, 2008.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	159.733 ^a	80	.000
Вероватноћа односа	88.002	80	.253
Линеарне асоцијације	2.975	1	.085
Укупан број случајева	210		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.872	.000
Крамер В	.308	.000
Укупан број случајева	210	

Исте године је установљена и статистички значајна корелација високог нивоа (0.963) између скова традиционализма и скова традиционалних породичних вредности. Величина хи-квадрат теста је била 185.539 а његова значајност 0, 001.

Табела 128. Корелација скора традиционализма и скора породичних вредности, 2008.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	185.539 ^a	130	.001
Вероватноћа односа	142.578	130	.213
Линеарне асоцијације	26.383	1	.000
Укупан број случајева	200		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.963	.001
Крамер В	.305	.001
Укупан број случајева	200	

Даље, 2012. године је такође установљена статистички значајна корелација средњег интензитета (0.314) између скора колективизма и скора традиционалних породичних вредности. Величина хи-квадрат теста је била 60.804 а његова значајност 0,004.

Табела 129. Корелација скора колективизма и скора породичних вредности, 2012.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	60.804 ^a	35	.004
Вероватноћа односа	65.920	35	.001
Линеарне асоцијације	29.104	1	.000
Укупан број случајева	616		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.314	.004
Крамер В	.141	.004
Укупан број случајева	616	

Исте године је установљена и статистички значајна корелација средњег интензитета (0,451) између скора традиционализма и скора традиционалних

породичних вредности. Величина хи-квадрат теста је била 148.826 а његова значајност 0,000.

Табела 130. Корелација скова колективизма и скова породичних вредности, 2012.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	148.826 ^a	55	.000
Вероватноћа односа	142.745	55	.000
Линеарне асоцијације	58.398	1	.000
Укупан број случајева	732		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.451	.000
Крамер В	.202	.000
Укупан број случајева	732	

Статистички значајна корелација високог интензитета (0,792) је установљена и 2013. године између скова колективизма и скова традиционалних породичних вредности а величина хи-квадрат теста је била 174.985 са значајношћу 0,000.

Табела 131. Корелација скова колективизма и скова породичних вредности, 2013.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	174.985 ^a	84	.000
Вероватноћа односа	129.003	84	.001
Линеарне асоцијације	52.311	1	.000
Укупан број случајева	279		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.792	.000
Крамер В	.299	.000
Укупан број случајева	279	

Такође, статистички значајна корелација високог интензитета (0, 932) је установљена и 2013. године између скова традиционализма и скова традиционалних породичних вредности, величина хи-квадрат теста је била 334.234 а његова значајност 0, 000.

Табела 132. Корелација скова традиционализма и скова породичних вредности, 2013.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	334.234 ^a	84	.000
Вероватноћа односа	314.065	84	.000
Линеарне асоцијације	163.763	1	.000
Укупан број случајева	385		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.932	.000
Крамер В	.352	.000
Укупан број случајева	385	

И 2015. године је установљена статистички значајна корелација високог интензитета (0, 677) између скова колективизма и скова традиционалних породичних вредности. Величина хи-квадрат теста је била 377.460 а његова значајност 0, 000.

Табела 133. Корелација скова колективизма и скова породичних вредности, 2015.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	377.460 ^a	99	.000
Вероватноћа односа	414.376	99	.000
Линеарне асоцијације	226.086	1	.000
Укупан број случајева	823		

	Вредност	Статистичка значајност
Номинални Фи	.677	.000
Крамер В	.226	.000
Укупан број случајева	823	

На крају, установљена је статистички значајна корелација високог интензитета (0, 713) између скорa традиционализма и скорa традиционалних породичних вредности, док је величина хи-квадрат теста била 408.768 а његова значајност 0, 000.

Табела 134. Корелација скорa традиционализма и скорa породичних вредности, 2015.

	Вредност	df	Статистичка значајност
Пирсонов Хи-квадрат	408.768 ^a	88	.000
Вероватноћа односа	367.778	88	.000
Линеарне асоцијације	235.452	1	.000
Укупан број случајева	805		

		Вредност	Статистичка значајност
Номинални	Фи	.713	.000
	Крамер В	.252	.000
Укупан број случајева		805	

Уколико покушамо да компарирамо статистички значајне корелације до којих смо дошли, долазимо до следећих закључака: 2008. године су установљене статистички значајне корелације јако високог интензитета скорова традиционализма (0, 963) и колективизма (0, 872) са скором породичних вредности младих. Шта можемо да закључимо на основу овога? Може се закључити да су вредносне оријентације младих заиста утицале на њихов породични вредносни систем и обликовале њихова схватања по питању вредновања породичних облика и функција, родних улога у породици и томе сличних аспеката.

Након четири године, 2012. године, су установљене статистички значајне корелације али много нижег интензитета између скорова традиционализма (0, 451) и колективизма (0, 314) са скором породичних вредности младих.

Следеће године су такође установљене статистички значајне корелације али поново много вишег интензитета него претходне године: корелација између скорa традиционализма и скорa породичних вредности је износила 0, 932 а корелација између скорa колективизма и скорa породичних вредности 0, 792.

На крају, године 2015. су установљене поново високе статистички значајне корелације између скорова традиционализма (0, 713) и колективизма (0, 677) са скором породичних вредности младих.

Дакле, сем 2005. године када се није показало да традиционалистичка нити колективистичка вредносна оријентација значајно корелирају са породичним вредностима младих, свих осталих година је установљена повезаност. На основу овога би се могло закључити да млади који се декларишу као традиционалисти или колективисти (што подразумева да на индивидуалном плану придају велику важност Богу, нацији и поносу на националност, држави и поштовању власти у њој као и тенденцији ка одржању реда у њој, те неповерењу према људима, незаинтересованости за потписивање петиција, негативном погледу на хомосексуалност и абортус и вредновању послушности и религиозности као особина битних за усвајање код деце) обликују своје породичне вредности у складу са својим системом вредносних оријентација.

Теже заједништву те сматрају да је јако важна традиционална породица са оба родитеља и да дете нужно мора да одраста у једној таквој форми породице да би имало срећно детињство и одрастање. Сходно томе, никако није оправдано да жена одгаја дете сама, без подршке мушкараца и ван живота у браку. Брак није застарела институција, још увек је јако важан и развод брака се никако не оправдава а нису прихватљиве ни ванбрачне заједнице. Запослење није оно чему би жена требало преваасходно да тежи већ се сматра да улога домаћице може адекватно да задовољи све женине потребе.

Ове горе поменуте тврдње су ушле у скор породичних вредности младих те се закључује да су вредносне оријентације младих (традиционалистичке и колективистичке) имале највише повезаности са управо овим тврдњама које су репрезентовале породични вредносни систем младих.

У последњем делу рада, обрадићемо и последњи циљ истраживања, односно, покушаћемо да утврђене опште трендове, оријентације и корелације у вредновању објаснимо и разумемо. То ће бити учињено кроз приказ фокус групних интервјуа спроведених како би се боље размотрила тематика породичних вредности младих и њихових вредносних оријентација.

5. ОБЈАШЊЕЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ УТВРЂЕНИХ ОПШТИХ ТРЕНДОВА, ОРИЈЕНТАЦИЈА И КОРЕЛАЦИЈА У ВРЕДНОВАЊУ

Трећи циљ истраживања је подразумевао објашњење и разумевање утврђених општих трендова и оријентација у вредновању. Покушај разумевања уочених фактора и трендова је учињен спровођењем фокус групних интервјуа на тај начин што су из база података уочени извесни индикатори који су представљали основу за закључивање и проверу налаза путем фокус група.

Овде ћемо поново дати преглед главних фактора који су се показали као утицајни на процес породичног вредновања младих.

5.1. Резултати прве фокус групе

Први фактор који се показао као утицајан био је образовни ниво младих.

Образовни ниво младих (2005)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Оправдано је да муж бије жену.	0,687	0,01	124,560
Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.	0,444	0,01	54,133
Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене	0,433	0,01	53,105
Универзитетско образовање је битније за момка, него за девојку.	0,421	0,01	49,537

Образовни ниво младих (2008)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат
--------	------------	------------------------	------------

			тест
Мушкарци треба да имају исту одговорност према кући и деци као и жене.	0, 629	0, 01	115, 902
Детету је потребан дом са оба родитеља да би срећно одрсатало.	0, 464	0, 03	63, 134

Образовни ниво младих (2013)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Хомосексуалност је оправдана.	0, 632	0, 01	160, 631

Образовни ниво младих (2015)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
У којој години је најбоље да се мушкарац ожени	0, 431	0, 01	210, 968
У којој години је најбоље да се жена уда	0, 367	0, 01	153, 054
Прихватљиви хомосексуалци и лезбејке	0, 269	0, 01	81, 157
Девичанство је битно	0, 238	0, 01	64, 338
Да се досели хомосексуални пар	0, 219	0, 01	54, 910
Главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак	0, 217	0, 03	53, 039
Абортус	0, 215	0, 01	51, 396
Главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу	0, 210	0, 02	49, 723

Главне разлике између младих вишег и нижег образовног нивоа 2005. године су се тичале односа између полова, односно опстајања традиционалних схватања код младих нижег образовног нивоа по питању тога да су мушкарци јачи пол и да они имају биолошку предиспозицију да буду доминантни у односу на жене, да су по природи јачи, снажнији те је оправдано да своју снагу исказују на слабијем полу па се сходно томе, оправдава и насиље над женама. Следи да су мушкарци бољи од жена и да они могу боље да обављају неке функције у сфери политике, економије и образовања. Ово се поновило и 2008. године јер је поново било приметно неслагање између младих вишег и нижег образовног нивоа по питању односа између полова јер су образованији млади сматрали да би мушкарци требало да буду равноправни са

женама када се радило о обавезама око куће и деце те да би они требало да преузму одговорност исто као и жене. Млади нижег образовног нивоа се међутим за овим нису слагали и сматрали су да би цео терет обавеза требало да сносе жене, али да су нужно потребна оба родитеља да би дете имало срећно детињство. Истраживање из 2012. године није показало статистички значајне разлике зависно од образовног нивоа испитаника док се у истраживању из 2013. године показало да разлике постоје између младих вишег и нижег образовног нивоа по питању оправдања хомосексуалности јер је установљено да млади нижег образовног нивоа не оправдавају хомосексуалност док високообразовани показују толеранцију. Исто се поновило и у резултатима истраживања из 2015. године јер се показало да млади са незавршеном или завршеном основном школом у већини доживљавају хомосексуалце и лезбејке као потпуно неприхватљиве док одређен проценат младих са високошколским образовањем нема ништа против њих. Такође, на питање *Како бисте реаговали да се у ваш комшилук досели хомосексуални пар* већина младих са незавршеном или завршеном основном школом изјављује да би се осећала лоше и веома лоше док одређени проценат младих са високим образовањем показује незаинтересованост. Поред неоправдања хомосексуалности, ово истраживање је показало и да највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом генерално не оправдава ни абортус те сматра да би абортус требало да буде законом забрањен осим у случајевима када је то медицински оправдано, док млади са високошколским образовањем сматрају да треба да буде легалан. Истраживањем су установљене још неке разлике зависно од образовног нивоа младих - према годинама за ступање у брак. Показало се да млади са незавршеном и завршеном основном школом претежно сматрају да су оптималне године за жену да ступи у брак двадесет и пет година док за мушкарца тридесете представљају горњу границу. За разлику од њих, високообразовани млади сматрају да су за жену најбоље године тридесете док мушкарцима одговарају и године након тридесете. На крају, разлике између младих вишег и нижег образовног нивоа су се показале и по питању њиховог виђења брака, ванбрачне заједнице и невиности пре брака. На питање *Која је главна предност брака у односу на ванбрачну заједницу* највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да брак обезбеђује већу одговорност између партнера док млади са високошколским образовањем сматрају да нема предности и нема разлике. Међутим, када се ради о питању *Која је главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак*, највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да нема предности и

нема разлике али помињу и већу независност партнера, док млади са високошколским образовањем истичу, поред тога да нема разлике, и лакше окончаће везе између партнера. На основу овога, можемо да закључимо да млади нижег образовног нивоа више цене брак јер сматрају да обезбеђује већу одговорност између партнера и да ванбрачна заједница нема предност у односу на брак. У вези са овим, показало се да став младих према невиности пре брака такође показује разлике - она је углавном неважна и потпуно неважна за младе али ако сагледамо одговоре младих којима је девичанство битно видимо да ту доминирају млади са незавршеном или завршеном основном школом док високошколски образовани млади претежно показују да им је то потпуно неважно у животу.

За проверу налаза, формирана је фокус група од девет испитаника од којих је троје имало основношколско образовање, троје је имало средњошколско образовање и троје је имало високошколско образовање.

Тврдња код које се 2005. године показала највећа статистичка значајност (0, 687) зависно од образовног нивоа младих је била тврдња *Да ли је оправдано да мушкарац бије своју жену*. Установљено је да већина младих са факултетским образовањем сматра да ово никада није оправдано док је одређени број младих са завршеном основном школом сматрао да је ово увек оправдано. Млади учесници фокус група су такође донекле подржали ове налазе. Високошколско образовани млади су строго негодовали сматрајући да нико нема право никога да бије и да се не оправдава насиље ни у ком случају (евентуално у случају самоодбране – ако жена крене прва да физички малтретира мушкараца). Млади са средњошколским образовањем такође нису оправдавали насиље, истичући да *“Прави мушкарац никад, али никад, не би требало да крене да дигне руку на било шта што је слабије од њега у том тренутку“*. Међутим, један учесник са основношколским образовањем је остао недоступан за коментар, изражавајући неодлучност док се друго двоје генерално слагало да насиље није оправдано.

Следећа тема која је постављена младима у групи се тичала тврдњи које су 2005. године такође показале статистичку значајност зависно од образовног нивоа испитаника: *Мушкарици су бољи пословни руководиоци од жена* (0, 444), *Када има мало могућности за добијање посла, мушкарици би морали да имају предност*

приликом запошљавања у односу на жене (0, 433) и Универзитетско образовање је битније за момка, него за девојку (0, 421). Код свих ових тврдњи је установљено да се млади са факултетском дипломом не слажу са њима док се млади са завршеном основном школом слажу или су неодлучни. Групни интервју је такође показао донекле сличне налазе: млади са високошколским образовањем строго негодују, истичући да су ово банална схватања и да има толико бољих жена предузетника и функционера од мушкараца (нпр. Милка Форцан, Ангела Меркел и друге). Навешћемо одговор једног учесника: *“Кроз историју па до данас жене нису биле ни на каквој функцији већ су биле само домаћице и сада долазимо у ситуацију да жене желе да буду еманципованије, траже равноправност и улазе у те предузетничке воде. Поставља се питање да ли су боље у томе или нису, а оне су вероватно у истој мери онакве као и мушкарци у том послу, неке су добре, неке су лоше, што се пола тиче, ту нема никакве разлике“.* Млади са средњошколским образовањем се такође не слажу са овим тврдњама а један учесник чак строго подржава чињеницу да су жене једнако равноправне са мушкарцима, истичући следеће: *“Мушкарци нису бољи бизнисмени, жене избијају у први план, први пут у савременој историји да жене долазе до изражаја, и користе се свим дозвољеним и недозвољеним средствима, али циљ оправдава средство и жене полако али сигурно освајају просторе и истискују мушкарце зато што могу да манипулишу њима, користе ресурсе мушкараца док сами мушкарци много теже долазе до тих ресурса, богатстава и позиција”.* Међутим, што се тиче младих са основношколским образовањем, они генерално изражавају неслагање са овим тврдњама, сматрајући да подједнако и жене и мушкарци могу да буду добри предузетници, да је све индивидуално. Занимљиво је да један учесник са завршеном основном школом истиче да *“можда мушкарци делују сигурније на месту неког вође али ипак ту треба да постоји равноправност јер и жена може да буде боља од неког мушкараца”.*

Тврдње које су 2008. године показале статистичку значајност зависно од образовног нивоа испитаника биле су тврдње *Мушкарци треба да имају исту одговорност према кући и деци као и жене (0, 629) и Детету је потребан дом са оба родитеља да би срећно одрасло (0, 464).* Установљено је да већина високошколски образованих младих подржава прву тврдњу док је у случају друге тврдње забележен већи број младих са незавршеном и завршеном основном школом који је подржавају. Што се учесника групе тиче, млади са високим образовањем генерално заиста

подржавају прву тврдњу с тим што један од високообразованих учесника изражава неодлучност истичући следеће: *“Постоје неке ствари које треба жена да ради а постоје неке које треба мушкарац. Заправо, није то нека јасна граница, наравно да мушкарац треба да увек ускочи да помогне жени и жена мушкарцу, али просто сматрам да жена боље ради неке ствари као што исто мушкарац ради боље неке друге ствари, ако неком боље иде нешто зашто да тај неко не ради то.. Мушкарци су физички јачи и наравно да они треба да раде неке послове у кући који су физички захтевнији док се жене ето можда боље сналазе у кухињи. Наравно, да ће мушкарац да ускочи ако жена не може нешто да стигне али жене уживају у тим стварима”*. Млади са средњошколским образовањем у потпуности подржавају прву тврдњу док један учесник са основношколским образовањем поново показује неодлучност сматрајући да жене ипак раде једне ствари боље а мушкарци друге. Што се друге тврдње тиче, потврђено је да учесници са основношколским образовањем у потпуности подржавају ову тврдњу. Међутим, када су у питању млади са високошколским образовањем, имамо ситуацију да се двоје учесника слаже да је детету потребан дом са оба родитеља, док трећи сматра да је то индивидуална ствар и да *“не мора дете да има оба родитеља да би постало успешно и срећно јер може да живи са оба родитеља а да буде катастрофално детињство, да га родитељи малтретирају а може и да живи са једним родитељем и да буде успешно јер му тај један родитељ пружа сву љубав”*. Пренећемо и ставове факултетски образованих учесника који подржавају тврдњу зато што је посебно занимљиво видети аргументе у прилог заједнице са оба родитеља. Први учесник истиче следеће: *“Ако пођемо од тога да дете одраста само са мајком, и ако је у питању дечак на пример, он је у старту депривиран и без неопходне подршке мушког родитеља. Довољно је да клинац изађе на улицу и да га крсте тата`s боу. Друго, очинска фигура, код младог детета ствара перцепцију да он има неку јачу заштиту, неког на кога да се угледа, знаш оно кад се клинци нађу на улици па кажу чији тата је јачи, мој тата ће да бије твог тату.. Што се тиче мајке са друге стране, ако одраста само са оцем, имамо случај да је отац амбивалентан, заинтересован али и незаинтересован, више би да он тера неки свој ђеф. Све је до индивидуе, то може и да му користи али и да му одмаже зато што га чини емоционално недодирљивим према жени. Е сад, овде је питање дал то чини срећно детињство..А шта је концепт срећног детињства?”*. Други учесник сматра: *“И отац и мајка имају неку своју фигуру коју преносе детету, мајка неку брижну, нежну страну, мајчинску љубав без обзира да ли је дете мушког или женског пола а*

отац опет неку сигурност, стабилност, те свакако спој та два могу да донесу детету и најбоље васпитање и најбоље услове за одрастање. Нужно оба значи.” Занимљиво је да у овом случају учесници са средњошколским образовањем такође сматрају да је то индивидуално, да зависи од особе, од средине у којој одраста, зависи од много фактора. Један од учесника чак строго сматра да неће нужно заједница са оба родитеља допринети срећном детињству детета, те истиче следеће: *“Тај концепт породице је дефинитивно превазиђен и тотално је индивидуално од детета до детета и од тих људи са којима он одраста какав ће да постане. Није сигурност да ће дете да буде нормално и да израсте у нормалну особу ако је у породици и са једним и са другим родитељем. Значи, то апсолутно не мора да значи. Лично мислим да је ова заједница трула и превазиђена и мислим из мојих неких искустава пошто знам доста људи и са једним или без родитеља, а који су далеко далеко постали јаки и добри људи и успешнији од нас који смо одрастали у неким нормалним породицама, са оба родитеља.”*

2013. године се само једна тврдња показала статистички значајна зависно од образовног нивоа испитаника. То је била тврдња ***Хомосексуалност је оправдана*** (0, 632) а установљено је да већина младих са завршеном основном школом сматра да хомосексуалност никада није оправдана. И 2015. године је установљена статистичка значајност зависно од образовног нивоа испитаника по питању ***генералног прихватања хомосексуалаца и лезбејки*** (0, 269) и ***одобравања да се у суседство досели хомосексуални пар*** (0, 219), где се дошло до резултата да млади са незавршеном или завршеном основном школом у већини доживљавају хомосексуалце и лезбејке као потпуно неприхватљиве, те да би се у ситуацији евентуалног досељавања у суседство осећали незаинтересовано и лоше. Пошто су се све три тврдње генерално тицале хомосексуалности, учесницима групе су заједно представљене као теме за разговор. Показало се да су углавном сви учесници толерантни и да генерално немају ништа против хомосексуалности сем једног учесника са завршеном основном школом који је изјавио следеће: *“Мислим да геј код нас не може да се осећа пријатно јер углавном људи кад их сретну на улици мисле да је то грозно и да није нормално те он и не може да се понаша као нормалан човек зато што ће увек да га осуђују због тога”*. Други учесник са основношколским образовањем сматра да је црква у Србији главни фактор који утиче на то да људи негативно гледају на хомосексуалност, те истиче: *“Свако има право на своје сексуално опредељење ако не угрожава никога, сами могу да*

бирају и кога ће да воле и с ким желе да проведу живот. Проблем у Србији је што велики утицај има црква и религија која не дозвољава легализацију тих бракова а самим тим што они то не подржавају утичу и на остале људе у земљи да формирају такво мишљење.”. Учесници са средњошколским образовањем немају ништа против хомосексуалности али ипак истичу да је у нашој земљи тешко позитивно гледати на то. Један учесник изјављује следеће: “Код нас је још од 90-их заступљен поремећени систем вредности, кад се распала бивша Југа и кад су били ратови, а та деца која су сада људи, чији сам и ја припадник, једноставно нису васпитавана у том неком правцу да толеришу то и да је то једноставно ненормално, међутим, то је поремећај с којим се људи рађају, значи није нико преко ноћи одлучио да буде геј или лезбејка, тако да што се мене тиче, а ја сам мало живео и радио у Бечу тако да сам се нагледао свачега, апсолутно мени лично ништа не смета, не би ми сметало да сретнем неког да се љуби, да се држи за руке, е сад та парада, једноставно мислим да се користи та цела ситуација да се упери прстом у нас, мислим да није толика мржња.. Ми имамо те групације, хулигане али они нису сконцентрисани само на геј групе већ могу да пребију све живо што хода. Пумпају се вештачки ствари да се заташкају прави проблеми друштва као што су незапосленост, бела куга, немаштина а вести бомбардују да се прихвате неки људи који су другачије сексуалне оријентације”. Што се тиче учесника са високошколским образовањем, они сматрају да свако има права на своју сексуалну оријентацију, да свако може да воли ког жели било да је то особа истог пола или не, као и да су ова питања у вези оправдавања хомосексуалности у развијеним земљама благостања одавно превазиђена, тамо људи уживају и немају потребе да сопствене фрустрације и бес због било чега у животу искаљују на другима и дају свој суд о било чему. Један учесник истиче: “То није питање прихватања, него питање толеранције. Треба бити толерантан према свакоме у сваком случају“. Други изјављује следеће: “Мени лично не смета да видим два геја да се љубе, да се држе за руке, да ми дођу у комшилук, можемо да попијемо пиће, могу да одржавају геј параду, небитно, искрено можда бих и ја учествовао на тој геј паради да подржим али нећу зато што се то злоупотребљава, зато што се све врти око новца, да они добијају донације- геј лоби”.

Остале тврдње које су 2015. године показале статистичку значајност зависно од образовног нивоа испитаника биле су **тврдње о најбољим годинама за мушкараца да се ожени** (0, 431) и **жену да се уда** (0, 367). Установљено је да млади са незавршеном и завршеном основном школом сматрају да је то 30 година за мушкарце и 25 година за

жене, док млади са високошколским образовањем сматрају да је и за мушкарце и за жене 30 година најбоље за ступање у брак. Учесници групе у великој мери подржавају ове налазе. На пример, један учесник са високошколским образовањем је изјавио следеће: *“Данас људи касније ступају у брак због образовања, раније се људи нису школовали до касних година, и зато су можда из досаде или ето нађу посао после средње школе и жене се или удају, а сада је доста другачије јер многи млади имају високо образовање и можда зато касније ступају у брак, тада су зрелији, али опет све зависи од људи, све је индивидуално, и млађи људи могу доста добро да се снађу у тим брачним водама и васпитању деце”*. Други пак сматра: *“Идеалне године за удају жене су 26, 27 година. Мораш да узмеш у обзир два фактора: прво, умни фактор - колико је човек умно способан у 18ој а колико у 24ој, 25ој години, а друго биолошки фактор и то баиш код жена, јер жена најлакше рађа што је млађа, па јој 27 година дође као нека горња граница. Мислим, нема ту неког јединственог правила, на пример, нека девојка која затрудни у 29 па да мора да значи да ће да јој буде тешка трудноћа али тражи се нека златна средина, да буде оптимална”*. Учесник са средњошколским образовањем такође подржава поменуте границе за ступање у брак и изјављује: *“Светска статистика каже да када се узму људи после 25 године, небитно мушко женско, само да је после 25, ти бракови су стабилнији, јачи, нормалнији него ови који се заснивају у неком ранијем периоду, а ја мислим да кад је човек у најбољим годинама а то су већ 21, 22 за мушкарца, то је неки период кад се иде и у војску, додуше сад се и не иде али, тад се сматра да човек сазрева, те су и за мушко и за женско праве године да се ступи у брак од 21, 22 до 25, 26, ајде 27 нека буде плафон, али то је право време, тад си најјачи, најпродуктивнији. Дуже образовање није узрок за касније ступање у брак, ја из личног искуства и околине могу да кажем да знам сијасет људи који нису ишли даље од средње школе и који су већ у неким тридесетим годинама а нису ушли у брачне воде а те неке године 31, 32, 33 нису уопште добре да се уђе у брак јер су то године кад је човек презасићен са доста тога баиш из свих тих сазнања, из искуства и брак као брак му не представља велики изазов, задовољство, зато и не трају дуго ти бракови”*. Што се тиче испитаника са завршеном осовном школом, један учесник истиче да жена треба што раније да ступи у брак и оствари се као мајка јер је након 26, 27, 28 мало касно за ступање у брак због тога што треба да се рађају деца па је питање хоће ли све то ићи како треба.

Обухваћене су и тврдње о *главној предности ванбрачне заједнице у односу на брак* (0, 217) и *главној предности брака у односу на ванбрачну заједницу* (0, 210). Установљено је да највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да када је у питању главна предност ванбрачне заједнице у односу на брак, нема предности и нема разлике, док млади са високошколским образовањем поред тога истичу и лакше окончање везе и већу независност партнера. Што се тиче главне предности брака у односу на ванбрачну заједницу, највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да брак обезбеђује већу одговорност између партнера док млади са високошколским образовањем сматрају да нема предности и нема разлике. Учесници групе са високошколским образовањем заиста изражавају став да између ове две заједнице нема разлике, истичући да су брак и ванбрачна заједница изједначени и законом те да деца рођена у ванбрачној заједници имају иста права као и деца рођена у брачној заједници. Један високообразовани учесник истиче: *“Што се тиче функционисања двоје људи и уопште детета ту, неког заједничког живота генерално, нема уопште везе да ли су потписали тај папир или не, лакше је можда због детета, због неких осигурања, чисто папиролошки, однос између две, три особе нема уопште везе да ли су у браку или не”*. Учесници са средњом школом се више залажу за брачну заједницу јер је однос некако формалнији, долази до промене презимена а *“кад жена узме туђе презиме то је чин љубави и поштовања”*. Такође, истичу да је сигурнија брачна заједница *“јер ако сутрадан буду неке неприлике па дође до развода, да не буде једна страна оштећена, да она буде ту, борави и после једног дана да мора само да ишета одатле”*. Што се тиче учесника са основном школом, они се такође залажу за брачну заједницу јер је сигурнија а како један учесник истиче *“партнери су ближи и сигурнији једно другом, свесни су да су заједно и да неће моћи сутрадан тако лако да се раставе”*.

На крају, размотрене су још две тврдње које су показале статистичку значајност зависно од образовног нивоа испитаника: *значај девичанства (невиности) за избор партнера* (0, 238) и *оправдање абортуса* (0, 215). По питању девичанства, установљено је да је девичанство посебно битно младима са незавршеном или завршеном основном школом, док у случају оправдања абортуса, највећи број младих са незавршеном или завршеном основном школом сматра да би он требало да буде законом забрањен осим у случајевима када је то медицински оправдано, за разлику од младих са високошколским образовањем који сматрају да треба да буде легалан.

Учесници групе у потпуности потврђују ове налазе јер високошколски образовани млади сматрају да је девичанство у данашње време превазиђено и није пресудно за формирање везе. Један учесник истиче да је *21. век и да више нико не очекује да се неко чува за партнера*. И учесници са средњошколским образовањем истичу да девичанство није битно, да је то данас скоро па немогуће наћи и да чак и не очекују од девојке да буде невина. Међутим, учесници са основношколским образовањем се не слажу јер један учесник истиче следеће: *“Ја сам одрасла у таквој породици где се верује да треба да се чува невиност до брака. Можда је то данас заиста немогуће очувати али мислим да би свакако требало да се потрудимо.*“ Други учесник са основном школом сматра да *“девичанство можда јесте превазиђено али да на то доста утиче питање вере и религиозности и да ће се религиозни људи више трудити да остану чедни до брака.”* Што се оправдања абортуса тиче, високошколски образовани млади сматрају да извршење абортуса треба да буде самостална одлука жене, њен слободан избор и да треба да буде легалан и дозвољен у свим случајевима. Један учесник са средњошколским образовањем сматра да абортус треба да буде дозвољен *“али да ту одлуку не би требало само жена да доноси већ да узме у обзир и партнера”*, док су друга двојица генерално против абортуса али сматрају да ако се открије деформитет фетуса или је до зачећа дошло силовањем да би трудноћа требало да се прекине. Учесници са основношколским образовањем сматрају да би требало да буде забрањен али *“ако је девојка малолетна на пример, требало би да абортира, до трећег месеца је могуће извршити то, чак иако би се то забранило, жене би опет нашле неки начин што би их само послало на црно тржиште”*.

Могло би се рећи да се одговори младих који су учествовали у фокус групи донекле подудару са установљеним резултатима у базама истраживања и да образовни ниво испитаника заиста представља фактор који утиче на породично вредновање младих људи. Чињеница је да постоји дистинкција између младих који имају високошколско образовање и основношколско образовање у њиховом начину вредновања породичних облика и односа, као и самог положаја мушкараца и жена у породици и друштву, њихових родних улога и ставова према родитељству. Док млади са високошколским образовањем строго не оправдавају насиље у породици (да муж бије жену), предрасуде да су *“мушкарци природно бољи од жена”* (мушкарци су бољи бизнисмени од жена, универзитетско образовање је битније за мушкарца него за жену,

мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене) може се рећи да млади са основношколским образовањем другачије гледају на ствари, не у смислу оправдавања већ својеврсне неодлучности коју исказују по питању ових ставова. Они своју неодлучност (али и јасно изражено неоправдавање) показују и по питању особа другачије сексуалне оријентације где остају при залагању да је једино доминантна хетеросексуална оријентација нормална и да све што одступа од тога није нормално те је самим тим неприхватљиво. За разлику од њих, млади са високошколским образовањем показују изразиту либералност према особама другачије сексуалне оријентације. Такође, ови млади су либерални и по питању алтернативних породичних и брачних облика, сматрајући да нема никакве разлике између брачне и ванбрачне заједнице, за разлику од младих са основношколским образовањем који остају при традиционално прихваћеном брачном облику који пружа већу стабилност, сигурност и одговорност између партнера али и већу одговорност према деци. С тим у вези, млади са завршеном основном школом још увек вреднују традиционалну породицу са оба родитеља као јако битну за одрастање детета, сматрају да жене и мушкарци треба у ранијим годинама да ступају у брак (жене до 25 а мушкарци до 30), да је девичанство још увек битно за избор брачног партнера и да абортус треба да буде законом забрањен (осим у случајевима када је то медицински оправдано). За разлику од њих, млади са завршеним факултетом сматрају да је облик традиционалне породице са оба родитеља одавно превазиђен и да апсолутно није нужен за срећно одрастање детета, индивидуално је и од много фактора зависи да ли ће дете имати срећно детињство са једним или оба родитеља. Они више истичу равноправност мушкараца и жена те сматрају да би мушкарци требало да имају исту одговорност према кући и деци као и жене а да су најбоље године за ступање у брак и мушкараца и жена после 30. године, након завршеног факултета, пронађеног запослења и финансијског осамостаљења. Такође, имају сасвим другачије ставове и по питању вредновања девичанства у 21. веку, сматрајући да је то апсолутно застарело и превазиђено, као и по питању оправдања абортуса где истичу да би то требало да буде самостална одлука жене, оправдана у свим случајевима.

Као што смо већ поменули, више образовање логично значи и више информација у погледу многих ствари, један шири поглед на свет. Међутим, особе које нису имале прилику да стекну више образовање нису упознате са тим већ на ствари гледају из једне перспективе, какве оне јесу а не питају се да ли је то заиста тако како

јесте и још важније – зашто је то тако како јесте. Претежно се држе оних биолошких разлика између жена и мушкараца на основу којих би мушкарци требало да буду заштитници и доносиоци хране у кућу док би жене требало да брину о кући и деци.

5.2. Резултати друге фокус групе

Други фактор који се показао као утицајан је био брачни статус младих.

Брачни статус младих (2005)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Неопходно је да дете живи у породици са оба родитеља да би срећно одрасло.	0,301	0,01	22,478

Брачни статус младих (2008)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Успутни секс је оправдан.	0,519	0,01	79,058
Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке	0,490	0,01	70,240
Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос као и мајка која не ради.	0,461	0,01	62,270
Предшколско дете ће трпети ако његова мајка ради	0,374	0,04	41,092

Брачни статус младих (2015)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
У којој години је најбоље да се жена уда	0,726	0,01	612,228
У којој години је најбоље да се мушкарац ожени	0,373	0,01	161,002

Истраживањем из 2005. године су установљене разлике између младих зависно од њиховог брачног статуса по питању само једне тврдње – да дете мора да одраста у породици са оба родитеља да би имало срећно детињство. Показало се да млади који су у браку већински сматрају да је ово неопходно док се слободни млади такође слажу са овим али одређен број младих се и не слаже, док се скоро сви млади који су разведени уопште не слажу. Претпостављамо да је овде пресудно искуство заједничког живота јер млади који живе заједно другачије гледају на одрастање деце и сматрају да је нужно да дете одраста уз оба родитеља, док за разлику од њих, слободни млади немају стечено искуство заједничког живота те сходно томе сматрају да није потребно да родитељи живе заједно да би одгајали дете већ да оно може да има срећно детињство иако су родитељи раздвојени, са чиме се слажу и разведени млади. И 2008. године су се установљене разлике зависно од брачног статуса младих углавном тичале породице и одгајања деце, али и сексуалних односа уопште. Највећа статистички значајна разлика се показала између венчаних и невенчаних младих по питању оправдања успутног секса, за који су млади у браку већином сматрали да није оправдан док су га слободни млади углавном оправдавали. Након овога, установљене су разлике између венчаних и невенчаних младих по питању тврдњи *Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке; Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради* и *Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради*. Млади који су били у браку су се већином слагали са прве две тврдње али не и са трећом, док су и невенчани млади такође били истих схватања али је одређен број младих истицао и супротно. Ово се може објаснити чињеницом да су се млади у браку углавном остварили и у сфери родитељства те имају више искуства и проверено могу да процене да ли су очеви способни да се брину о деци или не, да ли мајка која ради може да оствари адекватан однос са дететом као и да то дете ли ће испаштати ако она ради. На крају, истраживањем из 2015. године се показало да се најприкладније године за жену и мушкарца да ступе у брак различито доживљавају зависно од тога да ли је неко већ у браку или није. Они који јесу у браку сматрају да би жена требала да се уда у 25-ој години а мушкарац да се ожени пре 30-е, док слободни млади померају границе за ступање у брак те сматрају да су за жене оптималне године од 27-30 а и за мушкарце исто око 30-е. Ово би се могло образложити чињеницом да они који већ јесу искусили брак имају искуства те знају како функционишу ствари у брачној сфери а и у сфери родитељства.

За проверу налаза, формирана је фокус група од девет испитаника од којих је троје испитаника било у брачној заједници, троје у ванбрачној заједници и троје које није било ни у каквој заједници већ је било слободно.

Тврдња која се 2005. године показала као статистички значајна зависно од брачног статуса испитаника била је тврдња **Неопходно је да дете живи у породици и са оцем и са мајком да би срећно одрасло** (0, 301). Установљено је да већина младих који су у браку и ванбрачној заједници слаже са овом тврдњом док се већина младих који су разведени и слободни не слаже. Учесници групе су показали углавном супротне ставове од установљених по питању ове тврдње: млади који су у браку су сматрали да то није нужно, то није кључна ствар за срећно детињство - *иабе оба родитеља поред тог детета ако нису савесни родитељи, све је релативно, може да буде све идеално па да не штима а може да и не буде идеално па да ипак буде у реду и да дете срећно одраста*. Један учесник у браку истиче следеће: *“Врло је битно како се родитељи поставе према детету јер како се они поставе, тако ће оно и да одраста. Ако дође до раставе родитеља, важно је да родитељи објасне детету шта се дешава, ако они праве трауму од тога и то дете има да доживљава то као трауму и биће несрећно.* “ Учесник у ванбрачној заједници сматра да је нужно да дете одраста у породици са оба родитеља јер ће дете да испашта чак иако су родитељи разведени из оправданих разлога, оно ће то тешко да поднесе. Детету не може да се надокнади иако родитељи функционишу и на једној и на другој страни, ма колико год да се труде, дете ће то да осети. Међутим, друга два учесника сматрају супротно - један истиче да родитељи детету фале као целина али као јединке му не фале, има и оца и мајку на две различите стране, док други сматра следеће: *“У принципу, постојање оба родитеља није неопходно, на пример, један мој друг који је одрастао без оца је на моје питање да ли му недостаје отац одговорио како може да ми недостаје нешто што уопште нисам ни имао. Недостатак једног родитеља може да одмогне срећи сли опет, своди се на то шта је критеријум за срећу. Други друг је исто растао без оца а мајка је констатнтно инсистирала на томе да је отац њих напустио па је дете стекло велику одбојност према том човеку и фрустрацију. Е сад, питање је да ли би мој друг био мање несрећан да мајка није пребацивала кривицу на оца “*. Учесници који нису ни у браку ни у ванбрачној заједници такође имају подељена мишљења. Један учесник истиче: *“Породица јесте породица, није мајка или отац, целина мора да буде али постоји ту сад много различитих нијанси шта детету треба и ти параметри*

треба да се наштелују на почетку за неко срећно детињство детета.”, други сматра да не мора да постоји целина јер има много другара који су одрасли са једним родитељем и колико је могао да види јесу срећни у животу, док трећи наводи: “Гледам по себи, ја као дете сам био једини који је имао заједно родитеље, сва остала деца су имала разведене родитеље и била су срећна и нису осетила то што су била на две стране (и код оца и код мајке), али постојао је баланс.”

Тврдња која је 2008. године показала највећу статистичку значајност зависно од брачног статуса испитаника била је тврдња ***Успутни секс је оправдан*** (0, 519). Установљено је да већина младих који су у браку сматрају да успутни секс никада није оправдан док већи проценат младих који нису у браку сматрају да је увек оправдан. Међутим, учесници групе не изражавају оваква подељена мишљења по питању оправдања успутног секса. И испитаници који нису у браку, и испитаници који су у браку као и двоје испитаника у ванбрачној заједници се слажу да је успутни секс сасвим оправдан ако двоје људи то жели, наравно уз коришћење адекватне заштите. Само једна учесница која је у ванбрачној заједници изражава неслагање јер се плаши разних болести које би могле тим путем да се добију.

Остале тврдње које су 2008. године показале статистичку значајност зависно од брачног статуса испитаника биле су тврдње ***Очеви су у принципу једнако способни да се брину о деци као и мајке*** (0, 490), ***Мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са својом децом као и мајка која не ради*** (0, 461) и ***Предшколско дете ће вероватно трпети ако његова мајка ради*** (0, 374). Установљено је да се велика већина младих који су у браку слаже са прве две тврдње и апсолутно не слаже са трећом, за разлику од невенчаних младих који се такође углавном исто декларишу као и венчани по питању ових тврдњи, али одређен број показује и супротне ставове. Што се прве тврдње тиче, сви учесници групе показују апсолутно слагање сем једне испитанице у браку која показује неодлучност истичући следеће: “*Мајчински инстинкт је примаран и мушкарац може да парира само донекле. Све је ствар искуства. Што се тиче васпитања – једнаки су скроз, али што се тиче бриге не. Жене и мушкарци нису исти, они никада не могу да буду исти, као што имате мушкарце који су пажљивији и могу много више да пруже деци него мајка, све то стоји али ипак сматрам да је жена та која много више учествује у свему везаном за дете него мушкарац. Дакле, понављам, што се тиче васпитања и образовања деце ту су жене и мушкарци скроз равноправни али што се тиче бриге о детету- ту су*

различити дефинитивно. “ Такође, са тврдњом да мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос са дететом као и мајка која не ради, се слажу сви учесници сем ове исте испитанице у браку која је неодлучна и истиче следеће: “Данас у 21.веку се много ради и питање је шта може да буде и кад мајка ради и кад мајка не ради, колико може да постигне и да се посвети детету. Јесте све је ту воља, жеља, али умор кад савлада немаш где. Е сад, с једне стране кад мајка не ради – 24 часа једно те исто, седам дана у недељи и то мало не прија, досадно је, напорно, па нервоза, у четири зида, а онда са друге стране и жене које раде јесу испуњеније, типа изађу мало, попричају с другим људима, али ето кад погледаш на пример у Нишу, све саме фабрике, осам сати дневно на ногама и онда кад жена дође кући не зна дал ће пре да седне или легне да се одмори, дал је то прва, друга, трећа смена или како већ ради и колко она има снаге и душе да среди кућу и скува ручак па да чува децу. Опет ту је муж који у свему томе помаже али опет..” Међутим, за разлику од ње, други испитаник који је у браку сматра следеће: *“Може успоставити једнак однос а можда чак и бољи, самим тим што ради она је одвојена један период од детета и на све начине гледа да то надокнади квалитетом времена проведеним са дететом. Можда и не легне да спава кад јој се спава да би провела време са дететом. А мајка која је нон стоп са дететом, досади јој дете па буде иди мало код бабе, деде, тамо вамо да ја могу да завршавам нешто док је мајка која ради испуњенија.”* И испитаник који је у ванбрачној заједници подржава једнак однос са дететом мајке која ради истичући: *“Самим тим што ради више ти пружа. Али опет, 21 је век и много се више ради, много је већи стрес сад ми кад постанемо родитељи него кад су наши родитељи чували нас кад је било опуштеније некако. Било је тешко и тад али сада ништа више није здраво окружење и много упијаш негативно и на посао и свуда него што су тад кад су наши родитељи нас васпитавали. Здравље окружење је било, и тад су па тек радиле фабрике али биле су другачије. Сад се и родитељи другачије играју са децом,пусте му игрице да би било мирно док он пије кафу, на пример.”* На крају, што се тиче тврдње да ће предшколско дете патити ако његова мајка ради, учесници групе генерално сматрају да ово неће бити случај јер су ту вртићи који су “закон”, како истиче једна испитаница у браку, међутим она додаје да је лако ако оба родитеља раде јер дете аутоматски добије вртић, међутим ако ради само један родитељ онда то не иде баш тако лако. Други испитаник у браку додаје да *дете неће испаштати, било да је у вртићу или са баком и деком, мада је опет боље да буде са другарима у вртићу и да расте са вршњацима него са бабом, да гледа Фарму и тако то..* И испитаница у

ванбрачној заједници се слажу да дете неће испаштати ако му мајка ради и да није нормално да дете буде нон стоп с мајком, под стакленим звоном, здравије је да буде у вртићу. Један испитаник наглашава: *“Боље да се дете васпитава у вртићу где ће да буде са својом генерацијом на ње и да падне и да се потуче и да тако научи неке ствари, него да га оставиш код бабе и да гледа шпанску серију, па не испред зграде, нема он шта да прича са бабом.. А трајање посла родитеља је углавном као трајање вртића, мајка или отац након посла покупе дете и после су кући сви заједно у топлини дома. Дружење са вршњацима је главно, срж свега.”* Други испитаник додаје: *“Без обзира да ли дете излази напоље да се игра или не, ако је већ у вртићу оно је са вршњацима где је део неког већег света, где неће да га третирају као у породици, и то је добро а то што то иде родитељима на руку који раде, то је споредна околност“.* Са овим се слажу и испитаници који нису у браку и ванбрачној заједници, истичу да се све своди на то да је вртић институција која је након породице главна за васпитање детета, родитељи треба да се склоне од детета у току дана, да имају времена за себе.

На крају, тврдње које су 2015. године показале као статистички значајне у зависности од брачног статуса испитаника су биле тврдње о **најбољим годинама за жену да се уда** (0, 726) и **најбољим годинама за мушкарца да се ожени** (0, 373). Установљено је да највећи број оних који јесу у браку сматра да је за жену најбоља граница за ступање у брак 25 година, док слободни млади али и млади у ванбрачној заједници сматрају да је то од 27-30 година. Што се тиче година за ступање мушкараца у брак, највећи број младих који јесу у браку сматрају да је то око 30 година, па и пре, за разлику од слободних младих који наводе и године након тридесете као идеалне. Одговори учесника групе донекле потврђују ове налазе јер млади који су у браку доиста сматрају да људи треба раније да ступају у брак за разлику од младих у ванбрачној заједници који сматрају да су касније године повољније. На пример, испитаница у браку истиче следеће: *“Ако се ступи у брак са тридесет и ако претпоставимо да убрзо кроз 5 година стигну и деца, кад родитељи напуне 50 година то дете ће имати 15 и питање је колико ће родитељи имати живаца и здравља да пруже детету све што треба. Мене су родитељи добили са 40 и зато сам са 15 остала без оба. Дакле, завршиш образовање и идеш даље – брак, деца, породица”.* Други испитаник који је у браку такође истиче слично схватање: *“У суштини, кад су особе зрелије оне више размишљају и то може да буде већи проблем око прављења*

деце а кад су млади они не размишљају и раде то из неке забаве..Зреле особе превише размишљају о финансијама, како ће то дете да очувају. Жена са 45 може да роди али питање је да ли ће после то дете да чува жену од 60 година или она треба да чува то дете”. За разлику од њих, испитаници који су у ванбрачној заједници сматрају да се зрелост и године не поклапају увек, људи могу да имају године али да немају зрелост и обрнуто.. Не треба да постоје грубе границе. Један испитаник истиче: “Још увек имаш доста младих који склапају бракове са 20, 22 али то није добро, треба да се има искуства, да пре брака прођеш кроз сито па да ступиш у брак, да научиш неке ствари, да направиш селекцију а то може да буде за жене 25-28 а за мушкарце 29-32..завршетак факултета, то је то”. Испитаница у ванбрачној заједници такође сматра слично као и претходни испитаник: “За жене су најбоље године 28 а за мушкарце 32. Жене улазе у неку панику већ од 27, биолошки сат откуцава па их хвата паника, нарочито ако нису сигурне у партнера или ако он једноставно није спреман за брак. Е сад, многи фактори утичу на то, финансијска сигурност је врло битна.. После факултета, најкасније до 30, преко тога не..Раније се има више живаца, енергије, храбрији си, после тога се теже одлучујеш за ризик, брак схваташ превише озбиљно, хватају те неки страхови”. Испитаници који нису у браку и ванбрачној заједници сматрају да је најбоље време за ступање у брак кад обоје схвате да су зрели за то па кад год то било. Један испитаник наводи да су 25, 26 најбоље године за брак за обоје, тад најбоље брак успева, партнери се најбоље разумеју.

Може се закључити да се у случају брачног статуса младих није показала скоро потпуно поклапање налаза као у случају образовног нивоа младих. Једино у случају најбољих година за ступање у брак и жена и мушкараца, имамо апсолутно поклапање јер постоји дистинкција између ставова младих који су у браку од ставова младих који су у ванбрачној заједници или су слободни. Док први сматрају да млади треба да ступају у брак што раније, други сматрају да нема потребе за журбом и да млади треба да ступају у брак у каснијим годинама живота, након оствареног одређеног искуства. Поклапање налаза донекле постоји и када су у питању ставови младих према запослености жене и њеном односу са децом јер имамо слагање скоро свих испитаника са тврдњама да мајка која ради може успоставити једнако топао и сигуран однос као и мајка која не ради и да предшколско дете неће испаштати ако његова мајка ради. Такође, можемо рећи да слагање скоро свих испитаника постоји и по питању равноправности жена и мушкараца, односно њихових улога у породици и

родитељству јер постоји подржавање тврдње да су очеви у принципу једнако способни да брину о деци као и мајке. Међутим, када је у питању тврдња да је неопходно да дете одраста у породици са оба родитеља да би имало срећно детињство, одговори учесника групних интервјуа су се показали потпуно супротни у односу на установљене налазе: скоро сви испитаници су сматрали да одрастање детета у породици са оба родитеља апсолутно није нужно за његову срећу, дете може да одраста и у породици са једним родитељем а да буде исто толико срећно као и деца која одрастају у породици са оба родитеља. Супротни налази од установљених су се показали и код оправдања успутног секса са чим се слажу скоро сви испитаници.

5.3. Резултати треће фокус групе

Трећи фактор који се показао као утицајан био је пол младих.

Пол младих (2005)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена.	0,364	0,01	36,454
Мушкарци су боље политичке вође од жена.	0,309	0,01	26,231
Развод је оправдан.	0,302	0,04	24,082
Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене.	0,205	0,03	11,897

Пол младих (2008)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Успутни секс је оправдан.	0,419	0,01	51,556
Запослење је најбољи начин за жену да буде независна.	0,312	0,01	28,524
Хомосексуални парови би требало да имају могућност да могу да усвајају децу.	0,251	0,05	18,471
Добри сексуални односи су важни за	0,242	0,01	17,095

успешан брак.			
У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању над женама.	0, 240	0, 02	16, 808

Пол младих (2012)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Имати децу је обавеза према друштву.	0, 308	0, 01	77, 124
Запослење је ок, али приоритет је да жена брине и негује.	0, 252	0, 01	51, 660
У реду је да жена роди и одгаја дете ван брака	0, 250	0, 01	51, 158
Људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу.	0, 192	0, 01	30, 076
Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене.	0, 160	0, 01	20, 819

Пол младих (2015)

Тврдња	Корелација	Статистичка значајност	Хи-квадрат тест
Да се досели хомосексуални пар	0, 269	0, 01	85, 022
Прихватљиви гејеви и лезбејке	0, 251	0, 01	73, 355
У којој години је најбоље да се мушкарац ожени	0, 212	0, 01	52, 813
Мишљење о абортусу	0, 128	0, 01	18, 979
Да ли је по твом мишљењу модерно или застарело бити веран	0, 120	0, 01	16, 851

Установљене разлике између жена и мушкараца су се 2005. године показале по питању схватања односа између полова. Мушкарци су сматрали да треба да имају предност при запошљавању јер су они бољи у сфери политике и економије. Поред овога, они су изразили и генерално неоправдање развода за разлику од жена које су сматрале да би развод требало да буде потпуно оправдана појава у данашње време. Разлике између полова су опстале и 2008. године јер су мушкарци и даље сматрали себе јачим полом који нужно треба да има предност приликом запошљавања у односу

на жене, док су за жену мислили да запослење није најбољи начин да она буде независна. По њима, они су ти који требају да раде а за жене је кућа и деца јер њима није потребно запослење као примарно. Они су такође сматрали да су добри сексуални односи јако важни за успешан брак али и да је успутни секс оправдан. Међутим, оправдавали су једино хетеросексуалност јер су показивали негативан став према хомосексуалцима сматрајући да они не би требало да имају могућност да усвајају децу. И 2012. године су се мушкарци још увек држали строге поделе улога и сматрали да се зна шта они раде а шта раде жене, те истицали да они не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене већ да је потпуна одговорност на женама. С тим у вези сматрали су да је запослење жена у реду али да је ипак њихов приоритет да брину и негују. Нису подржавали самосталност и независност жене јер се нису слагали и са тврдњом да жена може да роди и одгаја дете ван брака. Такође, они нису сматрали да је обавеза према друштву да се имају деца и да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, док се жене нису слагале са тим. Пол младих је и 2015. године утицао на оправдање хомосексуалности те се показала разлика између жена и мушкараца јер су мушкарци претежно показали да су им хомосексуалци и лезбејке потпуно неприхватљиви док су женама били углавном прихватљиви. Такође, на питање *Како би се осећао да се у твој комшилук досели хомосексуални пар*, жене су изјавиле да би се већина њих осећала добро док су мушкарци сматрали да би се осећали веома лоше. Поред хомосексуалности, установљене су разлике између жена и мушкараца и по питању оправдања абортуса јер су мушкарци сматрали да би абортус требало да буде законом забрањен у свим случајевима док су жене биле мишљења да би требало да буде дозвољен у случајевима када је то медицински оправдано па чак и да буде легалан. На крају, показале су се разлике зависно од пола и по питању најбољих година у којима би мушкарци требало да ступе у брак и генералног виђења верности. Жене су сматрале да је боље да се мушкарац ожени са 30 година па чак и касније, са 35, док су мушкарци сматрали да је боље да се мушкарац ожени пре 30 године, најбоље са 25, 27 година. Међутим, док су жене већином сматрале да је верност још увек на цени, мушкарци су истицали да је превазиђена. Дакле, видимо да су се жене показале као носиоци модерних вредности оправдавајући хомосексуалност и абортус и сматрајући да се померају границе за ступање у брак мушкараца док су задржале само став да верност још увек није превазиђена.

За проверу налаза, формирана је фокус група од осам испитаника од којих су четворица испитаника били мушког пола а четири испитанице су биле женског пола.

Три тврдње које су се 2005. године показале као статистички значајне у зависности од пола младих биле су тврдње *Мушкарци су бољи пословни руководиоци од жена* (0, 364), *Мушкарци су боље политичке вође од жена* (0, 309) и *Када има мало могућности за добијање посла, мушкарци би морали да имају предност приликом запошљавања у односу на жене* (0, 205). Установљено је да се већина жена строго не слаже са овим тврдњама док већи број мушкараца у односу на жене подржава ове тврдње. Тврдња *У време несташице посла мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене* се показала и 2008. године као статистички значајна (0, 240) у зависности од пола младих када је такође установљено да се велика већина жена не слаже са овом тврдњом док је већина мушкараца у односу на жене подржава. Резултати групних интервјуа су такође донекле потврдили ове налазе. Апсолутно све жене које су учествовале у групи се оштро противе овим тврдњама, истичући да су то предрасуде које вуку корене из примарне социјализације, једноставно је тако наметнуто од стране друштва, да се мушкарци охрабрују, да буду јаки, да не смеју да плачу и да су они бољи од жена којима је дозвољено да плачу, које су слабије и нужно потчињене мушкарцима. Међутим, занимљиво је да се и већина мушкараца у групи такође не слаже с овим тврдњама. Један испитаник истиче следеће: *“То није тачно, треба свако да има једнак и приступ образовању и запослењу, да сви буду једнако плаћени за исто радно место. Професију политичара не можемо да вежемо за пол, да она као припада само мушкарцима него су ту жене, мислим да сам прочитао негде, на Исланду ваљда да су жене преузеле владу и извукле земљу из дугова”*. Само један од четворице испитаника је недовољно јасно изразио свој став али из његових речи се наслућује да донекле подржава ове тврдње. Он истиче да је *религија један од кључних фактора који утичу на опстајање ових предрасуда али и да мушкарци сами одржавају такво мишљење да би задржали своју доминацију и своје положаје*.

Последња тврдња која се 2005. године показала као статистички значајна у зависности од пола младих јесте тврдња *Развод је оправдан* (0, 302) где се показало да дупло више жена него мушкараца сматра да је развод увек оправдан. Учеснице групе се апсолутно слажу са овим, сматрају да се данас развод много лакше прихвата, да тежимо ка томе *боље добар развод него лош брак*. Што се мушкараца тиче, један

испитаник истиче да се развод данас лакше прихвата, *још увек нисмо на степену као Америка где се бракови очас посла распадају али тежимо ка томе*. Други испитаник истиче да је *баук развода увек био присутан али разлике су уочљивије на селу где је мања заједница, где свако свакога зна, већа је стигма и кад се жена разведе и мања је шанса да ће да нађе новог партнера*, док трећи испитаник такође сматра да *оправдање развода у многоме зависи од окружења, дал је присно ил безлично окружење и како људи реагују на развод*. Може се закључити да су мушкарци ипак неодлучни по питању развода, сматрају да то свакако зависи од неких фактора док са женама то није случај.

Тврдња која је 2008. године показала највећу статистичку значајност у зависности од пола младих је била тврдња *Успутни секс је оправдан* (0, 419). Установљено је да жене у великој већини сматрају да успутни секс никада није оправдан док мушкарци већином сматрају да је увек оправдан. Међутим, резултати групних интервјуа су показали да је половина жена против док је друга половина за, сматрајући да је то супер и здраво. Што се мушкараца тиче, сви су апсолутно за, истичући да све зависи од самих партнера, како се они договоре. У вези са овом тврдњом је била и тврдња *Добри сексуални односи су важни за успешан брак* која је такође показала статистичку значајност (0, 242) у зависности од пола младих. Показало се да већина мушкараца сматра да су добри сексуални односи веома важни за успешан брак, док је већина жена сматрала да су прилично важни. Одговори учесника групе су више него потврдили ове налазе јер се апсолутно сви мушкарци слажу да су добри сексуални односи у браку јако битни док је већина жена неодлучна, сматрају да све зависи, може да има утицаја али није кључно већ је на пример међусобно поштовање много, много важније.

Након ових, статистичка значајност зависно од пола младих се показала и код тврдње *Запослење је најбољи начин за жену да буде независна* (0, 312). Установљено је да су се жене у великој већини слагале са овим док су мушкарци показивали неслагање у већем проценту од жена. У вези са овом тврдњом је била и тврдња која се 2012. године показала као статистички значајна у зависности од пола младих - *Запослење је у реду али приоритет је да жена брине и негује* (0, 252). Показало се да се велика већина жена не слаже с овом тврдњом док се више мушкараца него жена слаже с тврдњом. Резултати групних интервјуа су у случају жена апсолутно потврдили ове налазе: све жене се слажу да је запослење круцијална ствар за жене, да је ово најбољи начин за жену да се оствари и да је независност жена јако битна, па тек на

другом месту је њена брига о деци и остварење као мајка. Међутим, и већина мушкараца се слаже с овим, истичући да је *то кључно, слобода избора, да жени буде доступно образовање и да може да се запосли*, као и да је за саму жену најбитније да има приступ образовању и да може на тај начин да се оствари као самостална и да касније бира да ли хоће да уђе у брак или не, не мора да зависи од мужа удајом. Међутим, један мушкарац изражава неодлучност сматрајући следеће: “*То је до саме жене, до њене слободне воље, да ли она хоће или неће, треба свакако да се остави простор па како она одлучи, да ли хоће да се школује или хоће да рађа децу*”.

Последња тврдња код које се 2008. године показала статистичка значајност зависно од пола младих је била тврдња *Хомосексуални парови би требало да имају могућност да усвоје децу* (0, 251). Показало се да се већина мушкараца строго не слаже с овом тврдњом док жене у нешто већем проценту од мушкараца показују слагање. Сличне тврдње су се такође покзале као статистички значајне у зависности од пола младих и 2015. године те су обједињене и заједно представљене групи. То су биле тврдње *Како би се осећао да се у твој комшилук досели хомосексуални пар* (0, 269) и *Колико су вам прихватљиви гејеви и лезбејке* (0, 251). Показало се да би се већина жена осећала веома добро да се у њихов комшилук досели хомосексуални пар док би се већина мушкараца осећала веома лоше. Што се тиче генералне прихватљивости гејева и лезбејки, показало се да су они мушкарцима потпуно неприхватљиви док су женама већином потпуно и углавном прихватљиви. Резултати групних интервјуа су донекле потврдили ове налазе јер већина жена заиста показује толеранцију према особама хомосексуалне оријентације, сматрајући да им не би сметало да се доселе у њихов комшилук или да усвајају децу, док мушкарци декларативно показују слагање и оправдање али има и оних који остају неодлучни по питању могућности усвајања деце изражавајући бригу за одрастање те деце и њихов третман од стране остале деце у школи и генерално од стране самог друштва.

Што се тиче 2012. године, тврдња која је показала највећу статистичку значајност зависно од пола младих је била тврдња *Имати децу је обавеза према друштву* (0, 308) где се показало да се мушкарци више од жена слажу да је имати децу обавеза према друштву док се жене у дупло већем броју не слажу са овим. У вези са овим, била је и тврдња која је такође показала статистичку значајност у зависности од пола младих - *Људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не* (0, 192) где се показало потпуно супротно, да се жене у много већем броју слажу с овом тврдњом док

се већи проценат мушкараца него жена не слаже или је неодлучан. Резултати интервјуа показују да се жене апсолутно слажу да је то слободна одлука људи и да не треба да им се намеће од стране друштва или родитеља који желе унучиће па присиљавају децу да им је време. Међутим, једна жена истиче да у *градским срединама заиста постоји могућност слободног избора али на пример на селу и даље влада тај неки патријархат и та нека морална обавеза да просто морају да се имају деца да би се имало што више радне снаге за пољопривреду*. Што се мушкараца тиче, може се рећи да су углавном неодлучни. Истичу де је данас то претежно слободна воља људи али да, као што сматра један испитаник, *култура ту највише утиче, култура у граду и култура на селу, колико је детета пожељно зависи од тога како различите културе гледају на то. Са друге стране, ту су и друштвени слојеви, виша класа сматра да им је једно дете доста и онда све улажу у њега док нижа класа не гледа на тај начин на то као виша, они гледају на децу као на богатство*.

Следећа тврдња која се 2012. показала као статистички значајна у зависности од пола младих била је тврдња ***У реду је да жена роди и одгаја дете ван брака*** (0, 250). Показало се да се жене у дупло већем броју слажу с овом тврдњом док се мушкарци више од жена не слажу. Све учеснице групних интервјуа су подржале ову тврдњу сматрајући да је то нешто што је већ постало пракса и уобичајена ствар јер су деца рођена у браку изједначена са децом рођеном ван брака, нема скоро никаквих разлика. Мушкарци генерално прихватају ову тврдњу али показују и неодлучност по питању одгајања деце.

Последња тврдња код које је установљена статистичка значајност у зависности од пола младих 2012. године је била тврдња ***Мушкарци би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене*** (0, 160). Показало се да док се жене у великој већини слажу с овом тврдњом, мушкарци су више неодлучни. Резултати интервјуа су такође потврдили у потпуности ове налазе јер апсолутно све жене сматрају да је овако најбоље, да тако треба *и да не постоји аргумент против зашто мушкарац не би могао да пере судове или да мења пелене детету, то су све ствари које се уче*. Једна учесница чак истиче да је она одрасла у таквој средини и да због тога сматра да је то супер. Мушкарци се такође већином слажу и истичу да *не постоји ништа што не би могао и мушкарац да ради, жена није по природи предодређена да боље пере судове, то су исконструисане разлике*. Један учесник само показује неодлучност, сматрајући да је све то ствар договора у браку и породици.

Што се тиче 2015. године, још једна од ставки код које се показала статистичка значајност у зависности од пола младих је било питање *У којој години је најбоље да се мушкарац ожени* (0, 212). Показало се да жене сматрају да је боље да се мушкарац ожени са 30 година па чак и касније, са 35, док мушкарци сматрају да је боље да се мушкарац ожени пре 30 године, најбоље са 25, 27 година. Резултати су показали да жене заиста сматрају да се границе за ступање у брак јесу помериле и да је *пре био случај да мушкарци добију прво дете пре 25 године а данас ретко ко да има прво дете пре 30 године*. Мушкарци такође сматрају да је *просек негде око тридесете јер живимо у добу продужене младости, велика је потреба да се заврши факултет и узме диплома да би уопште могло да се изађе на тржиште рада, да се нађе неки стабилан посао па да се размишља о некој породици касније. Економска несигурност је битан фактор који утиче на одлагање брака и родитељства*. Један учесник сматра да *не постоје оптималне године већ то треба да се препусти самим људима да они сами процене када су спремни да уђу у брак, а не да постоји оно завршио сам факултет па ајде сад да нађем неку девојку па да она затрудни и тако све редом*.

Следећа тврдња код које се показала статистичка значајност зависно од пола младих се тичала *оправдања абортуса* (0, 128). Показало се да мушкарци сматрају да би абортус требало да буде законом забрањен у свим случајевима док жене сматрају да би требало да буде дозвољен у случајевима када је то медицински оправдано па чак и да увек буде легалан. Учеснице у групи се апсолутно слажу да би абортус требало да буде увек дозвољен и да је то превасходно самостална одлука жене, мада једна учесница сматра да то ипак није само одлука жене већ да и партнер треба да буде укључен. Што се мушкараца тиче, сматрају да је абортус генерално оправдан али да се увек пази на то до које недеље трудноће је могуће да се изврши јер ипак је у питању фетус, живот који је могао да се развије. Стиче се утисак да су мушкарци опет некако неодлучни.

Последња тврдња код које се показала статистичка значајност у зависности од пола младих је била тврдња *Да ли је по твом мишљењу модерно или застарело бити веран* (0, 120). Показало се да док жене већином сматрају да је верност још увек на цени, мушкарци већином сматрају да је превазиђена. Међутим, резултати групних интервјуа показују да жене сматрају да се не цени више верност као пре, сматрају да је *дошло до неке промене вредности, данас су све чешће преваре и ми се с временом навикнемо па донекле и оправдавамо. Раније су мушкарци варали жене али се све то*

гурало под тепих а сада се много чешиће све то пумпа у јавност. Мушкарци сматрају да је важно како за кога, двоструки стандарди су у питању, да ти цениш код других а код себе не. Све зависи од самих супружника и тога какве су они особе, шта желе у животу.

На основу последњег групног интервјуа, можемо закључити да и пол младих такође представља фактор који знатно утиче на породично вредновање. Интервју је показао да је пол младих утицајан на вредновање самог положаја мушкараца и жена у друштву, где се показало да жене не подржавају неравноправност између мушкараца и жена (да су мушкарци бољи политичари, бољи пословни руководиоци и да би требало да мушкарци имају предност при запошљавању у односу на жене) са чим се не слаже и већина мушкараца али има и оних који показују неодлучност и прећутно подржавање ових тврдњи. Поклапање са установљеним налазима постоји и када је у питању однос према запослењу жене, где апсолутно све жене истичу да је оно круцијално важно за независност жене и да је тек на другом месту њена улога да брине и негује, док мушкарци поново показују генерално слагање са овим али и неодлучност. Потпуно слагање жена и декларативно слагање и велика неодлучност мушкараца се показало и у случају прихватања хомосексуалаца и лезбејки генерално у друштву и за суседе у комшилуку, као и сматрања да би требало да имају могућност да усвајају децу. Када су деца у питању, и овде су се показале разлике између жена и мушкараца јер жене генерално сматрају да рађање деце није обавеза према друштву, да би људи сами требало да одлуче хоће ли имати децу и да жена чак може да роди и одгаја дете сама, ван брака, док се мушкарци генерално слажу са тим али показују и неодлучност јер сматрају да то ипак зависи од више фактора (култура, припадност друштвеној класи и слично). У вези са овим јесте и став жена по питању абортуса што би по њима требало да буде апсолутно самостална одлука жене док се мушкарци ипак двоуме да ли би то требало да буде само одлука жене. Мушкарци су показали декларативно слагање али и приметну неодлучност по питању родних улога у породици и ставова према родитељству, односно према тврдњи да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, са чим су се жене у потпуности сложиле, сматрајући да тако треба и да је то прави начин. На крају, остају ставови учесника о самом браку, најбољим годинама за његово склапање и ономе што је важно за његово успешно функционисање. У случају ових ставова није установљено потпуно

поклапање одговора учесника са установљеним налазима, већ имамо и нека својеврсна одступања. Што се најбољих година за ступање у брак тиче, нема разлике између жена и мушкараца јер исто сматрају да се границе јесу помериле и да су то неке године око тридесете, па чак и касније. Жене више не сматрају да је верност важна већ да се не цени као пре, дошло је до неке промене вредности јер су све чешће преваре па се људи генерално навикну на то, а ово сматрају и мушкарци, да су у питању неки двоструки стандарди јер многи можда цене вредност код других али не и код себе, и обрнуто. Међутим, делимично поклапање је установљено по питању важности добрих сексуалних односа за успешан брак са чим су апсолутно сви мушкарци показали слагање док док је већина жена била неодлучна, сматрајући да све зависи, може да има утицаја али није кључно већ је на пример међусобно поштовање много, много важније. Такође, у случају оправдања развода брака, жене су апсолутно подржавале право на развод док су мушкарци били неодлучни и сматрали да то ипак није тако лако оправдати јер зависи од много фактора. И на крају, што се оправдања успутног секса тиче, показало се да су сви мушкарци оправдавали ситуацију у којој се два партнера самостално сложе за успутни секс док су жене биле већином неодлучне.

5.4. Преглед резултата фокус група

Шта смо успели да сазнамо на основу спроведених фокус група? Јесу ли нам помогле да боље разумемо област породичних вредности младих?

Показало се да образовни ниво и пол младих заиста делују као утицајни фактори по вредновање младих људи, док у случају брачног статуса младих није установљено значајно истицање овог фактора као утицајног. Као што смо већ рекли, чињеница је да постоји дистинкција између младих жена и мушкараца, као и оних младих који имају високошколско образовање и основношколско образовање у њиховом начину вредновања породичних облика и односа, као и самог положаја мушкараца и жена у породици и друштву, њихових родних улога и ставова према родитељству. Не постоје јасно изражене разлике али је евидентно да мушкарци и млади са нижим нивоом образовања изражавају делимично неслагање или неодлучност по питању многих тврдњи из породичног домена. Они другачије гледају на ствари те не оправдавају ништа што одудара од устаљених норми и вредности традиционалног друштва (могућност жене да самостално одгаја дете, могућност хомосексуалног пара да усвоји дете, могућност да очеви брину о деци и слично). Традиционални облик брака и породице у којој дете одраста уз оба родитеља (али само мајка брине о деци) њима пружа очекивану стабилност и трајност, нешто на шта су навикли и шта сматрају да није потребно мењати. По њима, ствари треба да се одвијају онако како су се и до сада одвијале – жене требају да брину о кући и деци док се мушкарци ангажују у јавној сфери зарађујући новац за функционисање породице. Не би требало да се жене и мушкарци мешају једни другима у традиционалне родне улоге на тај начин што би очеви бринули о деци или се жене трудиле да зарађују новац за породицу. За разлику од њих, жене и високошколски образовани млади се залажу за мењање многих традиционално установљених образаца у породичном домену али и у домену јавног живота јер истичу да је апсолутно битно да се жене ангажују у јавној сфери запослења како би могле да, равноправно са мушкарцима, доприносе приходима за одржање породице. По њима, нужно је да и мушкарци промене своје родне улоге, те почну да се више ангажују око куће и деце, помажући женама или једноставно преузимајући све женине обавезе на себе. Неопходно је да се мушкарци и жене допуњују или мењају своје родне улоге.

Међутим, на основу одговора учесника фокус група, видимо да брачни статус младих није тако утицајан фактор као претходна два. Очекивано је било да млади који су слободни имају другачије ставове од младих у браку те сматрају да треба касније ступати у брак, након одређеног искуства, а то се и показало у интервјуима. Они су показали да нису традиционалних схватања и да није неопходно да дете одраста у породици са оба родитеља да би срећно одрасло, док су се млади у браку залагали за традиционални облик породице са оба родитеља. Међутим, у овом случају се показало да су сви млади у фокус групи сматрали да је традиционална породица превазиђена. Даље, пошли смо од налаза да слободни млади немају породичног искуства те показују неодлучност или неслагање по питању тврдњи које се тичу одгајања деце у породици у којој и мајка ради те је нужно да и очеви на себе преузму обавезе око деце. Показало се да су се двоумили око тога да ли ће мајка која ради успети да успостави једнако топао однос са својом децом као и мајка која не ради, и да ли ће у том случају њено дете испаштати због тога, као и у вези тога да ли ће очеви бити способни да на себе преузму бригу о деци. За разлику од њих, млади у браку су знали (из искуства) како функционишу ствари у породици те су се апсолутно залагали за равноправност улога. Наши резултати су показали да није било разлике између слободних младих и младих у браку јер су се већином сви залагали за равноправност полова и родних улога.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Први циљ истраживања је подразумевао утврђивање глобалне вредносне оријентације на линији колективизам/индивидуализам и традиционализам/модерност. Приликом спровођења нелинеарне анализе у сваком од истраживања издвојене су две димензије: прва, чији је један пол чинила традиционалистичка а други модерничка вредносна оријентација, и друга, чији полови су представљали колективистичку и индивидуалистичку вредносну оријентацију. Вредности димензија и традиционалистичке и колективистичке вредносне оријентације су биле највеће 2005. године а онда су, са благим порастом 2013. године, наставиле да опадају до 2015. године. Веће вредности прве димензије (у свим случајевима) значе да је традиционалистичка вредносна оријентација младих била нешто више изражена у односу на колективистичку.

Подаци до којих смо дошли показују да се ситуација по питању традиционалистичких вредносних оријентација младих у Србији није битно променила за десет година (2005-2015). Традиционализам је у проучаваном периоду подразумевао високо вредновање Бога у животу, понос на националност, залагање за поштовање власти и неоправдавање абортуса. Једини случај где је била приметна модерничка вредносна оријентација јесте по питању пожељних особина које би деца требало да усвоје код куће – 2005. године су млади сматрали да то треба да буду независност и одлучност а не религиозност и послушност, док 2008. године млади остају при ставу да религиозност и послушност нису битне али не придају велику важност ни независности и одлучности. Међутим, нелинеарна анализа је дошла до резултата да традиционалистички оријентисани млади ипак показују повезаност са религиозношћу и послушношћу као пожељним особинама. Скор традиционализма је био највише изражен 2013. године, са просечном вредношћу 2.44. Након тога, традиционализам је био изражен 2012. године са просечном вредношћу 3.74, и 2015. године са вредношћу 3.82.

Међутим, када је у питању колективистичка вредносна оријентација, резултати су показали да је у испитиваном периоду (2005-2015) било више осцилација него у случају традиционализма. Генерално, колективизам је одликовао младе током ових година (сматрали су током свих ових година да је хомосексуалност неоправдана и да

не треба имати поверење у друге људе, као и да би главни циљ земље требало да буде одржање реда) али је било приметно да су млади подржавали и неке тврдње које су одликовале индивидуалистичку вредносну оријентацију (декларисали су се као срећни и задовољни својим животом и заинтересовани за потписивање петиција). Међутим, нелинеарна анализа је дошла до резултата да је колективизам ипак био више изражен него што су то почетни подаци нагостили: 2005. године се заиста огледао у неоправдању хомосексуалности, неповерењу према другим људима и сматрању да би главни циљ земље требало да буде одржање реда; 2008. године се поред неоправдања хомосексуалности и неповерења у друге људе, издвојило и то да млади ипак себе виде као несрећне у животу и незаинтересоване за потписивање петиција (али се одржање реда није видело главним циљем у земљи!); 2012. године се поново показало да се млади ипак декларишу као несрећни у животу и неповерљиви према другим људима (али заинтересовани за потписивање петиција!); 2013. године се поред неоправдања хомосексуалности и сматрања да одржање реда треба да буде главни циљ земље, показало да млади нису заинтересовани за потписивање петиција (али да имају поверење у друге људе!); 2015. године се поред неоправдања хомосексуалности, показало и да се млади декларишу као несрећни и незаинтересовани за потписивање петиција. Занимљиво је да је 2013. године мањина колективистички оријентисаних младих исказала да има поверење у друге људе, што се може окарактерисати као прелаз ка индивидуализму и вредностима поштовања друге индивидуе, након осам година неповерења. Нажалост, истраживањем из 2015. године није обухваћена тврдња која се тичала поверења у друге људе па не можемо са сигурношћу да тврдимо да је овај помак ка индивидуализму релевантан. Такође, сем 2005. године, када су се млади декларисали као срећни у животу и расположени за потписивање петиција (што је поприлично нагостило индивидуализам), наредних година су се млади више декларисали као несрећни и не више тако орни за грађански активизам и потписивање петиција. Просечна вредност скорa колективизма је током година износила 2005. године 5,85, 2008. године 4.33, 2012. године 4.99 и 2015. године 4.71). Изузетак представља 2013. година са израчунатом просечном вредношћу 2.41 што значи да је те године установљен највећи скор колективизма. И нелинеарна анализа је такође показала да је ове године младе већином одликовала колективистичка вредносна оријентација (неоправдање хомосексуалности, неповерење у друге људе, сматрање да би главни циљ земље требао да буде одржање реда као и неодлучност по питању

грађанског активизма и потписивања петиција) тако да се може извести закључак да је те године колективизам младих у нашој земљи заиста био на врхунцу.

Пошто је просечна вредност колективизма за 2013. годину 2, 41 а просечна вредност традиционализма 2, 44 претпоставили смо да је те године било највише изражено преклапање традиционалистичке и колективистичке вредносне оријентације, те смо приступили провери корелација између композитних скорова вредносних оријентација. Показало се да постоји статистичка значајност и да скор колективизма заиста корелира са скором традиционализма: највећа корелација је установљена 2005. године (0, 372) па 2008. године (0, 305), након тога 2013. године (0, 206), затим 2012. године (0, 184) и на крају, 2015. године (0, 171). Видимо да уз благи пораст 2013. године, повезаност између ових вредносних оријентација опада како се крећемо од 2005. ка 2015. години. Међутим, чињеница да се 2013. године поново повећава корелација потврђује нашу претпоставку да је те године била највише изражена корелација скорова вредносних оријентација. Разматрање због чега је те године била највише изражена и колективистичка и традиционалистичка вредносна оријентација превазилази оквире овог рада али може бити плодно тле за нека будућа истраживања.

Други циљ истраживања је представљао утврђивање породичних вредности и довођење у везу вредносних оријентација и присутних породичних вредности тј. вредновања породичних форми, процеса и односа.

Што се породичних вредности тиче, покушали смо да компарирамо установљене традиционалне породичне вредности младих, те да их повежемо са вредносним оријентацијама традиционализма и колективизма. У истраживањима из 2005., 2008. и 2012. године су се као доминантне издвојиле две тврдње: *дете треба да одраста у породици са оба родитеља да би имало срећно детињство и брак није застарела институција већ је нужан за срећу*. Истраживање из 2015. године је такође укључило сличне тврдње: *да је брак важан и да није застарело венчати се; да брак има предност над ванбрачном заједницом јер подразумева већу одговорност између партнера, да млади себе у будућности виде у браку и породици, да је верност важна (посебно истицале жене) али и невиност пре брака (млади нижег образовног нивоа) и да су раније године идеалне за ступање у брак младих (за жене 25 а за мушкарце око 30)*. Поред ових тврдњи, истраживања из 2005., 2008., 2013. и 2015. године су истакла и генерално неоправдање *хомосексуалности, развода брака и абортуса*. Уколико

детаљније размотримо налазе до којих смо дошли, видимо да све ове тврдње претежно већински подржавају мушкарци, млади који су у браку и млади нижег образовног нивоа док жене, слободни млади и млади вишег образовног нивоа сматрају углавном супротно. Оно што је такође важно да истакнемо јесте да се све ове тврдње претежно тичу породичних и брачних облика – традиционалне породице са оба родитеља и брака као хетеросексуалне заједнице партнера, уз одбацавање алтернативних облика (ванбрачне заједнице, хомосексуалне заједнице и других) као и генералног неслагања са прекидом брака (разводом).

Када су модерне породичне вредности биле у питању, налази су показали да су 2005. године млади генерално били против предрасуда о доминацији мушкараца над женама (да су мушкарци бољи пословни руководиоци, боље политичке вође, да треба да имају предност при запошљавању и да је универзитетско образовање битније за њих него за жене) и против насиља над женама (да је оправдано да муж бије жену) а ово су првенствено сматрале жене и високообразовани млади док су мушкарци и млади нижег образовног нивоа били против. Показало се и да су млади сматрали да жена може да има дете сама без да је у вези са мушкарцем, да посао домаћице не може да испуњава као и посао за плату и да запослење жене није мање битно од њене примарне улоге домаћице. И 2008. године су млади (већином жене) такође били против тврдње која је истицала предност мушкараца у сфери запослења и истицали да је запослење најбољи начин за жену да буде независна. Такође, исто су сматрали да жена може да има дете сама без да је у вези са мушкарцем. Истицали су да није обавеза према друштву да се имају деца и да би људи сами требало да одлучују хоће ли имати децу или не, као и да је реду живети заједно без ступања у брак. Млади у браку су, за разлику од слободних младих, истицали да мајка која ради може да успостави једнако топао однос са својим дететом као и мајка која не ради и да предшколско дете неће испаштати ако његова мајка ради, а сматрали су и да су очеви једнако способни да брину о деци као и мајке. Међутим, они нису оправдавали успутни секс док су га слободни млади оправдавали. Високообразовани млади су сматрали да и муж и жена треба да доприносе приходима домаћинства и да би мушкарци требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене. Сличне модерне породичне вредности су млади заступали и 2012. године: да није обавеза према друштву да се имају деца и да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу, да је у реду да жена роди дете ван брака, да запослење жене није ништа мање битно од њене примарне улоге домаћице и да би мушкарци требало да буду

једнако одговорни према кући и деци као и жене. Последње три тврдње су жене посебно истицале, за разлику од мушкараца који су били против. Наредних година, 2013. и 2015. је установљен позитиван однос младих према ванбрачним заједницама, сматрали су да нема разлике између њих и брака а ово су посебно сматрали високообразовани млади.

Може се извести закључак да су се традиционалне породичне вредности огледале у залагању за традиционалне облике брака и породице, док су се модерне породичне вредности претежно тицале односа мушкараца и жена, и самим тим, одбацивања неких укореваних предрасуда о томе како су мушкарци јачи пол који треба да ради док је женина улога да брине о кући и деци. Ове вредности су тежиле оснаживању жена и њиховом изласку из приватне сфере. Наглашена је била равноправност жена и мушкараца, истакнуто је да жене подједнако добро могу да обављају послове бизнисмена и политичара али и да мушкарци могу да брину о кући и деци. Они би заједно требало да доприносе приходима домаћинства а ово се не би негативно одразило на децу, она не би испаштала што њихове мајке раде јер би оне могле да успоставе једнако топао однос са својом децом као и мајке које не раде. Овим смо одговорили на један од циљева истраживања да се види у којим областима се млади најчешће одричу неких елемената традиционалних вредности а у којим областима им остају верни, то јест где најлакше одустају а где остају привржени. Очекивало се да налази покажу за које карактеристичне моделе брака, породице, родног режима и родитељства се млади најчешће одлучују, тако да можемо рећи да смо овим успели да одговоримо на то питање.

Просечна вредност скорова породичних вредности током година се кретала око вредности 4 (2005. године 4, 60, 2008. године 4.62, 2013. године 4.59). Изузетак представљају 2012. година са израчунатом просечном вредношћу 2.06 што значи да је те године установљен највећи скор традиционалних породичних вредности младих а након тога 2015. година са просечном вредношћу скором 3.91.

На основу горе изнетих података, представићемо **везу између вредносних оријентација и породичних вредности младих**. У свим случајевима (свих пет истраживања) су установљене две димензије: прва, која је претежно представљала везу традиционалистичке вредносне оријентације и традиционалних породичних вредности и другу, која је представљала везу колективистичке вредносне оријентације и традиционалних породичних вредности.

Представићемо најпре везу породичних вредности са традиционалистичком вредносном оријентацијом до које је дошла нелинеарна анализа. Истраживање 2005. године је показало да су се они млади које је одликовала традиционалистичка вредносна оријентација (Бог им је био веома важан у животу, били су јако поносни на своју националност, залагали се за поштовање власти и сматрали да абортус није оправдан) већински сматрали да је породица важна и да брак није застарела институција, те да развод брака није оправдан али ни абортус, хомосексуалност и проституција, међутим, сматрали су да је оправдано да муж бије жену. Ово су претежно сматрали мушкарци и млади нижег образовног нивоа док су жене и високообразовани били у мањини али су се противили насиљу над женама и оправдавали развод, абортус и хомосексуалност. Међутим, како су они подржавали модерне вредности, нелинеарна анализа није показала њихову повезаност са традиционалистичком вредносном оријентацијом, што је и било очекивано, већ је издвојила само оне младе који су показали да у складу са својим вредносним оријентацијама обликују и своје ставове према породици и браку. Следеће истраживање, 2008. године је такође издвојило младе које је одликовала традиционалистичка вредносна оријентација (Бог им је био веома важан у животу, били су јако поносни на своју националност, залагали се за поштовање власти и сматрали да абортус није оправдан и да су послушност и религиозност пожељне особине за усвајање код детета док независност није) и који су сматрали да су брак или дуга стабилна веза нужни за срећу, да није у реду живети заједно без ступања у брак, да мушкарци и жене треба да имају децу да би били испуњени, да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало и да абортус, хомосексуалност и развод нису оправдани. Последње четири тврдње су посебно истицали мушкарци и млади нижег образовног нивоа док су жене и високообразовани млади били против (међутим, били су у мањини). Као и у претходном случају, нелинеарна анализа је показала повезаност младих који у складу са својом вредносном оријентацијом обликују и породични вредносни образац. Занимљиво је да истраживање 2012. године није издвојило само традиционалистички оријентисане младе (којима је Бог био јако важан у животу и који су били веома поносни на своју националност) већ је нагласило да је ове младе одликовала и колективистичка вредносна оријентација (нису имали поверења у друге људе и сматрали су да није важно потписивати петиције). Ови млади су такође сматрали да није у реду да жена роди и одгаја дете ван брака, да је запослење у реду али да је приоритет да жена брине и негује, да дете треба да има оба родитеља да би

срећно одрастало и да имати децу представља обавезу према друштву. Млади који су ово наглашавали су били мушкарци док се жене углавном нису слагале и сматрале су супротно. Наредне, 2013. године је истраживање обухватило само традиционалистички оријентисане младе (којима је Бог био веома важан у животу и који су сматрали да абортус није оправдан) који нису одобравали ванбрачне заједнице и који су сматрали да развод, хомосексуалност и абортус нису никада оправдани, што су претежно сматрали млади нижег образовног нивоа док су високообразоваани били против. На крају, истраживање 2015. године је такође издвојило само младе које је одликовала традиционалистичка вредносна оријентација (којима је Бог био веома важан у животу, који су били веома поносни на националност и сматрали да абортус није оправдан) те су сматрали да је породица важна и да је одобравање од стране породице још увек битно за избор партнера, као и девичанство, још увек нису имали сексуално искуство и нису оправдавали хомосексуалност и абортус. Као и у случају претходних истраживања, ове тврдње су посебно истицали мушкарци и млади нижег образовног нивоа те је њих нелинеарна анализа и издвојила као традиционалисте.

Дакле, нелинеарна анализа је показала да је током проучаваних година традиционализам младих био доминантно заступљен а подразумевао је високо вредновање Бога у животу младих и понос на националност, поштовање власти и негативан став према абортусу. Најзаступљеније традиционалне породичне вредности су подразумевале генерално неоправдање хомосексуалности и абортуса, на првом месту, али и развода, проституције и ванбрачних заједница. Остале породичне вредности су се претежно тицале важности породице и става да брак није застарела институција; да је он нужан за срећу и да није у реду да се живи заједно без ступања у брак, те се негативно гледало на ванбрачне заједнице. Такође, сматрало се да мушкарци и жене треба да имају децу да би били испуњени, да дете треба да има оба родитеља да би срећно одрастало, да није у реду да жена роди дете ван брака, да је запослење у реду али да је ипак приоритет да жена брине и негује. Ови резултати су потврдили налазе Инглехарта да одређене ставке као на пример, неоправдање развода и истицање важности породице, показују корелацију са традиционалним/секуларно-рационалним вредностима (Инглехарт, Велзел, 2005: 65).

Што се тиче колективистичке вредносне оријентације, нелинеарна анализа је показала углавном став младих да су несрећни (незадовољни) у животу и да се залажу за одржање реда у земљи. Може се рећи да су породичне вредности које су биле у вези

са колективистичком вредносном оријентацијом више подразумевале однос жена и мушкараца, те истицање превласти мушкараца над женама у приватној и јавној сфери. Истраживање 2005. године је показало да су млади које је одликовала претежно колективистичка вредносна оријентација (сматрали су да главни циљ земље јесте одржање реда и да послушност и религиозност јесу пожељне особине за одгајање деце али да независност то није) подржавали предрасуде о мушкарцима као јачем полу те сматрали да су они бољи пословни руководиоци од жена, боље политичке вође, да треба да имају предност при запошљавању и да је универзитетско образовање важније за мушкарце. Такође, сматрали су да жена не треба да има дете сама и да жена треба да буде домаћица јер то испуњава као и посао за плату. Слична ситуација се показала и 2008. године јер су колективистички оријентисани млади (који су сматрали да су несрећни у животу, да треба бити опрезан у односу са другим људима и да главни циљ државе треба да буде одржање реда) разматрали могућност запослене жене, сматрали да запослење није најбољи начин за жену да буде независна и да мајка која ради не може да успостави једнако топао и сигуран однос са децом као и мајка која не ради. Такође, истицали су онда да жене и мушкарци нису једнаки, да муж и жена не би требало да равномерно доприносе приходима домаћинства и да очеви нису једнако способни да брину о деци као и мајке. Поред овога, сматрали су да људи не би требало да сами одлучују хоће ли имати деце или не. Међутим, ови млади су показали и неслагање са тврдњама да је имати децу обавеза према друштву, да бити домаћица може да испуњава као и посао за плату, да је запослење у реду али да већина жена заправо жели кућу и децу и да ће предшколско дете вероватно трпети ако његова мајка ради. Истраживање 2012. године је показало да млади које је одликовала колективистичка вредносна оријентација (који су били несрећни у животу) сматрају да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не, да мушкарци не би требало да буду једнако одговорни према кући и деци као и жене, да породица није важна у животу и да брак јесте застарела институција. Наредне године су колективистички оријентисани млади (који су сматрали да је важно поштовати власт и да је главни циљ земље одржање реда али и да је ипак важно потписивати петиције и да не треба бити опрезан када се ради о поверењу у друге људе) сматрали да је породица важна и да је потребно посветити више пажње породичном животу док су 2015. године млади ове оријентације (који су се декларисали као несрећни у животу) истицали да је сексуална апстиненција за младе у данашње време још увек врлина и за

младиће и за девојке и да је бити веран још увек важно али да брак (венчати се) више није толико важан.

Дакле, нелинеарна анализа је у овом случају показала да су колективистички оријентисани млади сматрали да је место жене у кући, у улози домаћице и брижне мајке да запослење није неопходно жени јер ако буде била запослена неће моћи да оствари једнако топао однос са децом онако како ће то моћи да уради мајка која не ради и примарно је посвећена деци. Такође, она никако не би требало да сама подиже дете. Занимљиво је да су ови млади сматрали (и 2008. и 2012.) да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати деце или не док су 2005., 2008. и 2012. ови млади имали исте ставове у погледу односа жена и мушкараца, сматрали су да они нису једнаки и да су жене подређене а сходно ставу да је њихова улога домаћице примарна (а не запослење у јавној сфери) истицали су да муж и жена не би требало да равномерно доприносе приходима домаћинства, као ни да муж и жена равноправно брину о кући и деци. Ови резултати су потврдили налазе Инглехарта о томе да одређене ставке, као што су, на пример, тврдње да су мушкарци боље политичке вође од жена, да мушкарци треба да имају предност при запошљавању у односу на жене, да је универзитетско образовање важније за мушкарце него за жене, и да хомосексуалци нису пожељни за суседе, показују корелацију с вредностима опстанка/експресивним вредностима, односно у нашем случају колективизмом/индивидуализмом (Инглехарт, Велзел, 2005: 67).

На крају, изложићемо и **установљене корелације глобалне вредносне оријентације и породичних вредности младих**. Занимљиво је да 2005. године није установљена статистички значајна корелација између скорa колективизма и скорa породичних вредности младих а ни између скорa традиционализма и скорa њихових породичних вредности. Међутим, 2008. године су установљене статистички значајне корелације јако високог интензитета скорова традиционализма (0, 963) и колективизма (0, 872) са скором породичних вредности младих. На основу овога се може закључити да су вредносне оријентације младих заиста утицале на њихов породични вредносни систем и обликовале њихова схватања по питању вредновања породичних облика и функција, родних улога у породици и томе сличних аспеката. Након четири године, 2012. године, су установљене статистички значајне корелације али много нижег интензитета између скорова традиционализма (0, 451) и колективизма (0, 314) са скором породичних вредности младих. Следеће године су такође установљене

статистички значајне корелације али поново много вишег интензитета него претходне године: корелација између скорa традиционализма и скорa породичних вредности је износила 0,932 а корелација између скорa колективизма и скорa породичних вредности 0,792. На крају, године 2015. су установљене поново високе статистички значајне корелације између скорова традиционализма (0,713) и колективизма (0,677) са скором породичних вредности младих.

Дакле, сем 2005. године када се није показало да традиционалистичка нити колективистичка вредносна оријентација значајно корелирају са породичним вредностима младих, свих осталих година је установљена повезаност. На основу овога би се могло закључити да млади који се декларишу као традиционалисти или колективисти (што подразумева да на индивидуалном плану придају велику важност Богу, нацији и поносу на националност, држави и поштовању власти у њој као и тенденцији ка одржању реда у њој, те неповерењу према људима и негативном погледу на хомосексуалност и абортус) обликују своје породичне вредности у складу са својим системом вредносних оријентација. Они теже заједништву те сматрају да је јако важна традиционална породица са оба родитеља и да дете нужно мора да одраста у једној таквој форми породице да би имало срећно детињство и одрастање. Сходно томе, никако није оправдано да жена одгаја дете сама, без подршке мушкараца и ван живота у браку. Брак није застарела институција, још увек је јако важан и развод брака се никако не оправдава а нису прихватљиве ни ванбрачне заједнице. Запослење није оно чему би жена требало превасходно да тежи већ се сматра да улога домаћице може адекватно да задовољи све женине потребе. Ове горе поменуте тврдње су ушле у скор породичних вредности младих те се закључује да су вредносне оријентације младих (традиционалистичке и колективистичке) имале највише повезаности са управо овим тврдњама које су репрезентовале породични вредносни систем младих.

Видимо да је у свим случајевима била установљена већа корелација између скорa традиционализма и скорa породичних вредности. Највећа је била 2008. године (0,963) па је уследио пад 2012. године (0,451), поново скок 2013. године (0,932) и након тога благи пад 2015 (0,713). И скор колективизма и скор породичних вредности је пратио такву путању: 2008 (0,872), 2012 (0,314), 2013 (0,792) и 2015 (0,677). Ово се поклапа са установљеним корелацијама између скорова самих вредносних оријентација традиционализма и колективизма: након 2008. је исто опао интензитет повезаности

скорова (2012.године) да би већ наредне, 2013. године уследио скок и након тога опет опадање.

Пошли смо од претпоставке да глобална вредносна оријентација на линији индивидуализма /колективизма и традиционализма/ модернизма утиче на то како млади вреднују породицу, њен облик и унутарпородичне односе, поделу рада унутар породице и томе слично, дакле, да генерално утиче на породичне вредности младих. Ово би значило да млади које одликује вредносна оријентација индивидуализма показују донекле индивидуализован избор по питању породичних вредности као што и млади које одликује вредносна оријентација модернизма теже модерним породичним вредностима.

Међутим, у нашем случају је установљено да је младе током свих година одликовала вредносна оријентација традиционализма те су у складу с њом млади подржавали и традиционалне породичне вредности (углавном по питању традиционалних форми породице и брака уз одбацивање алтернативних форми) али и вредносна оријентација колективизма што је значило да их није одликовао индивидуализован избор (ово се посебно односило на жене) – сматрало се да жена не може да бира запослење спрам улоге брижне мајке и домаћице, њено место је у кући, запослење јој није неопходно јер ако буде била запослена неће моћи да оствари једнако топао однос са децом онако како ће то моћи да уради мајка која не ради и примарно је посвећена деци. Она није равноправна с мушкарцем, не може да му парира у сфери политике, економије и образовања, не може да једнако доприноси приходима домаћинства. Непостојање индивидуалног избора је било карактеристично и за младе који су истицали да људи не би требало сами да одлучују хоће ли имати децу или не.

Међутим, поновићемо поново да је већински став младих генерално био да су они били против предрасуда о доминацији мушкараца над женама и против насиља над женама, да су се залагали за запослење жена и равноправност са мушкарцима у доношењу прихода из чега произилази да су сматрали да запослена мајка може да постигне све као и мајка која је домаћица јер се у том случају део обавеза око куће и деце пребацује и на мужа. Оправдавали су чак делимично и ванбрачне заједнице и могућност жене да самостално одгаја дете јер је то апсолутно индивидуални избор, на самим људима је да одлуче хоће ли уопште имати децу и са ким. Међутим, ако узмемо у обзир и вредносну оријентацију истраживаних младих (колективизам), у том случају видимо да се ти млади (колективистички оријентисани), у складу са својим вредносним

опредељењем, још увек противе овим модерним породичним вредностима које се првенствено огледају у односу жена и мушкараца.

Може се рећи да је евидентна амбивалентност у сфери вредности која се огледа у значајној дискрепанцији између високе прихваћености модерних ставова на општем нивоу (о једнакости полова, равномерној дистрибуцији моћи и послова између партнера у домаћинству, правима жене на самореализацију) и значајног прихватања традиционалних ставова о истим питањима када су исказани на начин који их непосредније повезује са реалном праксом, будући да постоји и значајан јаз између ставова и праксе по наведеним питањима (Петровић, 2011: 74).

Трећи циљ истраживања је подразумевао проверу ових налаза кроз фокус групне интервјуе. Учесници у групи су потврдили налаз да пол и образовни ниво младих заиста детерминишу породичне вредности младих, то јест да постоји дистинкција између младих жена и мушкараца, као и оних младих који имају високошколско образовање и основношколско образовање у њиховом начину вредновања породичних облика и односа, као и самог положаја мушкараца и жена у породици и друштву, њихових родних улога и ставова према родитељству. Мушкарци и млади нижег образовног нивоа су се претежно залагали за традиционалне породичне вредности а дало се наслутити и да их је одликовала вредносна оријентација традиционализма што је само додатно учврстило главну тезу овог рада.

Међутим, у случају брачног статуса младих, није се показало да постоје разлике између младих у браку и слободних младих јер су углавном сви млади учесници групе били либералних схватања по питању породичних вредности.

Видимо да на делу није криза породичних вредности, нити је породица у кризи јер још увек опстају традиционалне породичне вредности које се огледају у залагању за одређене форме породице и брака као и оспоравању алтернативних. Са друге стране, имамо модерне породичне вредности које се огледају у тежњи за изједначавањем мушкараца и жена и њихових родних улога. Важно је истаћи да код оног дела колективистички оријентисаних младих имамо оспоравање чак и ових модерних вредности. Као што Будон истиче – не запажа се дисконтинуитет већ одржање вредности породице, брак остаје јака вредност, позитивно се вреднује брачна вредност

и постоји потпуно слагање испитаника да су деци потребни родитељи (Будон, 2005: 33). Међутим, видимо да са друге стране имамо и модерне вредности које одликује трагање за индивидуалном аутономијом а ово је посебно карактеристично за најмлађе и најобразованије (Будон, 2005: 71). По аналогiji са поменутиим аутором, закључује се да нема слабљења вредности и морала, не опажа се разлика између оних који су живели у индустријском друштву и оних који живе данас у постиндустријском друштву, млади нису више отуђени данас.

Заступамо гледиште које одликује теоретичаре индивидуализације да је у питању позитивна трансформација коју одликују демократизација и егалитаризам као резултат веће разноликости животних стилова. Тако теза индивидуализације Улриха Бека и Елизабет Бек-Герншајм указује да је ново доба радикалне модерности заменило старе предвидљивости сигурности индустријског друштва, доносећи нове ризике и могућности (Beck & Beck-Gernsheim, 1995).

Не ради се о кризи породице него о кризи идеалног типа породице. Криза традиционалне породице не значи да она нестаје него тек да губи монопол: нове облике постмодерне породице одликује својеврсни континуитет с модерном. Нуклеарна породица се мења у смеру нове породичне структуре, традиционална слика породице се распада и као одговор на нове ризике и притиске настају нове мреже односа и солидарности које обављају улоге које је пре обављала породица (Томић-Колудровић, 2015: 201).

По аналогiji са ауторком, истичемо да и у српском друштву постоје промене породичних облика повезане с онима који постоје у западним друштвима “друге модерности” али ипак породица и брак остају стожери традиционализма а слободно се може додати - и колективизма. Нема неконвенционалних животних облика карактеристичних за западна друштва већ се промене углавном дешавају унутар старих структура. На пример, младе, урбане и образоване жене имају све израженије тежње према аутономији у пословном смислу и у неким облицима породичног живота. Оне показују одређени потенцијал за већу еманципованост од појединих елемената традиционалне породице (Томић-Колудровић, 2015: 203). На делу су трендови који могу указивати на индивидуализоване стилове живота - прихватање ванбрачне партнерске заједнице, као и трендови који указују на детрадиционализоване

нормативне обрасце заснивања породице, пре свега смањен значај родитељства као норматива.

Са друге стране, чак и најмлађе одликује својеврсан традиционализам и колективизам. Млађе генерације које би требало да буду највише окренуте према западним културним утицајима и модернистичким вредностима, такође показују велику склоност ка колективизму (Пешић, 2006: 305).

У вези са овим, битно је истаћи да је наше истраживање потврдило налазе секундарних истраживања да највећу конзистентност испитаници показују у вредностима које се тичу области породичних улога и односа, где су изразили највише традиционално оријентисана схватања а да су били вредносно најмање конзистентни у области вапитања и односа према детету. Претпоставка је била да је поменута неконзистентност или последица тога што је васпитање област породичног живота у транзицији која трпи највеће промене или да је у питању област у којој долази до дискрепанције између нормативног и практичног, идеалног и реалног (Томановић, 1997: 108). Ми смо такође дошли до података да је једини случај где је била изражена модернистичка вредносна оријентација у вези пожељних особина за усвајање деце код куће.

Потврдили су се и налази претходних истраживања да су млади у Србији одређени вредностима будућности, то јест, вредностима у настајању које носе друштвене промене али су одређени и вредностима прошлости које су доминантне вредности у једном друштву и омогућавају стабилност (Милић, 2010; Гавриловић, Захаријевски, 2012; Гавриловић, Захаријевски, 2013).

7. ЛИТЕРАТУРА

1. Giddens, A. (1992) *The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern societies*, Stanford University Press, Stanford, California
2. Shalom H. Schwartz (1992): *Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries*, Advances in experimental social psychology, vol.25
3. Ulrich Beck and Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) *The normal chaos of love*, Polity press
4. Therborn, G. (2004) *Between sex and power: family in the world 1900-2000*, Routledge, London and New York
5. Inglehart, R., Baker, E. W. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
6. Баћевић, Љ. и сарадници (2003), Зборник са округлог стола “Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност”, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, IDN.
7. Бек, У. (2001) *Ризично друштво: у сусрет новој модерни*, Београд, “Филип Вишњић”
8. Бешић, М. (2014): *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација-генерацијски приступ: компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*, Београд, Факултет политичких наука и Чигоја штампа
9. Благојевић, М. (2006): *Родни барометар/ друштвени положај и квалитет живота жена и мушкараца*, Асоцијација за женску иницијативу и Алтера МБ
10. Благојевић, М. (2003) *Промена вредности и родни режими у земљама у “транзицији”*: компаративна перспектива, у Зборник са округлог стола Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, IDN, стр. 165-171
11. Благојевић, М. (1995) *Свакодневица из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност*, у Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих, прир. Болчић, С., Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, стр. 181-209
12. Благојевић, М (2012) *Жене и мушкарци у Србији: шта нам говоре бројеви?* Београд, Програм Уједињених нација за развој, Београд: Публикум

13. Благојевић, М. (2007): *Промена вредности и родни режими у земљама у “транзицији” – компаративна перспектива*, у Н. Петрушић (ур), Путеви остваривања родне равноправности и једнаких могућности – од идеје до праксе (стр.87-98), београд: Савет за равноправност полова Владе РС.
14. Благојевић, М. (1997) *Родитељство и фертилитет: Србија деведестих*, Београд, Институт за социологију Филозофског факултета
15. Бобић, М. (2003): *Прекомпоновање брака, партнерства и породице у савременим друштвима*, Становништво 1-4, стр. 65-91, Филозофски факултет Универзитета у Београду
16. Бобић, М. (2010) *Партнерство као породични подсистем*, у Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа, стр.115-145
17. Бобић, М. (2004) *Трансформација брака - стратегије конзервирања и одлагања промена*, у Дрштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума, прир.Милић, А. Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, стр. 375-399
18. Бобић, М. (2006) *Блокирана трансформација брачности у Србији – кашњење или изостанак “друге демографске транзиције”?* у Друштво у превирању: социолошке студије неких аспеката друштвене трансформације у Србији, прир.Томановић, С. , Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, стр. 121-138
19. Будон, Р. (2005): *Иморализам*, Подгорица: СИД
20. Гавриловић, Д. (2008): *Морал и религија у савременом друштву*, Ниш: Филозофски факултет
21. Гавриловић, Д. (2013): *Доба употребе: религија и морал у савременој Србији*, Ниш: Филозофски факултет
22. Гавриловић, Д., Стјепановић-Захарајевић, Д. (2013): *Породица и религија – стожери традиционализма*, у Традиција, модернизација, идентитети: дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, стр.308-316
23. Гавриловић, Д. и Д. Захаријевић (2012): *Традиционалне и модерне вредности у транзиционој Србији*, Теме, 3, стр. 1087-1102, Филозофски факултет, Ниш

24. Гиденс, Е. (1998): *Последице модерности*, Београд: “Филип Вишњић”
25. Гиденс, Е. (2005): *Одбегли свет: како глобализација преобликује наше животе*, Београд: Стубови културе
26. Голубовић, З. (1981): *Породица као људска заједница: алтернатива ауторитарном схватању породице као система прилагођеног понашања*, Загреб: Напријед
27. Гудац-Додић, В. (2006) *Жене у социјализму: положај жене у Србији у другој половини 20. века*, Београд: Институт за новију историју Србије
28. Димитријевић, С. (2014): *Породица као агенс социјализације у транзиционом друштву*, Зборник радова Филозофског факултета, XLIV (1)
29. Диркем, Е. (1972) *О подели друштвеног рада*, Београд: Просвета
30. Ђорић, Г. и Д. Гавриловић (2006): *Between pro-natalis population policy and women’s reproductive rights: the analysis of exposure of the two discourses in press media after 2000*, Социологија, Vol. XLVIII (2006), № 1, стр. 73-95
31. Захаријевски, Д. (2009): Полне/родне разлике у конституисању идентитета и породичних вредносних образаца, Годишњак за социологију, бр. 5, стр.143-154
32. Захаријевски, Д. и Д. Гавриловић (2010): *Идентитети и породичне вредносне оријентације на Балкану*, Социологија Вол ЛП 1, 2008, стр. 23-40
33. Захаријевски, Д. и Ј. Петровић, (2014): *Перцепција брака, породице и родитељства студентске омладине у светлу демографских и социјалних детерминанти*, у Културне оријентације студента и култура мира на Балкану, Ниш: Филозофски факултет, стр. 217-231
34. Инглехарт, Р. Велзел С. (2005). Модернизација, културна промјена и демократија. Слијед људског развитка. Политичка култура
35. Јекнић, Р. (2006): Индивидуалистичке и колективистичке културе у контексту глобализације: Хофстедеов модел и његова критика, Ревизија за социологију, Vol XXXVII., No 3–4: стр. 205–225
36. Јукић, Р. (2013): *Моралне вриједности као основа одгоја*, Нова присутност, 11. стр.401-417
37. Кастелс, М. (2002) *Крај патријархалности: друштвени покрети, обитељ и сполност у информацијско доба*, у Моћ идентитета: Информацијско доба, економија, друштво и култура, Golden Marketing, Загреб

38. Ковачевић, И. (2013): *Брак и породица у транзиционој Србији* у Хуманизација универзитета : тематски зборник радова, Ниш: Филозофски факултет, стр. 674-686
39. Колудровић, Томић, И. (2015) *Помак према модерности*. Жене у Хрватској у раздобљу зреле транзиције, Наклада Јасенски и Турк, Хрватско социолошко друштво, Загреб
40. Коковић, Д. Жолт, Ј. (2004) *Друштвена транзиција и промене у систему вредности: пример Војводине*, Социолошки преглед, vol. XXXVIII, no. 1–2, стр. 249–265
41. Коцопељић, Ј., Шакотић, Ј., Јаничић, Б. (2002): Структурне скале колективима и индивидуализма – КОИН2002, Личност у вишекултурном друштву, Зборник Одсека за психологију Филозофског факултета у Новом Саду, вол.4, стр.115-123
42. Кузмановић, Б. Петровић, Н. (2008) *Вредносни циљеви као чиниоци политичких ставова и мњења младих*, Социологија, Vol. L, N° 2, стр. 153-174
43. Кузмановић, Б. (1995) *Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика*, Психолошка истраживања, 7, стр.17-47
44. Луковић, И. (2004): *Односи и вредности у породичном васпитању деце: између традиционализма и модернизма*, Београд: Институт за педагошка истраживања
45. Љубинковић, М. (2014): Values such as marriage and family among young people
46. Матејевић, М. (2007): *Вредносне оријентације и васпитни стил родитеља*, Ниш: Филозофски факултет
47. Милић, А. (1987) *Загонетка омладине*, Центар за истраживачку, документациону и издавачку делатност Председништва конференције ССОЈ и Институт за друштвена истраживања Свеучелишта у Загребу
48. Милић, А. (2001): *Социологија породице*, Београд: Чигоја штампа
49. Милић, А. (2002) *Добитници и губитници у процесу транзиције из угла породичне свакодневице*, у Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета
50. Милић, А. (2006), *Породица и модалитети радних активности чланова, промене у току постсоцијалистичке транзиције у Србији од 1991-2006.године*, у Томановић, С. (ур.) *Друштво у превирању – социолошка студија неких*

аспекта друштвене трансформације у Србији, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета

51. Милић, А. (2010а). *Породичне вредносне оријентације – вредносни раскол*, у *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа, стр.235-257
52. Милић, А. (2010б): *Породица и изазови глобалне трансформације*, у *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа
53. Милић, А. (2004) *Трансформација породице и домаћинства*, у *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*, прир.Милић, А. Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, стр.315-343
54. Милић, А. (2003) *Породични биланси и политичке вредносне оријентације*, *Зборник са округлог стола Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, IDN, стр. 157-164.
55. Михаиловић, С. (ур) (1990) *Деца кризе*, Београд: Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење – ИДН
56. Михаиловић, С. (2004): *Одузимање будућности – омладина Србије у водама транзиције*. у *Млади загубљени у транзицији*, стр.17-39, Београд: Центар за проучавање алтернатива
57. Михаиловић, С.(2003): *Има ли будућност генерација будућности* (Баћевић-зборник)
58. Младеновић, У. и Кнебл. Ј. (2000): *Вредносне оријентације и преференције стилова живота адолесцената*, *Психологија* 3-4, стр.435-454
59. Павићевић, А. (2006) *На удару идеологија. Брак, породица и полни морал у Србији у другој половини 20. века*, Посебна издања Етнографског института САНУ 57, Београд
60. Павићевић, А. (2007) *Друштвена политика према породици- подруштвљавање или крај једне историјске форме?* *Гласник Етнографског института САНУ* 55, (1): 115-124
61. Павловић, З. (2006): *Вредности у Србији у другом добу модернизма*, *Социолошки преглед* 2, стр. 247-262

62. Павловић, З. (2009): Вредности самоизражавања у Србији - у потрази за демократском политичком културом, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење
63. Пантић, Д. (2003): *Будућност транзиције у Србији зависно од промена вредности*, у Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност, стр.13-21, Београд: Friedrich Ebert Stiftung и Институт друштвених наука
64. Пантић, Д. (1981) *Вредносне оријентације младих у Србији*, Београд, Издавачки центар ССО Србије
65. Пантић, Д. (1990а) *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, Београд, ИДН, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење
66. Пантић, Д. (1990б) Вредности младих у време кризе, Зборник: Деца кризе:омладина Југославије крајем осамдесетих, Београд: ИДН, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, стр.173-202
67. Петровић, М. (2011) *Промена брачности и породичних модела у постсоцијалистичким земљама: закасна и непотпуна или специфична друга демографска транзиција?* Становништво 1, стр. 53-78
68. Петровић, Ј. и М. Зотовић. (2009): *Адолесценти у Србији: у трагању за новим вредностима*, Нови Сад: Филозофски факултет
69. Пешић, Ј. (2009): *Патријархалност на Западном Балкану. Компаративна анализа вредносних оријентација*, у Породице у Србији данас у компаративној перспективи, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, стр. 169-184
70. Пешић, Ј. (2006): *Persistence of traditionalist value orientation in Serbia*, Социологија, стр. 289- 307, Vol. XLVIII, N 4
71. Попадић, Д. (1990) *Ученичке преференције начина живота*. У Н. Хавелка (ур.) Ефекти основног школовања, Београд, Институт за психологију, стр. 235-266
72. Попадић, Д. (1995). Узрасне и генерацијске разлике у преференцији животних циљева. Психолошка истраживања, 7, стр.71-88
73. Радовић, О. (2013): *Социопсихолошки чиниоци вредносних оријентација младих српске националности на Косову и Метохији*, Филозофски факултет, Косовска Митровица
74. Радоман, М. (2012): *Ставови и вредносне оријентације средњошколаца у Србији*, Социолошки преглед, vol. XLVI (2012), no. 2, стр. 247–268

75. Рицер, Ц. (1997): *Сувремена социологијска теорија*, Загреб, Накладни завод Глобус
76. Рокич, М. (1973), *The nature of human values*, New York: The Free Press.
77. Станојевић, Д. (2010) *Породица у постсоцијалистичкој трансформацији, социолошке перспективе и проблеми у Србији*, Породице у Србији данас у компаративној перспективи, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета стр.97-112
78. Станојевић, Д. (2012) *Обележја друштвеног положаја младих*, у Томановић, С. и сар. (2012а). *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа
79. Супек, Р. (1983) *Занат социолога: структурална анализа*, Загреб: Школска књига
80. Тодоровић, Ј.и Симић, И. (2014) *Традиционално схватање родних улога и комуникација у породици*, у Зборник радова Савремене парадигме у науци и научној фантастици, стр.9-21, Ниш, Филозофски факултет
81. Томановић, С., Станојевић, Д., Љубичић, М. (2016). *Постајање родитељем у Србији. Социолошко истраживање транзиције у родитељство*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
82. Томановић, С. и Станојевић, Д. (2015) *Млади у Србији 2015. Стања, опажања, веровања и надања*, Friedrich Eberht Stiftung, SeConS група за развојну иницијативу
83. Томановић, С. Михајловић, С. (1997) *Детињство у Раковици: свакодневни живот деце у радничкој породици*, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета
84. Томановић, С. и сар. (2012а). *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа
85. Томановић, С: (2010а): *Одлике родитељства*, у *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа, стр. 177-195

86. Томановић, С. (2004): *Родитељство у трансформацији: капитали, проблеми, стратегије*, у Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, стр. 347-371
87. Томановић, С. и С. Игњатовић (2004): *Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења*, у Млади загубљени у транзицији, стр.39-65, Београд: Центар за проучавање алтернатива
88. Томановић, С. (2010б) *Одрастање у Београду: обликовање социјалних биографија младих у породицама два друштвена слоја*, Београд: институт за социолошка истраживања Филозофског факултета и Чигоја штампа
89. Томановић, С. (2012б) *Changes in transition to adulthood of young people In Serbia between 2003 and 2011*, Социологија, Vol. LIV, N° 2, стр. 227-243
90. Томановић, С. (2006) *Attitudes on transition to adulthood among young people in Serbia*, Социологија, Vol. XLVIII, N° 1, стр. 55-72
91. Тофлер, А. (1997): *Шок будућности*, ПС Грмеч
92. Ферих, И. (2009) *Вриједности и вриједносни суштави: психологијски приступ*. Загреб: Алинеа
93. Чичкарић, Љ. (2009) *Промене образаца породичног живота младих*, у Породице у Србији данас у компаративној перспективи, прир.Милић, А. и Томановић, С., Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду стр. 219- 229
94. Шрам, З. (2003) *Вриједносне оријентације и структура личности: релације на средњошколском узорку завршног разреда*, Педагогија 3-4, стр. 91-113

Захвалност

Писање ове докторске тезе не би било могуће без помоћи других људи.

Највећу захвалност дугујем професорки Данијели Гавриловић. Наша одлична сарадња траје још од основних академских студија и њеног менторства при мом дипломском раду, преко мастер академских студија и менторства за израду мастер рада, до докторских академских студија и менторства при изради доктората. Без њених драгоцених савета и смерница, могу слободно да кажем, моје стучно усавршавање не би ишло овим путем.

Велику захвалност дугујем и професорима са Департмана за Социологију Филозофског факултета у Нишу који су били чланови Комисије за одбрану нацрта докторске тезе: Драгани Стјепановић Захаријевски, Јасмини Петровић и Милошу Јовановићу. Њихови савети и сугестије су били јако значајни за концептуализовање теоријског конструкта, и посебно, методологије рада. Такође, велику захвалност око литературе и статистичких анализа дугујем Нини Павловић, асистенткињи са Филозофског факултета у Нишу, Милету Вукајловићу, асистенту са Филозофског факултета у Источном Сарајеву и Снежани Попић, асистенткињи са Филозофског факултета у Косовској Митровици.

Велику помоћ око организовања фокус групних интервјуа сам имала и од својих пријатеља и колега: Дане Живковић, са Филозофског факултета у Нишу и Наташе Тасић, колегице са Високе школе за васпитаче у Крушевцу.

Социолозима Дарку Мујковићу и Даници Димитријевић дугујем посебну захвалност за сву указану помоћ око организовања фокус група. Остајем захвална и осталим учесницима фокус група. Без њихове сагласности у вези учешћа, квалитет овог рада не би био онакав какав јесте.

Неизмерну захвалност дугујем и своме супругу, који је, поред својих многобројних пословних обавеза, увек био ту за мене, слушао ме и бодрио у многим тешким тренуцима.

Дисертација би свакако била лошијег квалитета да није било доприноса свих горе поменутих те им се овом приликом још једном захваљујем.

Биографија аутора

Рођена 14. 07. 1988. године у Крушевцу где је завршила основну школу “Бранко Радичевић” са одличним успехом а након тога и друштвено језички смер Гимназије са одличним успехом.

Уписала основне студије социологије на Филозофском факултету у Нишу 2007. године. Дипломирала 2010. уз просечну оцену 9,40. Уписала мастер академске студије социологије 2011. године а дипломирала 2012. године са просечном оценом 9,70. Уписала докторске академске студије социологије на Филозофском факултету у Нишу 2012. године.

Била стипендиста Министарства просвете и науке Републике Србије као и Фонда за младе таленте града Крушевца.

Награђивана од стране Филозофског факултета као студент који је постигао најбољи успех на студијском програму у школској 2009/10 години, као најбољи дипломирани студент основних академских студија на студијском програму у школској 2010/11 години и као најбољи дипломирани студент мастер академских студија на студијском програму у школској 2012/13 години.

Радила као демонстратор у настави на Филозофском факултету у Нишу на предметима *Увод у социологију, образовање и социјална селекција* и *Социологија наставника*.

Члан је Српског социолошког друштва и редовни учесник у раду и активностима друштва. Учествовала на више научних скупова у земљи и иностранству. Објавила више радова и приказа у часописима *Религија и толеранција, Синтеза, Годишњак за социологију Филозофског факултета Источно Сарајево*.

Од новембра 2014. године ради као асистент у Високој школи за образовање васпитача у Крушевцу.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ И ПОРОДИЧНЕ ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ У СРБИЈИ

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, __06.11.2017._____.

Потпис аутора дисертације:

Др Ивана С. Манић

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације: **Вредносне оријентације и породичне вредности младих у
Србији**

**ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ И ПОРОДИЧНЕ ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ
У СРБИЈИ**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**, истоветан штампаном облику.

У Нишу, __06.11.2017._____.

Потпис аутора дисертације:

Др Ивана С. Манић

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ И ПОРОДИЧНЕ ВРЕДНОСТИ МЛАДИХ У СРБИЈИ

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делили под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)

6. Ауторство – делили под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, ___06.11.2017._____.

Потпис аутора дисертације:

Др Ивана С. Манић